vol 3.

ISTORIA POPORULUI ROMÂNESC

DE

N. IORGA

TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ

DE

OTILIA ENACHE IONESCU

VOLUMUL III

EDITURA CASEI ȘCOALELOR

1927

DIN PUBLICAȚIILE CASEI ȘCOALELOR

ISTORIA POPORULUI ROMÂNESC

DE

N. IORGA

TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ
DE
OTILIA ENACHE IONESCU

VOLUMUL III

BUCUREȘTI
Așezământul tipografic „Datina Românească", Vălenii-de-Munte
1925

PREFAȚĂ
la ediția germană

Tipărirea acestei lucrări a ținut doi ani. În acest răstimp atât autorul cât și alții au continuat studiile privitoare la Istoria Românilor. Prin aceasta s'au schimbat ici și colo unele amănunte, care nu pot fi toate îndreptățite; pe lângă aceasta o complectare prin împărtășirea resultatelor nou câștigate e cu neputință.

Trebuie însă să citez aici și următoarele lucrări: I. Bogdan a publicat a doua ediție a lucrării sale, «Relațiile Brașovului» *prevăzută cu textul slavon („Relațiile Țării-Românești cu Brașovul și cu Țara-Ungurească", I. București 1905), și ca o urmare firească a acesteia apare lucrarea mea,* Brașovul și Românii *(București 1905), care cuprinde studii resultate din utilisarea scrisorilor românești păstrate în Archivele Statului din Brașov. La cele șapte volume din* «Studii și documente» *s'a adăugat un al IX-lea volum, așa că* Brașovul și Românii *apare acum ca al X-lea volum din întreaga serie. Al VIII-lea volum, care trebuie să cuprindă un repertoriu de istorie culturală, n'a apărut încă* [1]. *Inscripții din Bisericile și Mănăstirile României le-am adunat într'o operă, din care a apărut până acum numai*

---

[1] De atunci publicarea a mers până la volumul XX (nota din 1925).

partea I-a („Inscripții din Bisericile României")[1]. *În sfârșit scrierea mea „Istoria Românilor în chipuri și icoane" (2 volume, București 1905), cuprinde un șir de conferințe, care au fost ținute în fața „Societății femeilor române" și tratează multe chestii culturale*[2].

Bucureș'i, Iunie 1905. N. IORGA.

---

[1] A doua e în vol. XV din „Studii și documente"; alte inscripții în vol. XVI și în „Revista istorică", *passim*.

[2] A se adăugi, pe lângă ediția din Craiova a acesteia (cuprinzând și vol. III: „Negoțul și meșteșugurile"), „Istoria Românilor prin Călători", (3 vol.). Apoi „Istoria Bisericii" (2 vol.). „Istoria Armatei" (2 vol.), „Istoria presei românești".

Partea a patra

Apăsătoarea suzeranitate turcească până la epoca Fanarioţilor. Decăderea ţeranimii române. Statul fiscal ca izvor de câştig pentru arendaşii aventurieri [1].

CAPITOLUL I.

Relaţiile Românilor cu Turcii. Raiaua turcească pe pământ românesc. Aşezarea Tatarilor în Basarabia (Bugeac).

Supunerea desăvârşită a Moldovei şi Ţarii-Romăneşti supt suzeranitatea turcească înseamnă pentru amândouă un nou stadiu de desvoltare şi anume o perioadă de decădere.

Incepând cu Domnul, care recunoaşte pe vecinul de la Sud ca stăpân şi e înzestrat de acesta cu o putere aproape deplină asupra supuşilor săi, şi până jos la ţăran, care la început plăteşte nolle

[1] Izvoarele sunt pentru Moldova cele arătate în capitolul precedent, apoi *Cronica lui Ureche*, care duce până la 1600 (ediţii Popovici, cu note franceše, şi C. Giurescu, în colecţia Comisiei Istorice) şi Cronica lui *Miron Costin*, tipărită în *Kogălniceanu, Letopiseţi*, I, şi într'o ediţie nouă, dar nu mai bună, încărcată cu adnotări, a Academiei Române, scoasă supt îngrijirea lui *V. A. Urechiă*; textul latin al cronicii a fost publicat după un manuscript al museului *Czartoryski* din Cracovia pe sama Comisiei istorice a României de Eug. v. Barwinski. *Miron Costin* e continuat de fiul său *Nicolae* şi de *I. Neculce* (Kogălniceanu, II), cum şi de alţi compilatori *(ibid.*, III). Pentru Ţara-Românească avem compilaţia lui Stoica Ludescu *(Magazinul istoric.* IV-V), care se încheie la 1688 şi pe care se sprijină cronica de complectare a lui *Constantin Căpitanul Fi-*

dări cu rodul muncii sale, apoi cu trupul său şi cu demnitatea şi libertatea sa omenească, nimic nu mai samănă cu trecutul. În locul Statului alcătuit din ţărani liberi, cari luptă împotriva oricărui încălcător, pentru *moșia* mare sau mică moştenită de la strămoşi, apare ca urmaş nevrednic Statul fiscal, al cărui singur scop este să adune bani, nepomenit de mulţi bani sume incalculabile, pentru viaţa luxoasă a stăpânilor străini din Constantinopol.

---

lipescu (ed. Iorga, 1902; în studiul său despre cronicile muntene, C. Giurescu o atribuie, fără consideraţie pentru stil, cu totul deosebit, lui Radu Popescu, cronicar foarte personal şi pătimaş, cum nu e celalt). *Cronicile greceşti* ale lui *Matei al Mirelor* şi a lui *Stavrinos* pentru epoca lui Mihai Viteazul şi a celor două decenii următoare s'au tipărit în *Papiu, Tesauru*, I. Domnia lui Brâncoveanu e descrisă în cea mai mare parte (1688—1714) de *Radu Greceanu (Magazin*, II); memoriile boierului din oposiţie *Radu Popescu* se află tot acolo, V; Cronica pe care acesta din urmă a compus-o după însărcinarea oficială a lui Nicolae Mavrocordat (1716—1730), *ibid.*, II. Cf. asupra tuturor Iorga, *Istoria literaturii române*. Ca ediţii de acte intră în consideraţie cele citate mai sus, precum şi Condica de socoteli a lui Brâncoveanu din *Revista Istorică a Archivelor* a lui Aricescu, III. Din lucrările de specialitate intră în consideraţie numai următoarele:

1. Bălcescu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. Acad. Rom.; autorul a trăit pe la 1848 şi a cunoscut numai cronicile. Opera lui e un *texte de langue*, dar nu mai are nicio valoare istorică (ed. nouă de Al. Lăpedatu).
2. Szádeczky, *Erdély es Mihály Vaida* (Timişoara 1893): tratează despre stăpânirea lui Mihai-Vodă în Ardeal. Anexa de acte inedite e interesantă; dar, acum, mai toate piesele arătate acolo în Regeste se pot afla în vol XII din Hurmuzaki.
3. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul* (ediţia Socec, Bucureşti, 1900); o altă Istorie populară a lui Mihai Viteazul (Bucureşti, Minerva, 1901); lucrarea mai desvoltată apărută în parte supt acelaşi titlu în „Convorbiri literare", an. 1901-1902, neisprăvită, *Istoria lui Mihai Viteazul* de I. Sîrbu (2 vol.) e foarte bogată în amănunte şi foarte precisă în critică, dar e o lucrare de erudiţie care se ceteşte foarte greu.
4. I. Sârbu, *Mateiu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen* (Lipsca 1900), o foarte conştiincioasă şi temeinică lucrare, care utilisează tot materialul tipărit.
5. Iorga, *Studii şi documente*, IV; prefaţa cuprinde o expunere a istoriei române în veacul al XVII-lea, şi acolo se dă şi bibliografia.
6. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino* (Bucureşti 1901). Prefaţa descrie istoria Ţării-Româneşti între 1714 şi 1716.
7. Iorga, *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu* (Bucureşti 1901). Prefaţa arată împrejurările lăuntrice supt Brâncoveanu.
8. Iorga, *Istoria literaturii române*. Cu prilejul criticii Cronicelor se tratează, în excursuri, şi o mare parte din istoria Românilor în sec.al XVII-lea.

Acum e vorba să descriem istoria acestei vieţi de nelibertate, până ce în sfârşit pe la 1700, după un veac şi jumătate, se petrece o schimbare prin aceia că o mare parte din vechile forme cad în desuetudine, iar Statul vasal turcesc imitează în oarecare măsură modelul Statului european mecanic al veacului al XVIII-lea; afară de aceasta apar şi noi condiţii în alegerea Domnului, şi toate raporturile cu Statele vecine se schimbă.

Stăpânirea turcească se amestecă direct numai în trei domenii ale vieţii româneşti; în celelalte ea avea numai o înrâurire indirectă. In prima linie intră în considerare formarea unui district turcesc, a unei zone mil tare turceşti, care, administrată de Turci, se desparte de restul ţării; aceasta era aşa numita *raià*.

I. Felul cum s'a petrecut această despărţire şi punctele care delimitează Ţinutul, au fost arătate mai sus[1]. Inceputul l-a făcut principatul din Sud, al Ţării-Româneşti, expus în întâiul rând duşmanului. Incă din ultimii ani ai secolului al XIV-lea au fost ocupate Turnul, adecă Nicopolis Minor, Nicopoia Mică a noastră, numit de Turci Cule, apoi Giurgiul, Ierköki al lor, pentru ca să domine orice mişcare a Domnului din Argeş. Ca să-şi poată însă aproviziona comod cetăţile, Turcii luară în stăpânire şi o bucată din pământul care le încunjura şi distruseră aici toate drepturile anterioare de proprietate ale Statului sau ale particularilor. În veacul al XVI-lea, cu toată vechea făgăduinţă de a lăsa ţara neatinsă, se mai ocupară ici şi colo noi puncte potrivite: aşa plăti Radu-cel-Mare, prietenul călugărilor, liniştea ce i se lăsă. Mirceştii,

[1] Vol. II.

dinastia lui Mircea Ciobanul, slugă totdeauna plecată Sultanului, trebuiră să renunţe la stăpânirea importantei Brăile. In sfârşit la 1580, pe când domnià Mihnea, care aparţinea, ce-i drept, acestei familii privilegiate, dar era neînsemnat, veni un ceauş de la Poartă ca să cerceteze şi întinderea vetrei Severinului şi să o ocupe în numele Sultanului[1].

Moldova pierdu abia în urma marii expediţii din 1484 o bucată din ţinutul său: atunci Chilia şi Cetatea-Albă ajunseră porturi militare turceşti, şi ca de obiceiu şi teritoriul din prejur se alipi cetăţilor, ca raià. Această raià se întinse, în urma reuşitei expediţii al lui Soliman al II-lea din 1538, aproape până la linia râului Botna, şi o nouă ocupaţie turcească ajunse atunci şi la Tighinea, Benderul noilor stăpâni. Ţărmul Dunării era acum cu totul în mâni străine, graniţa Nistrului din spre Polonia numai în parte. Acum puterea Domnului Moldovei ajungea în Sud numai până la Lăpuşna, care avu cinstea să dea ţării pe tiranul Alexandru. Lângă Chilia şi Cetatea-Albă Turcii mai ridicară un oraş întărit, *Ismailul*, care la Români se chema *Smil*. În faţă cu Galaţii exista încă în veacul al XVII-lea portul dunărean turcesc Tomarova, care e identic cu Renii de mai nainte.

În această întindere rămase raiaua până în veacul al XVIII-lea, afară de timpurile de revoltă, în care ea fu adesea pierdută, dar nu cetăţile, pentru ca la o nouă schimbare a lucrurilor să fie iarăşi ocupată. Totuşi nicio nouă cetate turcească nu s'a creat în această epocă, dacă nu vrem să luăm ca atare ocuparea unei mahalale a Galaţilor. În amănunte, de sigur că graniţile domeniilor smulse

[1] Hurmuzaki, XI, p. 643-644.

n'au rămas totdeauna aceleaşi; căci nici comandanţii şi nici proprietarii particulari ai raielei nu-şi făceau un cas de conştiinţă din aceia că-şi însuşiau pe nedrept ca păşune sau ogor o bucată de pământ domnesc muntean sau moldovenesc prin mutarea *stâlpilor* de hotar.

Voevozi mai cu trecere se jăluiau întâmplător la Poartă de astfel de încălcări şi în schimbul unor daruri primiau şi câte-o comisie, care trebuia să constate starea de mai înnainte şi să o restatornicească. Avem ştiri despre activitatea multor atari comisiuni împărăteşti şi posedăm chiar documente, atât despre îngrijirea Domnilor de integritatea teritoriului lor, cât şi despre pornirea Turcilor de a atinge această integritate. Supt Vlad Ţepeş apăru odată beiul de Nicopoli, Hamza, cu o întreagă oaste «ca să stabileasă granița Dunării», *ad metas super Danubium constituendas.* Supt Mircea Ciobanul probabil, Ahmed, un urmaş al lui Hamza, cercetă din porunca împărătească aceleaşi granițe. Dar, cu puţin mai în urmă, fiul lui Mihnea, Petru, se plângea iarăşi de o întindere neîngăduită a raielei Giurgiului. Alexandru, fratele şi urmaşul lui Petru, îşi cumpără o împuternicire de la Poartă ca să dea îndărăt din ţinutul Giurgiului, ca şi din cel de la Turnu, din «hailâcul» din Cule, pe vecinii care pătrunseră prea departe, şi să redea din nou drumului «Banului» vechiul lui caracter de hotar. Dar chiar supt fiul lui Alexandru e nevoie pentru legalisare ca resultatele unei astfel de regulări de graniţă să fie întărite printr'un firman împărătesc. Apoi vine vremea în care, prin Mihai Viteazul, se restabileşte în lupte vechea stare liberă. Supt urmaşii lui cari domnesc iarăşi ca vasali turceşti, se pare că Turcii nu s'au mai dedat la vechiul

lor obiceiu de-a încălca granița. Unul dintre aceștia, Mateiu, fu chiar destul de tare, pentru a pedepsi cu de la sine putere astfel de încercări întâmplătoare, fără a mai reclamà mijlocirea Porții; el își așezase în sate privilegiate, peste tot unde era o graniță de păzit, *roșii* și *călărașii* săi, țărani înarmați; din numirile de localități de astăzi mai amintesc despre aceasta numai Călărașii, în fața Silistrei: Chiar până în zilele noastre, pașnicii plugari din județul Buzău poartă pieptare roșii, ca amintire inconștientă a vremurilor în care ei erau apărătorii rânduiți împotriva întinsei raiele a Brăilei și Odăii Vizirului[1].

În niciuna din raielele muntene din vremea mai veche, adecă până la războaiele cu Rusia, n'a poruncit vre-un Pașă și nici măcar vre-un beg sau un sangiac, ca în cetățile de pe țărmul stâng al Dunării; comandant superior al fiecării raiele erau mai curând cel mai de aproape dintre ofițerii superiori ai Țării Turcești din față: așa Severinul era supt ascultarea Vidinului, Turnul supt a Nicopolei, Giurgiul supt Rusciuc, care e pomenit ca o cetate încă din 1445, de Wavrin. Asupra posiției Brăilei nu se poate da până acum nicio deslușire mai sigură. În fiecare cetate stăteau, bine înțeles, soldați turci: spahii, cari serviau călări și cari tot odată, ca feudatari mai mari sau mai mici, își aveau timarurile lor, adecă feudele, pe pământ muntean. Dreptatea o împărția, ca peste tot, un *cadiu*, judecătorul, conform Coranului, iar administrația vămilor împărătești și a zaherelei, care se furnisa de aici, era încredințată unui *nazir*.

In Moldova, din potriva, erau doi begi, dintre

---

[1] V. Weigand, *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Lipsca, anul 1902, p. 240. — Roșii-de-Vede pare a fi *Rușii*-de-Vede, în opoziție cu Rușii-de-Dunăre, *Ruse* al Bulgarilor, Rusciucul Turcilor.

cari unul își avea reședința în Bender, cellalt în Acherman, dar în Chilia apar numai demnitari militari inferiori. Aceste cetăți moldovenești erau isolate, cel puțin în cele d'intâiu timpuri, și această împrejurare li îngăduia o stare mai independentă. Încolo sămănau și ele cu întăritele cuiburi turcești din vecina Țară-Românească[1].

Pentru principate pierderea înfloritoarelor porturi și a bogatelor Ținuturi era de sigur dureroasă, dar și mai greu le lovia primejdia veșnică ce decurgea de aici. Căci, lăsând cu totul la o parte desele încălcări de hotar, Turcii din raià și țăranii creștini ce trăiau supt dânșii, și cari imitau pilda stăpânilor lor, nu se arătau de loc ca buni vecini. Ei își mânau vitele pe pășunile mărginașe și aduceau proprietarilor ținuturilor învecinate pagube simțitoare. Când prin contract cu persoane particulare își câștigau legal unele drepturi de proprietate în lăuntrul principatului, nu socotiau niciodată de nevoie să plătească pentru ele «cânelui» de pe tronul vasal dările cuvenite: *dijmă* pentr roadele câmpului, *goștină* pentru turmele de oi. Cei mai temuți hoți de cai și de boi își găsiau în raià refugiul asigurat, și datorită acestei stări de lucruri ținutul turcesc se bucura totdeauna de un mare bielșug de carne. La bâlciuri se iscau totdeauna certuri și bătăi, și creștinii nearmați erau totdeauna cei învinși. Țiganii, cari nu mai voiau să trăiască în robie, și țăranii iobagi năpădiau în raià, care proporțional era mai bine populată. Chiar și țăranii liberi din satele moldodovenești și muntenești, când nu mai aveau pământ, sau când la moștenire rămâneau pe din afară,

[1] Cf. *Chilia și Cetatea-Albă; Studii și documente*, V, p. 475 și urm. și *Regestele veacului al XVI-lea*, în Iorga, *Documente și cercetări*, I.

preferau să emigreze la Turci, unde n'aveau de plătit decât haraciul şi darea care se acorda spahiilor, pe când acasă, supt Voevodul naţional, din pricina unor împrejurări pe care le vom cunoaşte îndată, li se cereau necontenit dări în bani şi în natură. Comandanţii raielei aveau ce-i drept, însărcinarea directă ca la ocasie să ocrotească pe Domn împotriva competitorului său sau a populaţiei nemulţămite, răsvrătite, dar nu rare ori li se părea mai folositor să cheme la ei pe nemulţămiţi, înnainte de năvălirea lor în ţară, sau după înfrângerea lor să-i primească la ei şi să li pună întrebarea, dacă n'ar vrea să primească legea turcească [1].

Nu trecu mult şi situaţia se înrăutăţi în Moldova, ba într'o oarecare măsură şi în Ţara-Românească, prin năvălirea Tatarilor, cari de aici înainte devin, înlăuntrul graniţelor vechi ale principatului, colonişti statornici, — întru cât această expresie se poate întrebuinţa pentru nişte atât de neastâmpăraţi călăreţi şi prădători.

Noul Stat tătărăsc din Crimeia, o frântură a marelui Hanat din Sarai, se formase în a doua jumătate a veacului al XV-lea ca un biciu al lui Dumnezeu pentru Moscoviţi, Poloni şi Români, iar stăpânitorul din Crâm, comandantul celor patru horde, luă vechiul şi respectabilul titlu de *Han*, Împărat. La cucerirea Caffei în anul 1475, Osmanlâii lăsară să dureze mai departe acest Stat mohammedan — căci numai puţini Tatari rămaseră păgâni —, fiindcă, cu foarte multă dreptate, întrezăriau în el un sprijin al întreprinderilor lor. Printr'un act de închinare, cunoscut, e adevărat, numai printr'o nesigură tradiţie analistică, Hanul deveni

[1] Cf. izvoarele citate mai sus.

un vasal al emirului din Constantinopol: încolo totul rămase neschimbat; controlul suprem îl facea begul, care de atunci locui în marele oraş genoves de odinioară Caffa, şi de aici, fără a se amesteca în administraţia internă tătărască sau în răzbunările dinastice obişnuite ale Ghiraizilor, facea raport despre toate. Când Selim, fiul Sultanului Baiezid al II-lea, se înrudi cu aceşti Ghiraizi şi se uni cu Tatarii pentru a-şi realisa marile sale planuri de răzvrătire, consideraţia «Imperiului» tătărasc, a „Ţaratului", cum se spunea în Polonia şi Moscovia, crescu simţitor: trebuia să se admită posibilitatea — şi odată s'a vorbit de aceasta ca şi de un fapt real —, că un urmaş al lui Hagi-Ghirai, al întemeietorului dinastiei din Crâm, ar putea ajunge în Constantinopol „Împărat pe amândouă continentele".

In acele zile în care tânărul Selim nu se aşezase încă bine pe tronul tatălui său mort de inimă rea, în fiecare an aproape, cu toate făgăduinţile contrare şi cu toate darurile îmbielşugate, Moldova fu visitată de Tatari şi groaznic pustiită până la Siretiu. După aceia însă se ajunse la un *modus vivendi* cu aceşti cei mai răi dintre vecinii răi: Moldova, de altfel chiar şi Polonia, plătia Hanului un tribut şi-i cedă afară de aceasta şi alte «venituri», pentru ca săracul, despreţuitorul de muncă, dar viteazul Tatar să poată trăi potrivit stării sale. Chiar pentru anul 1566 se menţionează acest tribut şi se spune că Hanul îl primeşte după „vechi obiceiuri"[1]. Cu prilejul trimiterii tributului şi a darului care se chiamă *balgi-başlic,* adecă „miere şi ceară", Domnul cinstia pe acest Împă-

[1] *Studii şi cercetări*, I, p. 181.

rat prădalnic şi cu o haină de cinste, *cabaniţa*[1]. Şi la această stare de lucruri nu se mai schimbă nimic, atâta timp cât la graniţa moldovenească stătu un liber şi temut Han tătărăsc.

Dar graniţa în sine se strămută pe la sfârşitul veacului al XVI-lea, în dauna Moldovei. Nu multă vreme după supunerea ţării din anul 1538, Turcii luară obiceiul de a pune şi garnisoane tătărăşti în cetăţile de la Dunăre şi în noua cetate de pe Nipru. De acum înainte trupe din neamul Nogailor apărară Cetatea-Albă, Benderul şi Chilia, precum şi marea cetate Oceacov, de pe Nipru, şi aceasta chiar pe vremea luptei cu Ioan cel-Cumplit, rebelul moldovean[2]. Ei erau mai în stare ca orice alţi ostaşi să lupte cu Cazacii, duşmanii lor fireşti, cari şi ei aflaseră acum drumul spre Moldova. Cazacii apărură însă regulat dincoace de Nistru, pentru a sprijini pretendenţi domneşti sau în simple cete prădalnice. De şi marele rege polon Ştefan Báthory urmăria alte planuri şi nu se temea de nimic atât de mult ca de o neînţelegere cu Poarta, el impuse totuşi acestor bandiţi creştini în 1576 o organisare, care trebuia să-i facă dependinţi de coroana polonă şi în urmă procedă de mai multe ori cu asprime, prin executări de şefi căzăceşti şi pretendenţi ai Cazacilor; cu toate acestea vitejii locuitori ai insulelor Niprului nu-şi pierdură frumoasele lor amintiri despre mănoasa ţară moldovenească. In anii 1576 şi 1578 ei apărură iute ca fulgerul în faţa cetăţilor turceşti şi a satelor de păstori tatari; în 1583 Benderul fu asediat, raiaua Cetăţii-Albe fu pustiită şi un sangiac fu ucis. Nici Domnul Moldovei şi nicio flotilă de pe

---

[1] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 229; Şăineanu, *Elemente turceşti*, III, supt acest cuvânt.
[2] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 201.

Dunăre nu-i putură sili să se retragă. În anul 1587 Oceacovul îndură aceiaşi soartă, şi nici Benderul nu fu cruţat. În anul următor avu loc iarăşi o năvălire căzăcească, care atinse exclusiv Benderul şi se dete o luptă la Nistru. În anul 1589 bâlciul de la Cozlov căzu pradă banditilor creştini, şi însuşi beglerbegul de Rumelia trebui să iasă în persoană pentru a pedepsi pe Cazaci şi mai ales pe Poloni, pretinşii lor stăpâni, şi el înaintă până la Sniatyn. Ceva mai târziu, şi chiar în ciuda păcii care se încheie în 1592 între Împăratul şi regele, cari nu voiau să se lupte cu dinadınsul. Cazacii, după reuşitul atac al Orheiului, oferiră serviciile lor Împăratului german, care, provocat de Turci, avea de purtat cu aceştia o grea luptă în Ungaria. Din Praga, Chlopicki aduse îndărăt un steag cu vulturul cu două capete şi făgăduiala unei solde, care a şi fost de fapt plătită. În anul 1594 se auzi iarăşi de lupte între Cazaci şi Tatari: eroii de la Nipru negociară cu Aron, Domnul Moldovei, care năzuia, ce-i drept, să scuture jugul turcesc, dar care nu era obişnuit cu lupta. De la dânsul primiră ei provisii, dar nu o soldă după tocmeală; de aceia, înainte de sfârşitul anului, ei năvăliră în propria lui ţară şi-l fugăriră până în munţi. Atunci fugarul îi împăcă cu daruri, îi luă în serviciul său şi trimise sălbatecele hoarde împotriva întăriturilor turceşti de la Tıghinea şi Cetatea-Albă. Aici nu putură însă face nicio isprava, căci n'aveau tunuri; ocupară însă Ismailul şi Oceacovul, prădară şi sfărâmară aceste întărituri. O căpetenie de Cazaci, anume Cocea, intră supt steagurile eroului muntean Mihai şi în 1595 luptă la Călugăreni împotriva Turcilor. Din ce în ce tot mai mulţi Cazaci năpădiră în Ţara-Românească, unde găsiau leafă bună, pradă din bielşug şi un

comandant viteaz şi încercat. Când Mihai puse mâna pe principatul Ardealului, el avea printre cei mai buni soldaţi ai săi pe Cazacii lui Braneţchi, Valaoţchi, Ocesalschi şi Rostopcea. Chiar şi în noul veac ei neliniştiră granița Nistrului: la 1601 sunt la Soroca, la 1602 în Basarabia şi în Dobrogea, la 1603 la Ismail şi Isaccea; în 1606 visitară din nou Moldova răsăriteană.

De aici înainte însă pofta lor de aventuri, care se uneşte cu o nelipsită nevoie de a câştiga pradă hrănitoare, iea o altă cale, sau mai curând o activitate practicată până acum numai pe al doilea plan, capătă acum mai multă însemnatate. Ca şi Ostrogoţii de altă dată, ca şi Ruşii de la începutul evului mediu, ei cercetează pe mici luntri, înjghebate primitiv dintr'un singur trunchiu de copac, bogatele oraşe de pe ţermul Mării-Negre, unde locuiesc negustori cu dare de mână, şi în fiecare an îşi întind incursiile lor pe Marea neprimitoare, de care ei se tem însă tot aşa de puţin ca şi de moarte. Tot comerţul din aceste regiuni e astfel periclitat, şi mişcările lor sunt atât de răpezi, ei se ivesc aşa de-odată, ca picaţi din cer, când ici, când colo, aducând peirea bogaţilor păgâni, încât Sultanul trebuie să îndure ocara de a zări din palatul său împărătesc flacările mai mult sau mai puţin departate ale pârjolului care noaptea colorează în roşu cerul. Mai ales până la 1640, cu toate tratativele cu regele şi cu toate expediţiile împotriva necredincioasei Polonii, pacostea căzacească e o nenorocire care se repetă regulat şi care nu poate fi împiedecată cu nimic.

Dar pe uscat veniau numai arare ori; căci aici Turcii descoperiseră un mijloc ca să-i ţină la distanţă. Ceia ce nu putea împiedeca begul din cetăţile întărite şi nici îndrăzneţii ieniceri sau mândrii

spahii, aceia izbutiră sălbatecii Tatari, cari fură aşezaţi la Nistru ca pază a Împărăţiei, cum se întâmplase şi mai nainte — după 1500 — în Dobrogea.

Încă din 1502 Sultanul făcu Tatarilor propunerea să iea în primire «câmpiile din jurul Chiliei şi Cetăţil-Albe». Până la cea d'intâiu din aceste cetăţi ei n'au ajuns, dar în cea de-a doua creară, pe ruinele vechiului centru comercial, o pustietate potrivită cu obiceiurile lor şi vieţuiră apoi în aceşti «bialogrodenses campi»[1]. Cu ajutorul prietenilor săi tatari Selim puse mâna pe cele două porturi şi nutri chiar gândul de a face din toate cetăţile de graniţă o marcă, drept apanaj al moştenitorului Tronului. În anul 1560 Tatarii străbătură iarăşi Moldova şi Ioan rebelul peri mai ales din pricina unei expediţii a Hanului. Curând după aceia Polonii şi Turcii încheiară între ei pace, şi în tratatul de pace se pomenesc şi Tatarii din Cetatea-Albă, Tighinea şi Chilia, precum şi garnisoanele lor de acolo. În războiul împotriva «Cazilbaşilor» persani, Tatarii aduseră atât de mari servicii, încât îşi putură permite să ceară Sultanului ca răsplată Moldova şi Ţara-Românească, de unde trebuiau să-şi scoată hrana[2]. Hanul Islam-Ghirai, care venise adesea ori în ajutor împotriva cetelor căzăceşti, căzu, într'o incursie împotriva acestora din urmă, în apropierea Benderului şi-şi află locul de odihnă în vechiul Moncastro[3].

Călătorul frances Fourquevaux[4] întâlni pe „câmpii pustii" din Basarabia cete de păstori, cari se

---

[1] Cf. Ulianicki, p. 195.
[2] Hurmuzaki, XI.
[3] Hammer, *Geschichte der Krim*, p. 67. V. memoriul mieu despre o cronică a Tatarilor, în *Analele Academiei Române* pe 1925 („Ştiri nouă despre Chilia şi Cetatea-Albă").
[4] Iorga, *Acte şi fragmente*, I, pp. 34-35.

târau după turmele lor: aceştia nu puteau fi, după toate aparenţele, decât *coşuri*-le (pe limba polonă *kosz)* Tatarilor. În timpul războiului cu Ungaria, Tatarii veniră foarte des în Moldova şi Ţara-Românească şi grăbiră ca duşmani declaraţi sau măcar cu gând duşmănos spre câmpiile de luptă ale Panoniei. În anul 1594 Aron fu asediat în Iaşi de sălbatecii oaspeţi şi trebui să se răscumpere, cu toate că avea la îndămână o mică oştire. In anul 1595, încă din timpul iernii, Tatarii năvăliră în Ţara-Românească, ca să lupte cu răzvrătitul Domn muntean, Mihai, dar fură bătuţi [1]; în 1596 urmă o nouă expediţie, de data aceasta norocoasă, dar războiul civil dintre Hanul Gazi-Ghirai şi fratele lui reţinu pe răsfăţaţii prădalnici de la o nouă năvălire. In anul 1598 creştinii începură tratative cu ei, cu speranţa să-i îndepărteze pe aceşti nelegiuiţi prin plătire de tribut, dar nici cu aceasta nu avură vre-un succes. Din felurite cause, Tatarii nu mai stau, ce-i drept, câţiva ani pe planul întâiu, dar nu mai târziu de 1602 Hanul însuşi apare din nou cu obişnuiţii «o sută cinzeci de mii» de soldaţi ai oricării mari întreprinderi turco-tatare, ca să pună la Târgovişte în Scaun pe iubitul Simion Movilă în locul lui Radu Şerban, pe care-l ură; pe lângă aceasta luptară crâncen şi cu Polonii. Radu Şerban se putu însă susţinea şi făgădui Tatarilor, ca să-l lase în pace, un *bir* de 15.000 ducaţi. Aşa de des trebuiră să vie aceste ajutoare ale Turcilor în timpul războiului cu Împăratul chesaro-crăiesc, încât la urmă uitară întorsul acasă. Aşa îşi creară din cartierele lor de iarnă din Basarabia o nouă patrie, fără să ridice mari pretenţii şi fără să aştepte admiterea şi con-

---

[1] V. şi darea de samă despre articolul d-lui Veress în *Revista istorică* pe 1925, p. 162 şi urm.

firmarea lor solemnă. Vechea provincie munteană, cucerirea moldovenească a marelui Voevod din veacul al XV-lea, raiaua Sultanului Baiezid deveni în felul acesta sălaşul urâţilor, neliniştiţilor, incapabililor de cultură Nogai şi se chemă de atunci, pe limba noilor stăpâni, Bugeac: aceasta înseamnă iarăşi *angulus*[1], ca în vremea veche „Tatari Bucyakienses" sunt o realitate încă din anul 1603. Domnul moldovean Ieremia li dărui dincoace de hotarul Bugeacului şapte sate, care fură recăpătate abia după vre-o zece ani printr'o creştere a tributului. In totalitate Moldova de Sud câştigase cam vre-o 15.000 de astfel de vecini groaznici, cărora ţăranii din vecinătate, ca să nu mai vorbim de altele, trebuiau să li care lemne, pentru construirea colibelor şi de ars, din pădurile Chigheciului.

Timp de cincisprezece ani încheiaţi un nobil tatar, un mârzac, Cantemir, stătu în fruntea acestor Nogai şi întemeiè un fel de Stat tătăresc independent, care nu se supunea totdeauna voinţii Împăratului din Crâm. Ca răsplată pentru serviciile aduse de el Turcilor contra Polonilor, Cantemir, duşmanul neîmpăcat al acestor vecini, căpătă administrarea Silistrei cu titlul de Paşă turcesc; ba chiar Vizirul îl numi în anul 1622 «fiul» său şi-l apără împotriva a tot felul de învinuiri. Oficial i se dăduse slujba de guvernator asupra întregului ţărm al Mării Negre din spre gurile Dunării. Odată, de dragul Polonilor, fu înlocuit, dar nu trecu mult timp şi el se întoarse iarăşi în lagărul său de luptă din Bugeac. El îi servi şi în contra unui Han rebel, şi de aceia fu încă şi mai preţuit. Slujbele şi onorurile sale i se recunoscură solemn în 1636, dar la urmă, după o carieră atât de strălucită, fu învins de un Han duşman şi iz-

[1] *Chilia şi Cetatea-Albă*, cap. X.

gonit, aşa că trebui să-şi caute refugiu în Constantinopol. Ba, în urma plângerilor unite ale influentului Voevod moldovean Vasile Lupu şi ale Polonilor, cari-l urau, se izbuti să se obţină împotrivă-i o sentinţă de moarte, şi, puţină vreme după ce Hanul însuşi trebui să plătească cu moartea incapacitatea sa de a domni, fu decapitat supt ochii Sultanului pedepsitor (1637) şi puternicul şef tatar care poruncise odată la Dunărea-de-jos. Ostaşii lui fură siliţi, printr'o expediţie specială contra lor, sau să se retragă înapoi spre Crimia, sau, dacă voiau să rămână pe pământ polon, să devină supuşii regelui. Abia după câţiva ani, foştii locuitori ai Bugeacului se strecurară pe nebăgate de samă îndărăt în ţara lor, dar, fiindcă nu mai găsiră un conducător vrednic, nu putură juca rolul lor de până acum.

Cazacii intraseră acum în a treia lor fasă de desvoltare; după ce câţiva ani fuseseră supuşi credincioşi ai Polonilor, ei încercară supt Bogdan Hmilniţchi, fiul lui Hmil, să formeze un Stat propriu între Polonia şi Moscovia, şi în urmărirea acestui scop ei găsiră în Tatarii acum slăbiţi, cari cei mult din când în când năvăliau în Moldova, nişte aliaţi de ocasie.

Felul de organisare al Tatarilor din Bugeac nu se deosebeşte întru nimic de acel al consângenilor lor. În timp de pace ei erau mai întâiu de toate păstori, pe când la războiu se dovediau vrednici luptători. Invăţau să lucreze şi pământul, dar munca la câmp nu o îndepliniau singuri; aceasta i-ar fi înjosit. Li slujiau mai curând numeroşii prinşi de războiu, precum şi vechea populaţie creştină românească, încă existentă, ce traia în murdarele lor sate, unde abia cu timpul se înnălţară case

mai bine construite. In fiecare sat de aceste domnià ca temut „cavaler" tătăresc *mârzacul*, şi toţi mârzacii cu supuşii lor erau împărţiţi în patru grupe. Conducătorul lor în luptă şi tot odată judecătorul lor obişnuit era locţiitorul Hanului, care abia mai târziu îşi avu în Bugeac o reşedinţă des cercetată, anume Căuşanii: acest locţiitor se numia caimacam sau, fiind comandant al întregii oşti a provinciei, seraschier. Abia pe la 1700 se desfăcură din ţinutul seraschierului două judeţe şi se încredinţară unei administraţii speciale, care producea mai mulţi bani: după obiceiul Cazacilor, se puse atunci în Dubasari un Hatman creştin pentru satele româneşti megieşe, pe când alte sate fură supuse poruncii lui Iali-Aga [1].

Innainte de Cantemir Turcii încredinţară paza Dunării uneia din Paşalele lor. Acesta era tot odată comandant asupra Silistrei şi a celorlalte mici cetăţi, asupra întregii Dobroge, locuită mai mult de Tatari, unde mai târziu se creă o reşedinţă în Babadag pentru căpetenia de margine a ţinutului de hotar nordic turcesc, asupra raielei moldoveneşti, unde, de la 1600 şi chiar până pe la 1699, nu exista niciun beg de Acherman şi niciunul de Bender, şi în sfârşit asupra puternicii cetăţi de pe Nipru, cheia turcească din spre cuiburile căzăceşti şi stepa rusească, Oceacovul, numit de turci Ozù. Ozù-Valesi sau Silistria-Valesi avea să păzească pe nesigurii vasali creştini din Muntenia şi Moldova, să spioneze pe Poloni şi la ocasie să conducă o expediţie de răzbunare împotriva Hatmanului regal, să lupte cu Cazacii, atâta timp cât ei constituiau o primejdie statornică pentru Imperiu, şi în sfârşit să meargă în fruntea trupelor

---

[1] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 259 şi urm.

imperiale în spre îndepărtata Moscovie. El avea însemnate venituri şi afară de aceasta primia daruri mai mari din partea tuturor acelora cari depindeau de favoarea sa, mai cu samă, bine înţeles, din partea Domnilor vasali, a căror soartă atârna de rapoartele comandantului din Oceacov şi Silistra. Dela acest însemnat guvernământ provincial ducea drumul spre cele mai însemnate demnităţi în Stat, dar întâmplător şi spre exil sau spânzurătoare.

Noua izbucnire a războiului persan, care spre finele veacului al XVI-lea părea acum sfârşit pentru totdeauna, acest necontenit războiu cu scurte pause şi apoi cu cerinţi cu atât mai lungi, făcea absolut necesar acel guvern special de la graniţa opusă, din spre creştinii poloni şi germano-ungari. Şi această instituţie, care aminteşte timpurile când Mihaloglii şi Malcocioglii erau stăpâni la Dunăre, a existat până târziu la pacea definitivă.

După ce Turcii restabiliră raiaua distrusă de marele lor duşman, Voevodul muntean Mihai (1593-1601), şi readuseră în stare de apărare cetatea Brăilei, precum şi Giurgiul, unde creştinii biruitori nu lăsară o garnisoană statornică, stăpânirea în aceste părţi o căpătă Schender-Paşa, un om energic, dar şi foarte prevăzător şi precaut, care făcuse acum servicii bune Sultanului la Kanisza şi apoi în Bosnia. Schender hotărî situaţia încurcată din Ardeal, alungă pe nebunul Gabriel Báthory, principele Ardealului, şi puse în locul lui pe cumintele Gabriel Bethlen (1613). El întări tronul acestuia din urmă prin noua campanie din 1614, şi, când Moldova fu încălcată de familia favoritului polon Ieremia Movilă, cu ajutor polon, acest mare urzitor de intrigi izbuti să pună mâna, aproape

fără vărsare de sânge, pe toată familia rebelului (1615). Doi ani mai târziu porni împotriva Polo-

Matei Basarab, Domn al Țerii-Românești.

1634 - 1654

niei, ca să pedepsească o faptă așa de jignitoare cum era sprijinirea Movileștilor. El aduse cu multă

dibăcie şi iarăşi fără luptă pacea de la Iaruga sau Bussa, şi, când această pace nu fu imediat confirmată, iar de la Constantinopol veni porunca să se întreprindă o nouă expediţie, el împiedecă iarăşi vărsarea de sânge. Tot el ajută aventurierului croato-«valah» şi rafinatului diplomat Gaşpar Gratiani să se urce pe tronul Moldovei, şi, când acesta se ridică împotriva Împăratului său turcesc şi chemă încă odată pe Poloni în ţară, atunci puse tot el în mod strălucit capăt noului şi nedoritului războiu oriental, prin distrugerea întregii armate duşmane (1620).

După dânsul apăru, dar numai pentru o clipă, ca Paşă de Silistra, Murteza, care apoi îşi continuă mai departe cariera. Lui îi urmă în metropola de la Dunăre şi în statornicul lagăr de la hotar, Abaza, Mohammed Abaza, un vechiu rebel asiatic, care fusese un cam neliniştit guvernator în Bosnia, „cel mai tare şi mai vestit dintre guvernatorii turci din Europa". El jucă un rol hotărâtor în afacerile muntene, moldoveneşti şi ardelene, fu un bun vecin pentru puterea în creştere a lui Rákóczy I-iu, ajută boierilor munteni să ridice în Scaunul din Târgovişte pe unul de ai lor, bătrânul Agă Matei (1632), ajută şi acestuia, după ce luptase cu mâna înarmată contra unei oştiri ce purta ca semn distinctiv steagul imperial, ca să gonească din Moldova pe Moise Movilă şi procură lui Vasile Lupu demnitatea de Voevod (1634). Toate acestea nu i se părură de ajuns, şi de aceia lucră stăruitor la redeschiderea războiului contra Polonilor, pe cari-i ură. Aceştia se pricepură însă a căpăta confirmarea vechii păci, şi cu vara lui 1634 Abaza, cu toate că era în mare favoare la Sultan, fu chemat ca urzitor de nelinişti la Constantinopol, ca să se desculpe, şi apoi zugrumat.

După dânsul domni la Silistra, ca vice-rege un cumnat al temutului Sultan Murad al IV-lea, anume Chenaan, care înaintă răpede în cariera sa. Un fost Mare Vizir îi urmă în acest post însemnat. Încă

Vasile Lupu, Domn al Moldovei. 1635-1653.

în timpul crisei ardelene de la căderea celui de-al doilea Rákóczy, Siavuș-Pașa de la Silistra jucă un rol demn de predecesorii lui, și urmașul lui, Chidir, veni cu celelalte trupe imperiale în țara răs-

culată. După aceia însă se stânse strălucirea acestor mari guvernatori, și după puține decenii raiaua și tot ținutul nordic al Împărăției își pierduseră însemnătatea. Tatarii erau pe vremea aceia așa de slabi, că stătură liniștiți; scurt, în toate privințile se arăta răpedea decădere a puterii turcești, care fu în curând recunoscută de toți și deplânsă chiar și de Turci, dar care nu se mai putea împiedeca.

CAPITOLUL II.

Alegerea şi învestirea Domnilor la Constantinopol.

Supremaţia turcească se arată tot atât de limpede, dar cu urmări mult mai dăunătoare în chipul cum Domnii fură de acum aleşi şi numiţi, căci după un timp relativ scurt procedeul se schimbase cu totul.

La Români. ca şi la vecinii şi odinioară tovarăşii lor de viaţă slavi, orice bărbat care putea dovedi că e de origine domnească, că se trage din vechea dinastie, avea dreptul să pretindă Tronul ţării, care aparţinea familiei sale. Acelaşi drept îl aveau copiii legitimi şi nelegitimi, şi nu totdeauna cei d'intâiu se bucurau de mai multă trecere. Între numeroşii urmaşi ai unui Voevod mort erau de obiceiu mulţi bastarzi frumoşi, voinici, cunoscuţi şi iubiţi de popor, şi se întâmpla foarte adesea ca libera alegere a supuşilor să cadă asupra unuia din aceste exemplare mai bune ale familiei domnitoare.

Voevozii cari avuseră mai multă vreme puterea în mâna lor şi cari prin aceasta, precum şi prin însuşirile lor personale, se făcuseră respectaţi ori temuţi, ştiau să înlăture în două feluri nesiguranţa unei astfel de alegeri în favoarea întâiului lor născut legitim. Une ori acest fiu preferat era

recunoscut co-regent încă în timpul vieții tatălui său și după moartea Domnului bătrân intra fără formalități în toate drepturile unui stăpânitor; acest obiceiu se găsește încă din întâile timpuri în amândouă Principatele: așa, alături de obositul Mircea stă fiul său Mihail, lângă împovăratul de ani Alexandru, urmașul său de mai târziu Ilie. Și frați domnesc câte-odată împreună, pentru ca, la cas de moartea unuia, să se asigure Tronul celuilalt. Petru și Roman, Domnii Moldovei, se găsesc poate în același timp în stăpânirea puterii supreme, și la începutul Domniei sale Alexandru-cel Bun își împărți drepturile cu fratele Bogdan. Dar, când Domnul cel bătrân se bucura de o viață prea lungă și fiul sau fratele mai tânăr era prea nerăbdător, aceasta putea da naștere la incidente neplăcute, și nici în țară această dedublare a Domniei nu era prea populară, căci nici pentru dânsa nu era prea prielnică. În al doilea rând însă, se găsesc și Domni moldoveni, mari sau mici, cari, în ultimele lor zile, copleșiți de boală sau bătrânețǎ, presimțind moartea, își aleg singuri urmașul, punând să se facă în presența lor alegerea, după uciderea prealabilă a boierilor cu gânduri dușmane sau a celor nesiguri: unei astfel de intervenții *in extremis* își datorară slabul Bogdan și copilul Ștefăniță urcarea lor în Scaunul domnesc.

Dar nu fiecare putea lua această din urmă măsură, după cum nu oricine-și putea prevedea sfârșitul, iar primejdia unei co-regențe o recunoșteau mulți în toată mărimea ei. În astfel de casuri «tot poporul» pășia la executarea cu adevărat liberă a dreptului său de alegere. Cum se făcea aceasta în veacul al XVII-lea și de sigur la fel cu mult înainte, ne putem bine orienta din izvoarele exis-

tente. După Ureche, cronicar din această vreme mai nouă, Ștefan-cel-Mare, după biruința sa asupra lui Petru Aron, adună pe boierii mari și mici și pe ceilalți curteni — *curte măruntă* — precum și pre Mitropolit și cler la un loc anumit, o câmpie în fața porților capitalei. El întrebă pe cei de față dacă este cu voia tuturor, să li fie Domn. Sângele nu era încă uscat pe sabia bine ascuțită și îndată se înălță o *salutatio* generală în felul imperial bizantin și vechiu roman: «Întru mulți ani de la Dumnezeu să domnești!», acel εἰς πολλὰ ἔτη al plebei constantinopoitalitane[1]. În vechile anale slavone se spune numai că toată țara alese pe Domn. După moartea bătrânului Matei-Vodă (1654), care nu lăsă după sine niciun fiu și n'avea nici rude mai apropiate, Mitropolitul adresă de pe un loc înalt mulțimii, care năvălia, următoarele cuvinte: «Domnul nostru a murit; pe cine vreți voi în locul lui, ca să vă guverneze?». Boierii, oastea și „tot poporul" răspunseră: „Nu vrem pe nimeni altul decât pe Constantin, fiul lui Vodă-Șerban". Acesta, potrivit obiceiului, se făcu ca și cum s'ar sustrage alegerii și fu apoi dus la Mitropolie, unde capul clerului il unse Domn. De la Mitropolit, de la exarhul locțiitor al Patriarhului, își primi el semnele noii demnități: haina de aur a Împăraților de Răsărit, mantia de scump brocart, care venia din Veneția, așa-numita *cabaniță,* și căciula de samur. În vremurile de neatârnare de mai de mult, de sigur că se întrebuința în locul acesteia din urmă o coroană, ca în Bulgaria și Serbia pentru «Țari» și «crai», și ca în Constantinopol pentru „Împărații (βασιλεῖς) creștini ai lumii întregi"; căciula introdusă mai târziu e împodobită cu un

---

[1] *Letopisețe,* I, p. 118 (ed. 1852).

surguciu, o egretă de aur şi pietre scumpe. Toţi boierii şi demnitarii sărută chiar în biserică mâna stăpânului lor. Domnul stă pe tronu-i aurit, împodobit cu frumoase sculpturi în lemn, şi de-asupra sfântului său cap luceşte coroana de aur. După ce s'a îndeplinit închinarea, ca şef suprem al armatei, el încalecă pe cal şi se duce la Curte: de aici înainte toţi trebuie să asculte de dânsul.

În fond, de şi în foarte rare casuri, alegerea se face cu aceleaşi formalităţi şi la sfârşitul veacului, numai că în Muntenia şi Moldova influenţa boierimii e mai mare ca înainte. După ce tronul a ramas vacant prin moartea Voevodului domnitor, numai boierii mari şi locţiitorii lor, *boierii al doilea*, curtenii, «aulici», se adună în Divan sau în altă sală potrivită la aşa ceva: în Bucureşti se alege *Spătăria Mică cu Stelele*. Aici, fără ştirea poporului, se face alegerea Domnului, care e chemat numai să se supună voinţii oligarhilor. El e condus îndată după aceia la Mitropolie sau la paraclisul domnesc, şi solemnitatea se sfârşeşte după ce boierii au depus jurământul de credinţă în Divanul cel mare, unde Domnul urcă pentru prima oară în Scaun. În acest fel s'a încredinţat puterea supremă lui Coustantin Brâncoveanu, Domnul muntean (1688), şi Domnului Moldovei Dimitrie Cantemir (1693)[1].

Dar numai rare ori în vremurile vechi se hotăra în mod paşnic chestia alegerii Domnului. Voevodul nu se alegea de fapt într'un loc de adunare, pe câmpia verde sau în sala împodobită a unui

---

[1] Cf. *Călătoriile patriarhului Macarie din Antiochia*, trad. englesă de F. C. Balfour, 1836, 2 vol.; româneşte în *Arch. istorică* de Emilia Cioran (Bucureşti 1900). O traducere rusească a textului arab a apărut în 1903. Apoi Memoriile lui Radu Popescu în *Magazinul istoric*, V, p. 95 şi urm.; Iorga, *Cronicile muntene*, I, pp. 18-19; Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 48 şi urm.

palat, ci în vârtejul iuptei, supt steagul biruitor și în sălbatecele urale ale boierilor plini de sânge și ale țăranilor înarmați. Aceasta era o mare nenorocire pentru ambele Voevodate, dar mai ales pentru Țara-Românească, ce trăia mai mult în războiu civil decât în pace, căci după o scurtă liniște venia din nou pătimașa luptă pentru tron. Aceasta și contribui la faptul că Muntenii trebuiră să se supună Turcilor mult mai de vreme decât Moldovenii. Impotriva lui Mircea luptă Dan, Dan însuși e izgonit de Mircea, iar Vlad pune stăpânire pe principat împotriva aceluiași Mircea. După sfârșitul neobișnuit de lungii Domnii a lui Mircea, Dan al II-lea smulge lui Mihail demnitatea de Voevod și-l ucide. Împotriva lui apare numai puțin timp după aceia Radu Prasnaglava; Dan al II-lea învinge, dar câțiva ani după aceia dispare. Alexandru luptă acum cu Vlad Dracul. Însoțit de răzbunătorul Hunyadi apare Vladislav-Dan, ca să detroneze pe Dracul și fiul său și să-i ucidă. De o moarte năprasnică moare și acest Vladislav, căruia i se ridică un rival în persoana lui Vladislav al III-lea, «Țepeș». Țepeș e înlocuit cu fratele lui, dar și acest Radu piere, și acum cei doi Basarabi, tatăl și fiul, se luptă mișelește între ei. Tatăl moare ca fugar, fiul e omorât de boierii din Banatul Olteniei. Numai Vlad Călugărul—Vlad Țepeș însuși se săvârșește din viață ca leș însângerat—se împacă cu protivnicii lui, și se găsesc în sfârșit Domni, el și fiul lui, Radu, cari mor liniștiți acasă, pe patul de zăcare. Danciu, fiul lui Basarab-cel-Tânăr, și Mihnea, fiul lui Țepeș, apar acum pe scenă; cel din urmă învinge, dar e alungat de boieri. Urmașul lui, Vlad, își pierde capul printr'o înfrângere, și abia piosului Neagoe îi hărăzește Dumnezeu iarăși o binecuvântata încheiare de

viaţă. Teodosie, fiul lui Neagoe, dispare ca prisonier turc; Vlad-Dragomir cade pe câmpul de luptă; lui Radu-Bădica i se sfarmă capul; iar pe Radu de la Afumaţi îl ucid boierii într'o biserică. Urmează Moise, care cade în luptă, Vlad Înecatul, iar Vlad-Vintilă cade victima unui acident de vânătoare. Ce şir de întâmplări sângeroase în scurtul timp care cuprinde ceva mai mult de un veac de viaţă liberă muntenească!

Cu toate aceste pilde înspăimântătoare, pretendenţi la Domnie pândiau însă într'una la graniţa ungurească sau chiar la cea moldovenească. Tot astfel se găsiau pretendenţi la Tronul moldovenesc în Ungaria şi în Ardealul unguresc, şi nu mai puţin în Polonia.

Şi în Moldova în veacul al XIV-lea, în împrejurări întunecoase, se vărsase mult sânge pentru coroana de aur: Iurii Litvanul poate, şi după el probabil Iuga şi Bogdan căzură din Scaunul domnesc de mâni ucigaşe. Apoi, prea-bunul patriarh Alexandru dădu timp de treizeci de ani ţării înfloritoare binecuvântarea păcii, dar după aceia urmează o epocă a Atrizilor, în timpul căreia neamul său se stinge, supravieţuind numai unul, din fericire însă bine înzestrat de la natură. Ilie e orbit de fratele său, Ştefan e ucis de nepotu-său, Petru e şi el poate ucis, Bogdan e decapitat de un al doilea Petru, după ospăţul de la Reuseni, şi stricatul epigon Alexăndrel e în sfârşit otrăvit de sfetnicii săi: toate acestea amintesc în chip viu pe credulii fii de Domn munteni, cari căutară strălucirea Domniei şi găsiră într'însa o moarte năprasnică. Numai Domniei lui Ştefan-cel-Mare, care ţine o jumătate de veac, i se datoreşte stabilitatea de după aceia a împrejurărilor: de atunci uciderea Domnilor apare în Moldova ca un cas excepţional,

iar numărul pretendenților naufragiați este foarte neînsemnat.

Frații și verii îndușmăniți, din Casa domnitoare munteană, au găsit de timpuriu drumul la Turcii dunăreni. Vlad I-iu n'a venit probabil dintr'o cetățuie păgână sau din lagărul lui Baiezid, dar după năvălirea Sultanului trebuie să-i fi oferit acestuia serviciile sale. Dan însă, care trăia mai înainte ca ostatec la Poarta suzeranului, sosi din Constantinopol pe o corabie bizantină. Dar Radu Prasnaglava, Mihnea, Vlăduț, Neagoe, Vladislav, Basarab al V-lea, cu toții creaturi de-ale Mihaloglilor, se zburătoriră cu toții, cum trebuie să admitem, din raiaua pe pe malul drept al Dunării sau din cetățile din față. Pentru aceasta ei nu erau mai puțin încunjurați în exilul lor de o partidă de boieri, și astfel begul de la Dunăre nu făcea altceva decât ce făcuse atât de des Voevodul ardelean: el ajuta unui Domn legal, cerut de țară, să intre în drepturile lui. Astfel căpătă și Poarta vlăstare de Domni, de cari se putea sluji la nevoie, și aceștia nu erau fugari, ci pretendenți legali la coroana părintească. Printre condițiile ce se impuneau creștinilor supuși era de regulă și aceia că Domnul vasal trebuia să trimeată la Adrianopol sau Constantinopol pe unul din fiii săi, împreună cu câțiva tineri boieri, pentru ca acest fiu să li fie chezășie de purtarea tatălui. Călătorul frances Bertrandon de la Brocquière găsi la Curtea lui Murad al II-lea «douăzeci de boieri munteni, cari petreceau aici ca ostateci ai Țării-Românești»[1]. Chiar Mircea trebuise să lase în această calitate la Curtea Sultanului pe nepotul său Dan; Vlad Dracul avea numai pe fiul mai mare, Mircea, la Curtea sa, pe ceilalți doi, Vlad și Radu,

[1] Ediția Schéfer, p. 190.

îi chemase Murad la Poartă, și acolo fură odată în primejdie de a plăti cu viața pentru Domnul și stăpânul lor; Vlad se întoarse ca un tiran, Radu ca un inițiat în ușoarele moravuri ale Orientului. Cu prilejul campaniei din 1462 Sultanul aduse cu sine pe acest frumos pretendent, ca să-i încredințeze conducerea Țării-Românești. Dar prin aceasta nu se crea un obiceiu nou: Mohammed pornise la luptă în contra unui dușman declarat al Împărăției și-l învinsese; acum «țara» veni la Cortul împărătesc și ceru un stăpân nou, al cărui nume îl și rosti. Fiul lui Petru Aron, care sosi în Moldova un deceniu mai târziu cu același Sultan, fusese și el mai înainte, tot așa, ostatec din sânge domnesc la Constantinopol. În veacul al XVI-lea Moise, fiul lui Vladislav, fu în același fel oaspetele Turcilor. La urma urmelor și Ștefan, cumnatul Sultanului, care, după alungarea lui Rareș de armele biruitoare ale Sultanului Soliman, intră ca Domn în Suceava, trăise din copilărie în capitala turcească, fiindcă tatăl său Alexandru (Sandrin) murise aici ca ostatec al marelui, temutului și bătrânului Ștefan: deci el moștenise oarecum situația de ostatec. E mai mult decât probabil că multă vreme el a fost în înțelegere cu nemulțămiții din Moldova și că aceștia l-au cerut anume de la «Împărat» ca viitor Domn credincios.

Până atât de târziu suzeranitatea turcească nu se arată în Moldova, precum nici în Muntenia, prin altceva, decât prin plata tributului, darea de provisii, daruri și trimeterea sangeacului; acesta din urmă era un steag mare și lat — atât de mare, că la nevoie se putea face din el un cort [1] —,

---

[1] Alex. Szilágyi, *Gheorghe Rákóczy I-iu în Războiul de treizeci de ani* (Budapesta 1883), p. 104.

în care, în tot timpul Domniei sale, mai mult sau mai puţin sigurul Basilikos, Despot, voià să vadă un fel de «Lână de Aur», şi nu semnul unei răsplătiri turceşti pentru principatul moldovenesc cucerit cu armele. Cu sangiacul venia o numeroasă suită sclipitoare, un ofiţer al Porţii, un capugiu, care era recompensat cu frumoase daruri pentru osteneala sa [1]. La pomenitul Despot veni însuşi Marele Portar al Sultanului, Capugi-Başa, cu o suită de o sută cinzeci de oameni, îmbrăcaţi în strălucite haine bogate, cu patruzeci şi şase de cămile şi optsprezece catâri. Odată cu sangeacul cel nou, el aduse noului vasal al Sultanului daruri după gustul oriental: şase dintre cămilele şi catârii aduşi rămaseră în Moldova, şi pe lângă aceasta i se mai dăruiră Domnului şi trei cai complect înşeuaţi, trei caftane de brocart căptuşite cu şamur, trei inele de aur, două săbii încovoiate — *sarculi* — la fel cu acelea ce purtau ienicerii. Ploconul Domnului întrecu, bine înţeles, ca valoare darurile Sultanului. Despot predete marelui trimis o sută de cai, optsprezece caftane, patruzeci de bucăţi de postav fin, «lucruri de mătasă şi multe altele». Afară de aceasta se împărţiră bani curaţi 90.000 de aspri. Ceva mai nainte venise la noul Voevod Badica, pentru ca să-l ucidă în timpul ceremoniei investiturii, un trimes al Sultanului cu trei sute de călări, şi aceasta probabil că nu era ceva neobişnuit, de vreme ce cursa reuşi.

Cu toată această recunoaştere publică a vasalităţii sale, Domnul se bucură însă până foarte târziu de toate drepturile care, după noţiunea veche şi nouă romană, adecă bizantino-slavă, formează *imperiul*. El avea dreptul suprem de a

[1] Hurmuzaki, II [1], p. 404-5; cf. Iorga, *Pretendenţi domneşti*, pp. 81-2.

dispune de toată țara, de întreaga moșie; el trecea drept primul ei proprietar, drept originea, izvorul oricărui alt drept, derivat, de proprietate al supușilor săi. De aceia procesele de stăpânire nu puteau fi hotărite în ultima instanță, în ambele principate, decât prin sentința Domnului; și chiar când vre-o *ocină* se obținea prin cumpărare, schimb sau pe vre-o altă cale pașnică, nu era de ajuns plata sumei de bani în chestie, sau schimbul de fapt al pământurilor, și nici mărturia vecinilor «de sus și de jos», sau aceia a vre-unui mare dregător, a unui vestit și bine cunoscut boier de țară ori a mai multora; atât în timpul Turcilor cât și mai nainte, după ce se bea *aldămașul*, după ce se scria, se iscălia și se punea pecetea pe *zapis*, se duceau la Domn, ca să-i ceară întărirea. În *cărțile domnești* se spune anume că bucata de pământ a fost „dată și din partea Voevodului", adecă dăruită. Fiecare Domn are dreptul să se amestece după plac în chestiile de proprietate, și numai obiceiul îl împiedecă de a face us prea des de acest drept, care putea deveni o causă de nesiguranță și vrajbă [1].

Odată cu steagul împărătesc se dădea în Țara-Românească, încă de la începutul veacului al XVI-lea, și „mazza ferrata", *buzduganul*. Acesta era o ghioagă de războiu ferecată cu argint sau făcută din argint, care poate fi însă întrebuințată întâmplător și în timp de pace, pentru pedepsirea vre-unui boier criminal, necredincios sau răzvrătit: în pecețile Domnilor târzii apare lângă marca țării în dreapta și în stânga o sabie scoasă din teacă și buzduganul prevăzut cu un glob. Aceste simbole arată că acum ca și odinioară Voevodul exercita asupra fiecărui locuitor statornic sau temporar al

[1] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 39.

țării sale cea mai înnaltă jurisdicție, personal sau prin slujbașii săi. Chiar negustorul și soldatul turc cari fac vre-o abatere, — numai trimisul Sultanului, *omul împărătesc* nu, —sunt supuși acestui necondiționat drept de pedepsire al Domnului, atâta timp cât sunt pe pământ românesc. Niciun cadiu n'a fost pus vre-odată în afară de granițile raielei, iar, înpotriva Turcilor cari voiau să-și facă singuri dreptate cu amenințări și forța armelor Poarta lua totdeauna măsuri, când i se aduceau plângeri. Nu prea arare chiar și cei mai mari boieri erau pedepsiți de însăși mâna sfințită a Voevodului; dacă ei fuseseră însă prea iubiți și trecerea lor era prea mare ca să se poată uita îndată, atunci Domnul îi aducea une ori chiar și la locul de execuție. Așa credea bătrânul Cantemir-Vodă că a descoperit o conjurație împotrivă-i și vedea în puternicul Hatman Velișco Costin pe șeful ei, care, după a sa părere, urmăria pentru sine coroana Domnilor moldoveni. Hatmanul fu chemat foarte simplu la Curte, bătut și după câteva ceasuri decapitat, iar leșul acoperit cu scumpe haine de mătasă rămase în mijlocul drumului. Velișco însă avea un frate, care era un om învățat și, ca și Velișco, unul dintre boierii cei mai mari, anume fostul Mare-Logofăt Miron. Acestuia-i aduse un ofițer de la Curte sentința de moarte, fără ca înnainte să se fi făcut o judecată și să fi fost posibilă o cercetare a vinei, și astfel a fost executat, pe o moșie depărtată, Logofătul Miron Costin, cel mai însemnat scriitor moldovean din epoca lui.

În timpurile mai vechi Domnul nici n'avea de altfel să dea samă suzeranului împărătesc din Constantinopol; ba acestuia nici nu-i da prin gând să l țină de rău. Să ne gândim numai la groaznicele măceluri ale lui Mihnea-cel-Rău și ale lui

Mircea, tot atât de rău, cari se bălăciră sălbatec în sânge, fără să fi ajuns cineva la gândul că aceste fapte „nelegiuite", vrednice de mânia cerului, ar li o încălcare a legilor țării, a obiceiului pământului. Să ucizi boieri, să confisci moșii și să le dăruiești altora, fiindcă foștii lor proprietari «își pierduseră capul pentru trădare *(hiclenie)* dovedită», acestea sunt fapte cu totul obișnuite. Față de poporul de jos Domnul era încă și mai neiertător; despre un bun stăpânitor ca Vasile Lupu (1634—1653) povestesc călătorii străini că în vre-o zece ani dăduse pe mâna calăului 15.000 de oameni, dintre cari unii se făcuseră vinovați numai de mici încălcări față de proprietate [1]. Domnul putea să hotărască după plac felul morții, să aleagă sabia, spânzurătoarea, țeapa și chiar să adauge și alte chinuri, rafinate; de pildă se ungea une ori cu miere corpul gol al vinovatului și apoi era lăsat pradă muștilor, albinelor și viespilor. Un astfel de Domn trăia apoi, ce-i drept, în amintirea locuitorilor ca un tiran neomenos, dar el nu trecuse peste limita drepturilor sale, și până foarte târziu numai Dumnezeu, ca judecător suprem al vinovăției și nevinovăției, putea fi invocat ca răzbunător. Cu dorința de: *așa să-i plătească Dumnezeu* treceau palizii și tremurătorii trecători pe lângă locul de judecată sau pe lângă închisorile de la Curte, întunecoasele *beciuri*, unde se chinuiau de obiceiu oamenii.

Un desemn de o mână orientală din veacul al XVII-lea arată pe un Domn moldovean sau muntean în hainele lui de audiență la Sultan. El poartă pe cap o pălărie ascuțită, de pâslă albă, cu lungi

[1] *Studii și documente*, IV, p. 231.

pene albe ca zăpada de o parte, iar de cealaltă un surguciu bogat, care străluceşte de pietre scumpe; pe marginea de jos sunt benzi late de aur. Mantia solemnă de coloare albastru deschis n'are mâneci, aşa că numai haina violetă de dedesupt acopere braţele. Mantia are în faţă nasturi scumpi, şase la umăr, şi cusături de fir, e căptuşită cu samur şi tivită la umeri cu o garnitură de aceiaşi blană. Cizmuliţe galbene, răsăritene, complectează acest costum de paradă.

Pălăria nu se deosebeşte prin nimic decât poate prin mai marea bogăţie a materialului risipit, de aceia pe care o poartă ofiţerii de ieniceri; cuvântul *cucă*, cu care e botezată, e de origine turcească, adecă persană. Frumoasa mantie e aceia pe care în Constantinopolul turcesc o poartă cei mai înalţi dregători; numai coloarea e alta. Chiar numele de *cabaniţă* o arată. În ţară, unde Vodă nu-i vasal, ci Domn absolut asupra supuşilor lui, cabaniţa se păstrează în această epocă târzie, cuca însă e înlocuită printr'un *calpac*, cum se poartă în Ungaria, o pălărioară rotundă, tivită pe jos cu samur şi împodobită tot cu un surguciu. Mai nainte Domnii moldoveni şi chiar cei munteni purtau căciuli mari de blană aduse într'o parte, ca şi acelea ale ţăranilor, şi erau împodobite tot cu egrete, apoi haine de brocart de modă orientală sau chiar un port mai apusean, după model polon sau unguresc [1]. La gât aveau de obiceiu ca semn distinctiv [2] un lanţ de aur cu o cruce atârnată. Dar pe pereţii bisericilor ridicate de ei, ai căror *ctitori*, κτήτορες, erau, ei ni apar în toată maiestatea

---

[1] V. art. lui D. A. Sturdza în *Analele Academiei Române*, seria I-a (1874), cum şi colecţia Hurmuzaki şi portretele adause în Iorga, *Acte şi fragmente*, I.

[2] Iorga, *Relaţii cu Lembergul*, I, p. 37; Hurmuzaki, II [1], p. 420.

demnităţii lor, în fond împărătească: coroana pe cap, sceptrul în mână şi lunga şi învălurata mantie pe umeri.

Chiar nenorocitului Bădica i se aduse cuca de către ucigaşii săi; de aici se poate trage conclusia că încă din anul 1523 Domnul muntean, dar încă nu cel moldovean, era considerat ca ienicer onorific, ca soldat extraordinar al Sultanului. Două împrejurări noi aduseră această schimbare. În primul rând Domnii tributari fuseseră totdeauna îndatoraţi la ajutor militar; când Sultanul pleca în persoană la războiu, atunci trebuiau şi ei să comande personal contingentele lor. De aceia în veacul al XV-lea în Ardeal Domnii munteni pătrund mai mult fără voie şi aproape totdeauna cruţator; de aceia în veacul al XVI-lea ei străbat trecătorile care despart Ţara-Românească de principatul Ardealului, murmurând sau lacomi de prada, după împrejurări. După întoarcerea sa de la Constantinopol, Rareş trimese nu mai puţin de cinci mii de soldaţi moldoveni în lagărul imperial din Ungaria. Pentru astfel de casuri însă vasalul român trebuia să aibă şi o situaţie anumită în oastea turcească. Un al doilea motiv pentru această acordare de cuca este că, încă din veacul al XV-lea, supt Radu-cel-Frumos şi Basarab-cel-Tânăr, trupe turceşti rămaseră în ţară pentru ca să apere pe favoritul Sultanului de Moldoveni sau de proprii lui boieri. În Moldova, aceasta se întâmplă abia în anul 1538, când i se deteră intrusului Ştefan pentru siguranţa lui cinci sute de ieniceri. Rareş trebui să se supună de voie sau de nevoie şi să rabde pe aceşti oaspeţi nepoftiţi împreună cu baş-begul lor, să-i plătească şi încă să-i ţină în cinste deosebită. Supt Alexandru Lăpuşneanu, care, mai mult decât oricare, avea nevoe de ei, aceştia apărură iarăşi: în

socoteli numărul lor se ridică la cinci sute, în realitate erau abia pe jumătate[1]. Ienicerii dispar, ce-i dreptul, după războiul cu Ungaria şi revolta ambelor Principate, dar portul ieniceresc, acordat odată Domnilor, rămase şi mai târziu în usul tuturor.

Cârmuirea aceasta prin ieniceri şi ajutorul lor putea fi une ori de folos, şi în fruntea unor astfel de trupe auxiliare luptară Alexandru Lăpuşneanu şi Petru Şchiopul împotriva pretendenţilor domneşti, însă fără să obţină printr'însele biruinţa. Chiar Domni ambiţioşi lăsau în anumite casuri să se poarte în fruntea oştirii alături de steagurile ţării înjositorul sangeac, marele steag împărătesc, ca să amintească duşmanului că la spatele slăbiciunii Voevodului stă puterea «de neînvins» a Împăratului: aşa procedă mândrul Rareş în ziua de la Obertyn[2]. În alte obiceiuri introduse mai târziu se vedea mai bine ruşinea şi neputinţa în care căzuseră Domnii români: de pildă, mai presus de toate, numirea Domnilor la Constantinopol şi mazilirea lor după plac.

Până acum Turcii nu merseseră mai departe decât să sprijine pretendenţi domneşti, adecă «moştenitori legiuiţi», sau în locul unui rebel să pună printr'o campanie pe acela dintre ostatecii avuţi la îndemână, pe care ţara îl «cerea». În a doua jumătate a veacului al XVI-lea însă, nu se mai găsia în Ardeal un loc sigur de refugiu şi nici nu mai putea veni de aici vre-un ajutor armat. După ce ani de-a rândul Germanii şi Voevodul ardelean se luptaseră pentru ruinele Statului unguresc

[1] V. dovezile documentare în Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I.
[2] „Vexillum maius, a Turco ei in homagii praestatione datum"; Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 38.

sfărâmat la Mohács, după ce «Craiul Ianoş» murise şi Turcii puseseră pe mizul «Craiu Ştefan», nu în Buda, pe care o păstrară pentru ei, adecă pentru Paşa lor cel nou numit, ci în Cluj sau mai bine în cetăţuia vecină Gilăul, după ce războiul pentru Ungaria, care bântuia între cele două dinastii creştine, se stânse cu încetul, apăru în Ştefan Báthory, vlăstarul unei familii puternice, un foarte bine înzestrat şi cumpănit om de Stat şi, ca moştenitor al dispărutului principe al Ardealului, Zápolya, stăpâni asupra comitatelor care se întindeau până la Tisa, dar fără vre-o pretenţie regală. În mult mai mare grad decât «regii» predecesori, el se simţi dependent de puterea Turcilor, cari-l sprijiniseră la înlăturarea unui rival susţinut de Germani. De la un Ştefan Báthory nu putea cere cu folos ajutor niciun pretendent de coroană muntean sau moldovean, niciun zelos provocator de nelinişti. În anul 1571 el opri cu forţa pe pretinsul fiu al lui Rareş, Bogdan-Constantin, care se grăbia spre hotar şi puse capăt rătăcirilor lui pe pământ ardelean. În acelaşi an i se adresă lui «un Vlădică, care-şi spunea Voevod», un fiu de Voevod din Ţara-Românească; dar acesta nu se întoarse de la Curtea principelui cu trabanţi, şi, când mai târziu acest Radu Popa îşi putu îndeplini intenţia, lupta se dete la Craiova, de unde se poate conchide că-şi găsise ajutor la Turcii din Banat. Această politică prudentă a slăbiciunii o urmară şi urmaşii lui, Cristofor şi Sigismund Báthory, până la data hotărâtoare din 1594, când izbucni din nou războiul cu Ungaria.

În Polonia trăiseră odinioară continuu fii de Domni moldoveni, în secolul al XIV-lea şi al XV-lea chiar în mare număr. Supt Ştefan-cel-Mare aici aştepta un viitor mai bun Petru Aron, supusul

vasal al regelui, apoi un oarecare Ilie, care mai târziu căzu pradă poftelor de răsbunare ale temutului „Valah". Nu Petru Rareş veni de peste Nistru, după ce ar fi trăit ani de-a rândul aici, precum şi în Prusia, ci un omonim, dar şi viitorul mare duşman al Polonilor şi-a început cariera ca ocrotit al lor. Şi Alexandru din Lăpuşna stătu supt numele de Petru Stolnicul în Polonia, câtăva vreme înainte de suirea pe tron, care nu se făcu fără ajutor polon.

Dar aceasta fu, până la încurcăturile de la sfârşitul veacului al XVI-lea, ultima oară în care Polonia luă partea, fie şi numai în taină, unui pretendent moldovean. Pravoslavnicul Voevod nimici mai întâiu forţa adunată a lui Basilikos; şi, când acest vântură-ţară pregăti iarăşi un atac, el îşi duse mercenarii la Kesmark, unde-şi avea moşiile un nobil polon, protectorul său, Albert Laski; din Zips, şi nu din Rusia sau Podolia porni el în «ţara sa de moştenire» Moldova, ca să o iea în fine 'n stăpânire. Veşnic nestâmpăratul Laski, după căderea prietenului său voià bucuros s'o facă el însuşi ca Despot, cu mai mare succes, după cum nădăjduia. Cu toate că duşman al Turcilor, ciudatul om se prefăcu în pretinsul lor prieten şi viitor bun vasal şi încercă la Curţile din Viena şi Paris tot posibilul ca să ajungă Voevod al Moldovei. Dar propria lui ţară îi sprijini numai prin tratative la Constantinopol, şi aceasta doar atâta timp cât domni fără niciun rost Henric al III-lea de Valois.

Încă de la începutul veacului al XVI-lea Statul polon renunţase la drepturile lui de suzeranitate asupra Moldovei în favoarea Ungariei, dar după lupta dela Mohács le reluă din nou, însă numai ca să ceară jurământul solemn al unui omagiu de vasalitate, fără valoare, şi aşa ceva nu era acum

greu de căpătat. Ultimul «Palatin» moldovean care jură cu vorbe false credință mândrului său «stăpân și rege» fu Alexandru Lăpușneanu, și anume la începutul primei sale Domnii. După această epocă se părăsi și această formalitate goală, și un Voevod moldovean, bătrânul, simplul, bolnavul Petru Șchiopul fu propus de Turci, în batjocură, ca o umbră de pretendent la Coroana polonă. Supt Ștefan Báthory, care fu ales în 1575 ca rege al Poloniei, regatul își impuse datoria să nu supere niciodată pe prietenul constantinopolitan prin provocare de nemulțămiri în Moldova. Ba chiar fiecare purtător de sangeac era îndata recunoscut ca Domn legal al țării vecine, fiecare tulburător de liniște, fiecare pretendent pe care Poarta nu-l întărise, fiecare Voevod mazilit care nu vroia să se ducă la Curtea suzeranului său, ci se refugia în Polonia cu bani și obiecte prețioase, era judecat sumar și decapitat în public, în presența unui ofițer al Porții ca acusator. Așa s'a procedat cu Ștefan (Tomșa) la 1564, cu Iancu Sasul la 1582, cu Ioan Potcoavă la 1578. Chiar nobilii poloni cari înlesniau astfel de tulburări în Moldova prin ajutorul lor nu fură tratați cu mai multă cruțare. Așa plăti puternicul Samuel Zborowski cu mândrul său cap vina sa față de Împăratul turcesc. Abia războiul cu Ungaria și încurcăturile lui aduseră și aici o politică nouă.

Dar fii de Domni români erau în totdeauna destui, și după fiecare stăpânitor care domnise câteva zile apărea o întreagă ceată de alții noi; afară de aceasta încă și înșelători știau să povestească celor neștiutori, cărora li se adresau, sau celor cumpărați de ei, tot felul de basme cu privire la originea lor, ei își îndoiau încă numărul, și așa destul de considerabil în sine, și, fiindcă aproape niciodată

n'aveau prilej să lupte şi să moară, să domnească şi să fie ucişi, rămâneau în totdeauna numeroşi. Erau gata de orice, se lăsau înduplecaţi la orice jertfă, numai să nu renunţe la «drepturile» lor «sfinte». După ce graniţile ungureşti şi polone nu li mai fură însă practicabile ca mai nainte, li mai rămâneau deschise numai trei drumuri.

Dacă erau tineri eroi voinici, frumoşi, viteji şi darnici, puteau să-şi facă loc până la insulele de pe Nipru, unde aşteptau în totdeauna ostaşi ai norocului dornici de luptă, lacomi de pradă, cu puşca în odaia de băut, cu calul la scară. Un astfel de fiu de Voevod moldovean, o astfel de îndrăzneaţă odraslă de *gospodar* era pentru Cazaci un trimes al norocului. Răpede se aruncau ei pe cai, ca fulgerul de iute înotau micii căluţi ucrainieni de stepă prin valurile galbene ale Nistrului, apoi treceau prin pustia basarabeană: Turci erau culcaţi la pământ, sate erau arse, pradă luată, şi curând apăreau ei în faţa Curţii din Iaşi, ca să se bată cu laşii sclavi turceşti pentru vrednicul lor domnişor. De la un capăt la celalt al apăsatei şi stoarsei ţări răsuna chiotul de bucurie al ţăranilor, cari urau noului stăpân mulţi ani de Domnie. Atunci zburau *olacii* spre cetăţile dunărene şi în spre îndepărtata Capitală; de acolo porunci împărăteşti porniau către puternicul «beg ardelean», adecă Voevod al Ardealului, care avea totdeauna la disposiţie trabanţi, călăreţi, puşti şi tunuri. Noul Voevod al Moldovei trebuie să fugă sau e prins de numeroşii duşmani şi-şi pierde nasul sau urechile, ca să nu se mai poată ridica pretendent, căci acum e «un om însemnat»: în niciun cas însă, înainte de această pedeapsă înjositoare sau de moartea într'un loc de judecată polon, el nu lăsa în fundul inimii sale speranţa să ajungă

cândva la Domnie, şi Cazacii răspundeau, în totdeauna rugăminţilor şi poruncilor sale.

După moartea vestitului, iubitului Ioan-Vodă cel Cumplit, apărură încă din anul 1577 Cazacii cu doi tineri, în cari ei pretindeau că recunosc rând pe rând pe însuşi acel erou; amândoi se chemau firește Ioan; unul Ioan *Creţul* şi celalt Ioan *Potcoavă*. Amândoi fură alungaţi, şi cel de al doilea, care domni într'adevăr câteva zile, muri la Liov, de mâna călăului. În anul 1578 apăru Alexandru, fratele lui Potcoavă, domni, fu învins şi muri de răni; apoi răsări la graniţă Petru, fratele lui Bogdan Lăpuşneanu, cu toate că se asigura că Petru cel adevărat murise încă de mult de ciumă, în Capitala turcească. După dânsul, şi chiar în acelaşi an, se ivesc de-odată doi Constantin-Vodă, dintre cari unul vrea să fie fiul lui Potcoavă celalt odrasla bătrânului Lăcustă, şi în timpul Domniei a doua a lui Petru Şchiopul face să se vorbească iarăşi de dânsul un fals Ioan-Vodă. La urmă, scurtă vreme înaintea fugii acestui biet om nerăzboinic, care în parte fusese adus tocmai de aceia, se arată iarăşi Petru Lăpuşneanu şi lângă el Lazăr, pretinsul fiu al lui Ioan-Vodă cel Cumplit. După mazilirea lui Aron, în anul 1591, Cazacii aduc în sfârşit în ţară pe frumosul Petru, cu lungul păr în valuri; el ocupă câteva săptămâni Scaunul Domniei, e bătut de Ardeleni şi sfârşeşte la Constantinopol în «cârlige», de un milostiv glonţ de puşcă.

Micii proprietari aşezaţi între Prut şi Nistru, *răzeşii* şi *hânsarii* din Orheiu şi Lăpuşna fură îndemnaţi la fapte asămănătoare prin aceste evenimente care se petreceau supt ochii lor. Supt Petru Şchiopul ei vrură să pună pe Ioan Lungul — iarăşi un fals Ioan-Vodă —; supt Aron-Vodă

ei imitară jocul Cazacilor cu Ionaşcu, un pretins frate al lui Aron, care se mai chema şi Bogdan. Multă vrême după ce eroii dela Nistru încetaseră de a mai aduce din parte-li pretendenţi, se iviră în această margene răsăriteană revolte supt Radu Mihnea, precum şi supt Alexandru Movilă şi Gaşpar Graţiani în folosul unor fii de Domn numiţi sau nenumiţi; ba odată, după aproape o jumătate de veac, ei aveau printre ei iarăşi pe «fiul lui Ioan cel-Cumplit»!

O altă cale pentru a ajunge Domn al Moldovei sau al Ţării-Româneşti împotriva voinţii ţării şi în oarecare măsură şi împotriva voinţii Turcilor era aceia de a se adresà «principilor creştini» cari aveau agenţi la Constantinopol; aceştia din urmă erau oameni puternici, în stare să impună o alegere celor mari dela Poarta otomană.

Intr'aceasta stă una din cele mai principale deosebiri faţă de vremea de mai nainte, în care nici-odată nu se cereau scrisori de recomandare către astfel de ambasadori şi nici ajutor bănesc pentru călătorii grele şi costisitoare la Constantinopol, ci numai arme şi soldaţi. Acum însă trecătorile Carpaţilor sunt închise pentru pretendenţii fugari, iar podurile umblatoare de pe Nistru li refusă serviciul; vecinii imediaţi s'au lăsat cu totul de jocul de-a pretendenţii, care li mulţămia numai vanitatea, dar nu li aducea niciun alt folos. Pretendentul la o coroană românească nu mai apărea acum simplu şi sălbatec, cu o numeroasă ceată de oameni deprinşi cu armele, gata la aspra meserie a luptei cu oamenii; nu, el e un tânăr delicat, aplecat vieţii de Curte şi deprins cu meşteşugurile de curtesan, care se pricepe să se exprime elegant în multe limbi. Ba, în unele

casuri perfecţia absolută a acestui soiu de oameni se verifică prin aceia că representantul poate născoci rimele greoaie ale unu sonet căutat, constând numai din *finezze* italiene, sau poate *toscanisa* amăgitor, adecă poate imita pe marii maeştri, în poesii emfatice de o specie superioară. El, străinul din Răsăritul îndepărtat, care a venit pe căi nenorocite, provoacă admiraţie prin numeroasele şi rarile-i calităţi trupeşti şi sufleteşti: ochii căprii îi lucesc, mândrul lui păr negru scoboară în valuri pe largii umeri, în scurt e un om frumos, voinic, vrednic de tron. Dar el trezeşte şi compătimire la acela care-l aude vorbind sau ceteşte frumoasa *sposizione* a secretarului său italian, în care adesea se adaugă şi o genealogie. In vorbă şi în scris, precum şi în articolele genealogice se dovedeşte cu prisosinţă că oaspetele creştin din Răsărit ar fi un adevărat fiu de Domn, că el ar fi fost izgonit de duşmanii turci din causa iubirii lui nestrămutate pentru credinţa curată creştină, că ar fi luptat în condiţii extrem de grele pentru viaţa lui şi că în sfârşit el, şi numai el, ar fi singurul moştenitor îndreptăţit — *heres Moldaviae* sau *Valachiae* — printr'o lege dinastică ce samănă ca precisie şi logică cu acela ale Apusului. Pe lângă aceasta se mai spune că alesul călător ar mai şi avut o foarte bună primire aiurea, la o Curte prietenă sau duşmană, că ar fi fost numit cavaler al unui mare Ordin şi că ar purta la el scrisori de recomandaţie pentru Constantinopol de la cutare sau cutare rege şi principe.

Astfel de discursuri aduceau totdeauna ceva bani pentru călătoria până la Capitala vecină sau măcar până la cel mai apropiat oraş liber, şi *heres*-ul ţarilor dunărene făgăduia totdeauna să plătească punctual la suirea sa pe tron, mai mult

ca sigură, toţi banii primiţi ca împrumut, când nu făgăduia chiar persoanelor particulare, care se hotărau să-i deschidă punga, un viitor strălucit, ca, de pildă, „marchisatul de Ialomiţa"! La Roma, aceste odrasle adevărate sau false ale vechilor dinastii române se arătau ca sinceri adepţi ai credinţii catolice, ca fii credincioşi ai Papei, căruia-i făgăduiau să smulgă viitoarele lor ţări din ghiarele eresiei diavoleşti prin măsuri violente sau paşnice. Aici, adecă la Curtea Sfântului Părinte îşi mai aminteau încă de episcopatele din Moldova şi Ţara-Românească: Argeşul, al cărui Scaun de mult nu mai era ocupat şi Bacăul, unde se întrerupsese de asemeni şirul episcopilor catolici; numai în timpul Domniei lui Petru Şchiopul, care-şi arătă pe faţă simpatiile pentru Biserica catolică, resida aici, datorită ajutorului sfetnicului său catolic, Bartolomeo Bruti din Durazzo, un vicar apostolic şi un episcop ales pentru Moldova, Arsengo, şi, încă înnaintea fugii lui Petru, Bernardino Querini, din Creta, căpătă titlul de «episcop de Argeş peste Moldova şi Ţara-Românească» [1].

Se găsiau la Roma destui naivi făcători de proseliţi, cari credeau în împlinirea unor astfel de visuri deşerte. În Franţa se făcea apel la puternica influenţă de care regele se bucura la Constantinopol, unde-l numiau respectuos: Împăratul frânc; în Spania şi în Imperiul german se amintia ajutorul acordat cu bunăvoinţă lui Despot şi multor altora; în Veneţia nu uitau, aceşti săraci, nevoiaşi, dar şi ambiţioşi oameni să apeleze la magnificenţa bogatei şi puternicii Republice, şi

[1] Cu privire la propaganda catolică în ţările româneşti, v. vol. I şi II din Iorga, *Studii şi Documente*, precum şi Abraham, în *Kwartalnik hystoryczni*, anul 1902, şi „*Organisarea Bisericii catolice în Rusia*" de acelaşi, în limba polonă (1904). În bibliografia recentă, teza germană a d-lui R. Cândea.

peste tot colecta da câte ceva. În foarte rari casuri căpăta vre-odată un astfel de pretendent recunoaşterea de fapt din partea Turcilor: un astfel de noroc avu extraordinar de înzestratul Petru Cercel, fiul lui Petraşcu-cel-Bun, care obţinu pentru trei ani (1583) Domnia Ţării-Româneşti, cu sprijinul regelui iubitor de *mignons*, Henric al III-lea, cel cu atâta slăbiciune pentru frumuseţa bărbătească. Oricum, în ţară el se purtă prost de tot, fu detronat, fugi cu o mică oaste în Ardeal, acolo fu desarmat, prădat şi închis la Hust, de unde se furişă şi veni iar la Roma, la Veneţia şi în urmă chiar la Constantinopol, ca să fie aruncat în Mare de Turcii cumpăraţi de către rivalul său Mihnea, fiul lui Alexandru Mircea. Ilie, unul din fiii lui Lăpuşneanu cel bătrân, fu numit la început Domn al Ţerii-Româneşti (1591), apoi călcă pe cărarea rătăcită a pretendenţilor şi fu închis ca spion de poliţia Vienei. Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, era crescut în Polonia şi se presinta ca un catolic; el se îndreptă apoi către Împărat şi Papă şi voi să se căsătorească cu o *donzella* veneţiană, fiica unui renegat constantinopolitan. El căpătă Moldova în timpul războiului unguresc, fără însă a o putea ocupa de fapt (1595); îşi schimbă numele cu acela al unui Domn muntean mort, care dispusese odinioară de protectori mai buni, visită Anglia, iar în Germania se recomandă ca principe protestant; scormoni ani de-a rândul pământul plin de intrigi al Turciei, şi în urmă sfârşi ca sangeac asiatic[1].

Indărătnica rasă a acestor pretendenţi la tron cari adunau fără preget în Apus scrisori de recomandaţie şi bani, se stinse totuşi în veacul

[1] V. Iorga, *Pretendenţi domneşti* (Bucureşti 1898), cum şi *Prinos Sturdza*, p. 279 şi urm.

al XVII-lea; după 1600 Curțile europene fură cruțate de această plagă. Nu în Polonia și nici în Ungaria, nici la begii dunăreni și nici în încrezătorul și darnicul Apus al Europei își căutau acum fiii de principi, adevărați ori falși, mijloacele care să-i ajute a urca tronul «părintesc», ci numai în Constantinopol, și chiar în cu totul alte condiții.

De când existau relații de vasalitate între țările române și Împărăția turcească, era obiceiul ca Domnii să fie chemați la fiecare trei ani la Constantinopol, ca să întărească din nou atârnarea lor de Sultan prin sărutarea cu care atingeau margenea mantiei imperiale. Cu această ocasie se putea ușor controla puțin și administrația tributarului chemat la Poarta Suzeranului. Nu doar că Turcii ar fi vroit prin aceasta să atingă sfintele drepturi ale țării; din potrivă, țării și nu cutărui sau cutărui cârmuitor, care sta acum în fruntea ei, i se acordau cuprinzătoarele privilegii observate cu îngrijire supt Soliman. Suzeranul avea, nu numai *dreptul,* ci și *datoria* să cerceteze dacă nu cumva credincioasa sa raià, socotită de altfel ca «ținut cucerit prin sabia sa atotputernică», iar locuitorii ei ca «supuși birnici, pe același picior cu ceilalți din Împărăție», n'ar fi prea tare stoarsă de Domn sau prea rău tratată. De o mazilire legală nu era încă vorba, căci *mazul* sunt de obiceiu numai acei funcționari și demnitari turci cari nu ocupau o posiție deosebită, cum o aveau acești «begi» moldoveni și munteni. Dar, în casul când un «beg» prea crud sau prea lacom provoca neliniște în ținutul său și prin nemulțămirea pricinuită de el înstrăina de Poartă inimile locuitorilor raielei, atunci, printr'o astfel de purtare nevrednică,

el devenia trădător față de Împăratul său; acusat ca atare, el își pierdea bogăția câștigată pe nedrept și trebuia să rătăcească în exil, până dovedia căință și arăta că e vrednic «să fie încă odată ceia ce mai fusese». Ca să-și poată momentan duce nevolnica-i viață, se acorda Domnului până mai eri milionar și care domnise împărătește o pâne de pomană, un *tain*, de câțiva aspri pe zi.

Afară de ostatecii cari se mai pot găsi încă supt Iancu Sasul (1579-1582) și supt Mircești — așa Alexandru, fiul lui Iancu, Miloș, fratele lui Alexandru Mircea și Petrașcu, fratele lui Cercel,— dar nu mai târziu, Turcii nu îngăduiau pretendenți la tron în Constantinopol: întâiu, ca să nu fie neliniștiți în prea mare măsură, și, al doilea, ca să facă pe placul Voevodului domnitor, bun platnic. Dar, pentru ca să-i aibă rapede la îndemână, ei trăiau în castelele din Siria, în insule, în Africa de Nord, în Cipru, în Rodos, Alep și Tripoli, în calitate de oaspeți liberi ai Sultanului, care se îngrijia de întreținerea lor într'un fel de *domicilio coatto*. Pe când duceau aici o viață trândavă, agenții lor lucrau cu zel ca să li câștige prieteni printre puternicii Porții: ei făgăduiau sume uriașe, dăruiau în taină pietre scumpe neobișnuit de mari și limpezi, lanțuri lucrate artistic și tot felul de obiecte de podoabă. Dar exilatul poseda numai în cele mai rari casuri atât de mulți bani ascunși ca să poată face față la toate acestea; se găsiau însă destui cămătari cari oferiau sume foarte însemnate și chiar numai pe o poliță dată de agent, în care se însemna un număr mult mai mare de aspri sau ducați decât fuseseră împrumutați în realitate; se întâmpla că se punea capitalul încincit, ceia ce însemna o dobândă foarte considerabilă. Foarte adesea se prevedea, în loc de în-

toarcerea banilor, compensarea prin tot felul de provisii, ceia ce suia camâta la o sumă şi mai neruşinat de mare. Creditorii, din parte-li, se expuneau să piardă totul când uneltirile nu duceau la nimic, şi astfel un biruitor trebuia să plătească pentru atâţia învinşi.

În urma ostenelilor pe care nu şi le cruţau cei ce tindeau la «moştenirea» lor — ei îşi dovediau calitatea de moştenitori legali printr'un jurământ solemn a şase sau mai mulţi boieri, cari, ori erau presenţi ori îşi trimeteau pe ascuns din ţară iscaliturile lor —, cei meniţi pentru Domnie erau de obiceiu chemaţi la Poartă. Protectorii pretendentului obţinuseră de la Marele-Vizir un ordin care îngăduia *fiului de beg* din Alep sau Tripoli să vie în Capitală, iar acesta alegea neîntârziat cea dintâiu corabie ce-i ieşia în cale pentru a ajunge mai rapede decât ceilalţi la locul unde se dăruia stăpânirea asupra principatelor de la Dunăre[1]. Tot Marelui-Vizir îi incumba datoria să raporteze Sultanului despre starea târgului pretendenţilor şi să recomande în scris pe cutare sau pe cutare, care-i părea în acel moment cel mai nobil, mai bun, mai legitim şi înzestrat cu mai multe virtuţi. Dacă vre-o intrigă de palat sau vre-un amestec al soţiei sau sclavei iubite, al mamei — Validè —, al eunucilor, pajilor de Curte sau al favoriţilor nu zădarnicià actul de Domnie pregătit, atunci regele regilor — τῶν βασιλευόντων βασιλεύς — scria câteva cuvinte «sfinte» împărăteşti pe *recaua* sau *talhâzul* ce i se presinta, şi lucrul era gata.

Noul ales se duce întâiu la Marele-Vizir, unde-l înfăţişează locţiitorul acestuia, chehaia, care a făcut şi invitaţia. El apare la ceasul „sărutării de mână“,

[1] Astfel de acte se găsesc în Hurmuzaki XI, pp. 311-313.

al audienţelor, care au loc în palatul Vizirului după sfârşitul afacerilor judiciare şi politice în curs, şi i se aruncă pe umeri o mantie de fir de aur, simbolul amintirii şi înaintării în Împărăţia otomană. Pe aceasta el o leapădă numai după ce a ajuns în locuinţa acordată lui în Constantinopol, adecă în *Bogdan-Sarai* sau *Vlah-Sarai*, care de acum încolo-ĭi stă deschis. La întoarcerea de la Marele-Vizir îl însoţesc slujbaşi ai Porţii: ceauşi, agalari şi cĭatiri. Turcii cari din întâmplare sunt pe stradă, au datoria să arăte noului Domn, ca posesor al puterii supreme într'o provincie a Imperiului, cea mai mare onoare, salutul cu mânile împreunate. Când *alaiul*, marşul solemn, ajunge la prea-cinstita Poartă a Patriarhiei, din gura Turcilor îl întâmpină această *salutatio*: „Să dea bunul Dumnezeu celui mai mare Împărat şi acestui Efendi — αὐθέντης — al nostru mulţi ani de-a rândul şi o viaţă fericită!". În biserică, Domnul român, care a rămas în Orientul supus de păgâni singurul stăpânitor creştin împodobit cu coroană şi sceptru, este primit cu onorurile ce se dădeau odinioară Împăraţilor drept-credincioşi din Răsărit. La poarta exterioară-i iese înnainte numeroşi dregători ai „Marii Biserici", episcopii sufragani şi Mitropoliţii *in partibus*, cari încunjură întotdeauna Scaunul patriarhal; la uşa bisericii apare însuşi Ecumenicul, în ornat complect, cu venerabila coroană pe cap. Un tron e aşezat pentru Domn, şi, când el calcă pragul, se spun rugăciuni — ca odinioară pentru de mult dispărutul βασιλεὺς creştin — «pentru el, pentru biruinţa lui, pentru Domnie lungă, sănătate şi mântuire» (νίκης, διαμονῆς, ὑγιείας, σωτηρίας αὐτοῦ); întocmai ca şi acelui Cesar al Orientului i se cântă şi în cinstea lui

de către talentații psalți ai Patriarhiei πολυχρόνιον, bizantinul «mulți ani trăiască».

În zilele următoare Domnul primește visitele creștinilor cu vază, cari sunt cei mai mulți Greci; mai târziu vin și ambasadorii străini sau secretarii lor. Vodă primește daruri și răspunde la ele, mai împarte și daruri cuvenite acelora cari l-au ajutat să ajungă în noua sa demnitate. Apare și croitorul militar împărătesc, ca să iea măsură după capul uns de Patriarh cu sfântul mir, pentru a-i putea face cuca potrivit. După câtăva vreme *Bogdanbeg*-ul sau *Iflacbegul* își trimete oamenii de încredere ca să aducă sangeacul, mai târziu și cele două *tuiuri*, deci cozile de cal care atârnă pe o prăjină cu globul aurit și cu semiluna pe ea; și Imbrohorul, Marele Comis, care-și așteaptă și el partea, aduce în persoană aceste semne ale puterii în mijlocul unui nou alaiu, în sunetele ascuțite ale Capelei imperiale, *tabulhanaua*. O parte din ea rămâne la micul palat al principelui, și, la ceasul *chindiei*, adecă trei ceasuri înainte de apusul soarelui, răsună spre bucuria vecinilor sunetele orgiastice ale musicii militare turcești. În același timp ceauși au și pornit călare în cea mai mare grabă spre țară, ca să împiedece fuga Domnului răsturnat; în tovărășia lor se găsește și un boier al celui nou numit, care, în calitate de *caimacam*, locțiitor, are să îngrijească de țară în lipsa stăpânului său. Până când mazilitul nu ajunge în capitala turcească, de unde curând e trimis în exil, une ori fără să fi călcat măcar pragul reședinții imperiale, noul Domn nu poate porni alaiul său: doi Voevozi cari se înlocuiesc la Domnie nu se pot întâlni fără să nu calce eticheta. Un alt ceauș a și plecat ca să caute ruda care să serve ca ostatec al noului beg;

posesorul steagului imperial trebuie să aştepte şi sosirea acestuia înnainte de a putea porni.

În sfârşit pregătirile s'au făcut, în sfârşit tot ce-i necesar e orândui. Principele aşteaptă numai ceasul însemnat, de Miercuri sau Vineri, în care poate vedea şi auzi pe Măria Sa Împăratul, şi, dacă ştie turceşte, îi poate chiar vorbi, mulţămindu-i. Muhzur-Aga, comandantul tuturor ienicerilor de la Curtea Vizirului, îi pune pentru întâia oară pe cap cuca albă şi aurită; Marele Tesaurariu, *defterdarul*, îi acopere hainele scumpe cu un caftan încă şi mai scump, *cabaniţa*, cu mantia de ienicer de coloare azurie. Însoţit de doi capugibaşi, ofiţeri de gardă, el pătrunde în cămara zeităţii visibile a Islamului, în faţa căruia trebuie să facă de trei ori salutul până la pământ. Acuma-i ajung la ureche din iatacul umbros, parfumat, sclipitor de pietre scumpe şi de aur, cuvintele supraomeneşti de îndemn ca să fie bun, blând cu supuşii, dar să pândească cu ochii ageri pe duşmanii stăpânului său. La ieşire-l aşteaptă calul de nobilă rasă arabă, dăruit de Împărat, numit mai târziu *tablà-başa*, de a cărui şea atîrnă sabia şi *buzduganul* sau *topuzul*; de jur împrejur stau ofiţerii grajdiurilor imperiale, cu înnaltele căciuli aurite şi argintate. Mândru călăreşte în frunte Domnul creştin, şi iarăşi se opreşte câteva clipe la Patriarhie. Apoi mai primeşte un decret împărătesc scris cu slove de aur, care trebuie cetit solemn la sosirea lui în Capitala ţerii [1]. Încă o audienţă de despărţire la Marele-Vizir, şi apoi tot Constantinopolul se îngrămădeşte să vadă cum, supt plăcuta ploaie de mici aspri de argint, strălucitorul alaiu de călătorie se pune în mişcare pe

---

[1] Cum se atestă anumit în anul 1599 pentru Aga Leca, unul din antiprincipii aleşi de Turcii dunăreni; Hurmuzaki, XII, Novembre 1599.

strazile Capitalei spre poarta orașului prin care duce drumul spre Adrianopol.

Lefegii pe jos și călare, angajați de către Domn — cei ce se oferă la aceasta sunt creștinii — deschid alaiul, cu drapelul sfințit de curând, care adese ori flutură numai la aceste exerciții de paradă; apoi vin steaguri, tuiuri, cai de reservă acoperiți cu stofe scumpe și grele; capugii, ceauși, ciatiri, peici și iedeccii. Purtând cuca și cabanița, begul de la Dunăre călărește încet între Aga care trebuie să l însoțească până la Tron și între purtătorul de steag. Musica turcească încheie alaiul cu sunete de flaut și tobă.

Astfel, mica oaste, care poposește des în conace, ajunge la Dunăre, la Giurgiu sau Galați, unde totdeauna se află un șir de boieri cari aduc felicitări și vești, dar urzesc și intrigi. De aici pornesc în spre capitală, unde se repetă în chip mai modest aceleași solemnități care au avut loc la Constantinopol. Încunjurat de boieri mari și mici, Domnul călărește pe calul împărătesc spre Mitropolie sau spre o altă biserică ce se bucură de această favoare. Aici nu se mai face, bine înțeles, o nouă ungere de către Mitropolit, dar iarăși răsună plăcut bizantinele ectenii în urechile stăpânului cu înfățișare împărătească. O notă discordantă în această mândră ceremonie o aduce numai cetirea decretului imperial, care dispune punerea în scaun a Domnului prin mâna respectabilă a lui Schemni-Agasi din Stambul. Apoi Vodă-și alcătuiește Sfatul de boieri, își atrage oameni noi, îndepărtează pe unii, înnaintează iarăși pe alții, ține Scaun de judecată în ceasurile de după amiază, iartă sau pedepsește cu moartea și bătaia, merge la vânătoare cu o suită neobișnuit de mare, care samănă cu o mică oaste, visitează,

în fiecare primăvară şi vară, până şi cele mai îndepărtate ţinuturi ca să facă dreptate şi să asigure ordinea, comandă oastea şi încheie tratate secrete, spionează pe propria-i socoteală cum şi pentru suzeranul său, adună, socoteşte şi împarte cu multă osteneală, dar şi cu multă teamă, banii ce curg în Vistierie. La urmă, e mazilit şi fuge, când moartea milostivă nu pregăteşte măririi şi chinurilor lui un sfârşit liniştit.

Prin relaţiile mai strânse cu Împărăţia turcească, dar mai ales prin lunga şedere pe care o fac Domnii în timpul lor de aşteptare sau de exil în capitala din Constantinopol şi în diferite centre din ţările stăpânite de Sultan, se introduc pentru întâia oară în Ţara-Românească şi Moldova moravuri turceşti, modă turcească, viaţă de Curte şi demnităţi turceşti; dar acestea se petrec mai mult în cea dintâiu dintre aceste ţări, care era supusă de mai multă vreme şi era pe o porţiune mult mai lungă în hotar direct cu Împărăţia turcească.

Mircea-cel-Bătrân purta, nu fără amestecuri bizantine, şi într'o formă pe care o găsim şi la unii prinţi balcanici contemporani (cel din Ştip, de exemplu), aceiaşi îmbrăcăminte pe care o purtau pe atunci şi persoanele de rangul său din vecina Ungarie; singurul portret contimporan cunoscut al unui Domn muntean din veacul al XV-lea, care înfăţişează pe crudul Vlad Ţepeş, ni arată o căciulă de catifea brodată cu mărgăritare şi cu un surguciu; părul lung buclat cade pe garnitura de blană a unei haine pe care o încheie mari nasturi scumpi. Chiar aici se arată o influenţă turcească necontestabilă, care pătrunse curând şi mai departe, în Ardeal, Ungaria şi Polonia, unde pentru

ostaşi o imitare a Turcilor avea ceva ademenitor [1].

Această modă orientală nu pătrunse însă prea adânc; ea se mărgeni numai la cercurile Curţii, unde înfăţişarea Domnului slujia de model boierilor mari şi mici. În numeroasele sate, nu s'a arătat niciodată cea mai mică urmă a acestei influenţe, care nu era visibilă decât la lumina puterii şi bogăţiei. Chiar în aceste cercuri, în care Voevodul apare de aici înnainte în lungi haine cusute cu aur, cu blănuri preţioase şi ciuboţele galbene orientale de Constantinopol, moda străină n'a căpătat în afară de aceasta nicio influenţă, şi alte elemente ale costumului turcesc n'au găsit aproape niciodată amatori printre Români.

Pe lângă vechile slujbe se găsesc de acum şi altele noi, luate de la Turci. Încă de la sfârşitul veacului ai XVI-lea, pe lângă Spătar comandă şi Aga o parte din miliţia Ţării-Româneşti. Poate că şi funcţionarii inferiori de Curte, cari serviau personal pe Domn, şi nu ţara, purtau nume turceşti — în tot casul documentele pentru aceasta lipsesc. Dar necredincioşii nu puteau participa la viaţa politică a Principatelor, cât timp ţineau de o credinţă falsă; la o convertire a acestora, pentru a-i face să se bucure de favoarea stăpânitorului român, nu-i de gândit, căci această faptă, de a câştiga un musulman pentru creştinism, ar fi fost socotită la Constantinopol ca o foarte mare crimă şi ar fi fost aspru pedepsită de Turci. Totuşi, în întâia jumătate a veacului al XVI-lea se găseşte

[1] Portretul lui Ţepeş se găseşte în castelul Ambras din Tirol: redat după o fotografie în Iorga, *Acte şi frogmente*, II, după o copie în Bogdan, *Vlad Ţepeş* (Bucureşti, 1896), unde se dau şi alte chipuri ale aceluiaşi stăpânitor. Cf. *Istoria Românilor în chipuri şi Icoane* (ed. a 2-a, Craiova), capitolul despre costum.

în Țara-Românească un mare boier anume Benga [1], un altul, fiul celui d'intâiu, poartă numele de Hamza; în Moldova, supt Ilie Rareș este un alt Hamza, care în documentele domnești apare ca martor și ca membru în Sfatul domnesc: Amza a ajuns apoi nume comun la noi (de unde și biserica Amzei în București). Și numele de Țalapie (Celebì) se află în secolul al XVI-lea [2]. Chiar în armata lui Mihai Viteazul se găsesc corpuri de armată cari sunt de origine sârbească — beșliii — și poartă nume turcești [3].

---

[1] Țigănește e: *dracul.*
[2] Ilie Nicolescu, în *Literatura și arta română*, anul 1903, p. 665.
[3] Iorga, *Documente relative la Petru Șchiopul și la Mihai Viteazul*, p. 37.

CAPITOLUL III.

Influența grecească.

Urmarea cea mai însemnată ce resultă din noua situație politică a Principatelor față de Poartă e rolul din ce în ce mai mare pe care-l joacă de aici înnainte Grecii în afacerile românești și în viața românească.

Pănă în veacul al XVI-lea Grecii așezați în Moldova și în Țara-Românească erau foarte puțini; ei erau sau prieteni personali ai Domnului și deținători ai slujbelor mai mari și mai mici de la Curte, sau negustori, mai ales în porturi; întâlnim totuși, cum am spus, numai foarte rar nume care sună grecește. Chiar și în această perioadă mai veche Grecii găsesc însă mai ușor un adăpost în Țara-Românească decât în Moldova.

În urma noului fel în care Domnul obișnuia să se urce pe unul din tronurile românești, el avea destulă vreme să facă multe cunoștinți cu Grecii; căci, în Constantinopol ca și în celelalte locuri de reședință de odinioară ale pretendenților, el întâlnia, peste tot unde se ducea, la biserică, în afaceri și în puținele adunări de societate pe Grecul de sânge curat sau pe Levantinul mai mult sau mai puțin elenisat. Acești Greci sau pe jumătate Greci se ridicaseră curând destoinici și îndrăzneți

din prima lor amorţeală şi înjosire, în care căzuseră după luarea în stăpânire a Împărăţiei, a bunurilor şi a ţării lor de către Osmanlâi; căci, foarte curând după marele triumf sângeros, Turcul simţi că el, — tembel, desfrânat şi nedestoinic să facă altceva decât să ridice chiuind sabia de-asupra capului duşmanilor sau supuşilor —, are nevoie de spiritul grecesc şi de hărnicia grecească. Cu încetul atunci se întoarseră îndărat fugarii sau înnălţară din sărăcăcioasele condiţii pline de griji în care trăiseră până în acea vreme micile lor capete mişcătoare, cu sireţii ochi şi cu limba în veşnic neastâmpăr: Grecul îşi oferi serviciile tiranului, barbarului şi păgânului, pe care-l ură amarnic în adâncul sufletului. Spre a-şi procura mijloace pentru toate pasiunile sau toate plăcerile sau mai ales pentru a câştiga bani, mulţi bani şi multe, frumoase lucruri rare de aur, mărgăritare şi pietre scumpe, covoare, perdele, arme, mobile de tot felul şi prin ele să-şi înnalţe persoana şi casa înnaintea tuturor celorlalţi, pentru a jigni mândria tuturor rivalilor săi, cari în cea mai mare parte îi sunt prieteni buni sau rude apropiate, prin luxul său princiar, ba chiar regal, pentru a se înfăţişa mareţ înnaintea lor şi a-i putea ospăta la el, Grecul, care nu mai putea domni sau apărea la o Curte, risipeşte toate puterile mari ale spiritului său, uită toate scrupulele morale şi înfruntă zilnic, ba chiar la fiecare ceas, cele mai mari primejdii. Vechile nume ale epocei creştine imperiale, care se cetiau înnainte numai pe mormintele celor ucişi, în însemnările stratioţilor înrolaţi în străinătate sau în socotelile dărniciilor princiare pentru cerşitori iluştri, aceste nume mari — Paleologi, Cantacuzini, Ralii — ajung acum iar în gura tuturor şi sunt neîncetat pomenite în numeroase scrisori comerciale; peceţile

cu vulturul imperial împodobesc iarăşi scrisori mândre. Când Sultanul turcesc are nevoie de un arendaş, adecă de un arendaş foarte bun platnic pentru veniturile sale împărăteşti, pentru minele de sare de la Anchial pe Mare, pentru vămile sale de vin şi peşte sau pentru alte venituri, atunci Grecul nu lipseşte în calitate de competitor lângă Evreul care stă şi el ca mândru intrigant la picioarele stăpânului ce-l poate distruge după plac şi, ca marele Don Jose, parvine să fie făcut chiar duce de Naxos. Când e vorba să se aducă în fiecare an din depărtata Împărăţie moscovită blănuri scumpe, ca jder, râs, sau negre piei de vulpe şi pe lângă acestea să mai procure «dinţi de peşte» şi metale de tot felul din Polonia şi din alte regiuni, atunci Grecul reclamă pentru dânsul cinstea şi câştigul — primeşte 60.000 ducaţi anual! — să se numească „mare-negustor“, μέγας πραγματευτής, şi, pentru că şi alţi Turci şi alţi oameni i se adresează lui în ce priveşte mărfurile nordice, acest «negotiator insignis» are un fel de monopol pe o întreagă ramură a comerţului de import în Turcia. Când un Mare-Vizir atotputernic, pe care-l urmează în toate ca un copil Sultanul «mai atotputernic», are nevoie, pentru ca să ajungă la un anumit scop, de un om şiret, care să cunoască toate căile piezişe, de un agent credincios, care în orice cas să-şi iea răspunderea deplină asupră-şi, atunci acest Mare-Vizir—un Mohammed Socoli de pildă —, adevăratul urmaş al Sultanului Soliman, are liberă alegere între Grecii din Constantinopol, cari se dau în vânt după o astfel de funcţie secretă. El se lasă, ca Mihail Cantacuzino (1578), primul dintre aceşti Greci mari, să fie închis şi chinuit de un rival al stăpânului său, cu convingerea că stăpânul tot îl va liberă şi-i va răsplăti suferinţele.

Un astfel de complice are însă şi politica sa proprie şi interesele sale speciale, pe care ştie să le urmărească în chip măiestru: dacă un călugăr, oricare i-ar fi trecutul, dar care dispune de câteva pungi cu bani, vrea să urce tronul Patriarhiei, sau dacă un fost Patriarh vrea să-şi recapete rangul după un exil mai scurt ori mai lung, dacă un principe moldovean sau muntean are nevoie de un sprijin sigur la Constantinopol, sau dacă un „fiu de Domn" caută un protector ascuns, prin a cărui mijlocire să poată pătrunde nevăzut în audienţă la Vizir, un astfel de împărţitor de coroane laice şi bisericeşti nu se lasă mult aşteptat. Grecul are bani, sau ştie cel puţin unde poate găsi aspri, ducaţi sau giuvaeruri, căci se bucură de un credit nelimitat şi stă în legături de rudenii cu multe familii. Voevozii sunt foarte veseli când se pot asigura pentru toată viaţa, printr'o căsătorie bine ticluită, de un astfel de «sprijinitor al creştinilor», care în acelaşi timp este «mâna dreaptă a Vizirului». În timpurile mai de demult se preferau încuscririle cu Ungaria şi Polonia: Bogdan Orbul s'a luptat multă vreme pentru cinstea de a ajunge cumnatul regelui polon, Ţepeş era prin soţia sa un «collateralis» al marelui rege Mateiaş şi mai multe din fiicele lui Alexandru Lăpuşneanu se căsătoriră în Polonia[1]. Prima soţie a lui Petru Şchiopul (1559-1591) era din familia ungurească ardeleană Cherepovici, şi Ioan Sigismund, «regele» de acolo, o socotia ca pe sora sa. Aceasta se schimbă acum: de acum încolo Domnii din Moldova şi Ţara-Românească au nu rare ori de soţii femei din Orient, şi domniţele, fiicele Voevozilor se căsătoresc nu rare ori

[1] V. Iorga, *Pretendenţi domneşti*, pp. 46-47; *Polonais et Roumains*, Bucureşti 1922.

cu Greci, cari făceau comerţ cu mărfuri şi tronuri. In toată această perioadă se poate urmări noul fenomen. Alexandru Mircea are de soţie pe Ecaterina Salvaresso, aşa că fiul său Mihnea e pe jumătate levantin; Mihnea se însoară, ce-i drept, într'o familie românească de boieri, dar fratele lui Alexandru, Petru, Domnul Moldovei, este soţul unei Maria Amirali din Rodos. O Paleologă din insule urcă împreună cu Iancu Sasul tronul moldovenesc, şi una din fiicele ei, Chrysaphina, iea pe negustorul Anton Katakalos[1]. Aron şi Alexandru Iliaş, urmaşii lui Petru şi Mihnea, sunt probabil amândoi ginerii lui Andronic; purtătorul acestui nume împărătesc e fiul lui Mihail Cantacuzino, cel ucis în Martie 1578 la Anchial. Acel Mihail, numit de Turci din pricina intrigilor sale, fiul Dracului, Şaitan-oglu, fusese căsătorit cu Maria, sora lui Petru al Chiajnei, dar răsfăţata domniţă nu voi să-l urmeze pe el, soţul mult mai bătrân, la Constantinopol şi se lăsă răpită de fratele său. Doi ani mai târziu, la 1568, Petru ispăşi cu mazilirea această faptă îndrăzneaţă împotriva puternicului Grec. Mama eroului muntean Mihai Viteazul (1593-1601) se chema Teodora şi era înrudită cu unul din «marii Greci», Banul Iani. O Arghira a fost soţia lui Radu Mihnea, nepotul Ecaterinei Salvaresso, şi fiul lor primi de soţie în 1625 pe Roxandra, fiica foarte bogatului şi puternicului grec Scarlati din Constantinopol, marele saigìu sau negustor de boi. Tutorul acestui tânăr Alexandru Coconul era Bartolomeo Minetti —, un cumnat al bătrânului Radu Mihnea. Alexandru Iliaş, care a fost pe rând Domn al Moldovei şi apoi al Ţarii-Romă-

---

[1] V. Iorga, *Relaţiile cu Lembergul*, I.

neşti, îşi făcuse educaţia în Orient şi era ginerele Banului Ianachi Catergi, care Ban fu străbunul actualei familii Catargiu; Ianachi era un Grec cu porecla turcească. Moise Movilă avu de soţie pe sora lui Alexandru Coconul, care, cum s'a spus, era ginerele lui Scarlati. Marcu Cercel, fiul lui Petru Cercel şi un cunoscut pretendent, se însură tot în Constantinopol cu o Greacă. A doua soţie a puternicului Vasile Lupu (1634-1653) era o Cerchesă, o rudă a Hanului tătărasc. Acum urmă, mai ales în Ţara Românească, o lungă perioadă fericită, în care stătură pe Scaunul domnesc boieri de ţară; apoi însă alţi Domni, ca de pildă Radu Leon (pe la 1660-1670), au de soţii iarăşi Grecoaice sau Levantine[1].

Astfel de oameni se simţiau, ce-i drept, moştenitorii unui Tron românesc, dar nu se simţiau Români. Mai toţi fură învinuiţi de ambasadori străini că partisanii lor ar fi jurat strâmb originea lor domnească, şi pentru unii aceasta poate fi luat aproape ca un fapt stabilit; pentru alţii obârşia domnească este mai mult decât îndoielnică. Astfel, din depărtatele regiuni apusene vine un bătrân care se dă drept fiul lui Ştefan (Tomşa) şi chiar domneşte în Moldova ca Ştefan Tomşevici, cu toate că în ultimele disposiţii ale celui dintâiu Ştefan, decapitatul, nu se pomeneşte nicio vorbă despre acest pretins fiu. Cutare sau cutare altul învârteşte toată viaţa mici afaceri ca negustor sau meseriaş, «pellizari, ostregari» — aşa ne informează ambasadorul veneţian din Constantinopol, (bailul), care cunoaşte minunat pe oamenii mari şi mici din Stambul — şi abia târziu, foarte târziu

[1] V. Iorga, *Români şi Greci*, Bucureşti 1921.

își amintește de domnescul său părinte. Încă în veacul al XVI-lea medicul lombard Bernardo Rosso găsește șase boieri cari întăresc prin jurământul lor că el e «un fiu al lui Basarab»: e trimes pe galere și se preface, pe cât se pare, în Bernardino Rosso, agentul împărătesc la Veneția și aiurea. In veacul al XVII-lea Valaho-Croatul Gașpar, care își spunea Gratiani, după ce ajunsese a căpăta ducatul de Paros și Naxos, ceru tronul Moldovei ca răsplată pentru trădătoarele-i servicii diplomatice și primi de fapt în 1619 această demnitate domnească. Un cunoscut negustor, Locadello, care până acum nu se gândia niciodată să se lepede de tatăl său, e apucat și el de-odată de grandomania princiară și pune totul în joc pentru ca să ajungă, ca «fiu al lui Aron-Vodă», urmașul acestuia. Chiar oamenilor cari ajutau de obiceiu pe acești noi «begi» să se ridice li erau cunoscuți cei mai mulți dintre dânșii ca aventurieri, ca înșelători nevrednici, și Andronic Cantacuzino îi zugrăvește în 1594 ca pe «niște bieți păcătoși cari nu arătau niciun semn, nici dela tată, nici dela mamă, niște sărmani mincinoși, neciopliți, păcătoși și nevrednici din toate punctele de vedere»[1]. Astfel de parveniți, cari n'aveau nici măcar, ca favoriții căzăcești de odinioară, îndrăzneala, disprețul morții, dragostea de luptă și frumuseța bărbătească, arătau talent pentru toate cele numai pentru a domni, pentru a-și câștiga simpatii, sau pentru a servi cumva sărmanei țări prin măsuri binefăcătoare, sau măcar crutătoare, nu.

În familia Chiajnei, văduva Domnului muntean Mircea Ciobanul (până în 1559), se vorbia de sigur grecește, fiindcă aceasta era limba obișnuita

[1] Hurmuzaki, XI, pp. 373-4.

a crudului Mircea, care venia din Răsărit, unde își petrecuse toată tinereța. Celalt Petru-Vodă se cobora din Mihnea-cel-Rău [1]. Petru Șchiopul scria românește cu o stângăcie chiar ridiculă; niciodată n'a ajuns până acolo să poată reda exact în scris un cuvânt după sunet. Doamna Ecaterina, domneasca mamă a lui Mihnea, rămase totdeauna o Greacă, și corespondența ei, precum și aceia pe care o întreținea fiul ei cu sora Doamnei, care se făcuse călugăriță în insula Murano lângă Veneția [2], e scrisă grecește. O soră a Ecaterinei era căsătorită cu Grecul Constantin Frangopulos din Zante, după ce într'o primă căsătorie fusese măritată cu un alt Grec anume Xenos, și acel Constantin fu numit Vistiernic în Țara-Românească. O fiică a lui, Lucreția, se mărită cu Ragusanul Ioan de' Marini Poli, care în țară era cunoscut ca Giva și-l introduse ca prea-cinstit boier și în Divanul lui Mihnea, unde acest negustor îmbrăcat în brocart de aur stârni admirația fratelui său mai sărac, Pasquale. Acest Marini, care pierdu, ce-i drept, soția și slujba de sfetnic domnesc, dar nu părăsi și afacerile, ajunse mai târziu agent împărătesc în Principate și ne informează că în Moldova supt Aron (1591-1595) «cei mai înalți slujbași sunt străini și mai cu samă Greci perfizi» [3]. De fapt, pe Aron-Vodă, ca și pe Petru Cercel [4], îl serviau și Francesi; un Ungur, Mihail Tolnay, avea comanda gardei domnești [5], care trebuia să-l apere de supușii săi; Vistierul său se chiema Kalogerà și era un Grec din Creta. Numai în Marele Divan rămaseră supt dânsul boieri de țară, pentru a nu

---

[1] V. N. Bănescu, *Deux poèmes*, București 1911.
[2] V. Iorga, *Cinci conferințe despre Veneția*, ed. a 2-a, 1926.
[3] Hurmuzaki, III [1], p. 197.
[4] V. socotelile ardelene din Hurmuzaki, XI.
[5] V. *ibid.*, XV, tabla.

stârni prea multă nemulţămire. Dregătoria de Vistiernic o îndeplinia de obiceiu un Grec, care era de cele mai multe ori agentul şi creditorul cel mai mare: aşa Andronic Cantacuzino a fost Vistiernic muntean până la moartea sa în Bucureşti sau la Constantinopol. Iani, despre care a mai fost vorba, funcţionă în Moldova ca Vistiernic, pe când în Ţara-Românească stătu în fruntea Divanului ca Ban onorific. Chiar Mihai (1593-1601), Domnul care-şi datora tronul lui Andronic — «m'am ispitit şi eu», scrie acesta în anul 1594, «şi am făcut pe Banul Mihai Domn al Ţării-Româneşti» — avea, la începutul neobişnuitei sale Domnii, pe lângă dânsul pe Grecul Teodor Şaitan ca Ban, pe Grecul Dimitrachi ca Spătar, pe Grecul Pankratios ca Visternic, pe Grecul Manta ca Păharnic, pe Grecul Cocea, fără să mai pomenim de Grecii Cantacuzino, Mihalızi Caragea, *Mihalcea* la Români[1].

În luptele sale eroul întrebuinţă laolaltă Români şi Greci, dar în împrejurările de atunci boierii pământeni câştigară foarte uşor întâietatea. Abia după ce Turcii recâştigară vechea situaţie la Dunăre (1611), veniră Radu Mihnea, Alexandru Iliaş şi Moise Movilă — acesta din urmă, cu toate că familia lui se închina altor stăpâni[2] —, cu un alaiu de numeroşi Greci, şi, după moartea lui Radu, Catergi şi marele saigiu erau de fapt adevăraţii stăpâni în ambele Principate. Boierii pământeni din Ţara-Românească, cum se va arăta amănunţit mai târziu, proclamară în 1632 Domn pe Aga Mateiu; acesta domni apoi douăzeci de ani şi înfrână întru câtva elementul grecesc în acest răstimp. Totuşi se acordă o prea mare însemătate

---

[1] Cf. Hurmuzaki, XI, prefaţa, şi Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul* (în „Convorbiri literare").

[2] Un document grecesc al lui Moise se află în *Studii şi documente*, IV, p. 18, de unde în Hurmuzaki, XV.

acestei prefaceri — cum se întâmplă de obiceiu şi cu aceia care se petrecu în Moldova după punerea în Scaun a Albanesului, a Albanesului elenisat Vasile Lupu (1634), săvârşită printr'o mişcare a partidului naţional.

Boierii, cari mai târziu izgoniră pentru multă vreme de la Scaunul Ţarii-Româneşti pe Vodă-Leon şi toată clica de aventurieri, alegându-şi Ardealul ca loc sigur al întreprinderilor şi pregătirilor lor războinice, ridicară sus glasul împotriva stăpânirii greceşti, care ruinase ţara şi împinsese la exil pe cei mai credincioşi fii ai ei, membri ai celor mai vechi familii boiereşti. Prin aceasta îşi îndreptaţiau mişcarea, fiindcă ştiau foarte bine că Poarta nu putea îngădui unui Domn român în special două greşeli, care atingeau propriile ei interese: cea dintâiu era apăsarea raialei, ai cării locuitori, de desnădejde, pribegiau, şi a doua era stârnirea de nemulţămiri printre boierii pământeni; toţi cei cari locuiau înăuntrul sau în afara hotarelor ţării, stăteau în înţelegere unii cu alţii şi prin conspiraţii şi războiu civil puteau să împiedece plata punctuală a haraciului, asigurat numai în timp de pace. Ei, fiii pământului strămoşesc, cari, prin participarea la glorioasele războaie ale lui Mihai, îşi câştigaseră un nume mare, ei fură aceia cari, ca partid, sprijiniră în Ţara-Românească pe protejatul german, «imperial-roman», Radu Şerban, împotriva lui Radu Mihnea şi-i momiră acestuia din urmă toată oastea în 1611. Când Radu Mihnea se întoarse totuşi îndărăt, el, al cărui tată murise în chip nevrednic ca Turc şi lăsase copii musulmani din căsătorii de harem, atunci acei boieri se arătară în vorbă şi în scris împotriva «Turcului», ba se retraseră chiar în munţii Olteniei şi făcură încercarea să pună în Scaun pe Mihai Cămăraşul,

ca un al doilea Mihai războinicul (1612). Câtuşi de puţin intimidat de execuţiile pe care Radu puse să le săvârşească, partidul lucră şi mai departe în acelaşi sens şi cu aceleaşi mijloace împotriva «Grecilor». Membrii lui de la Curtea Domnului muntean Alexandru Iliaş urziră o conspiraţie; conducătorul lor cel mai de samă, Lupu Mehedinţeanul, până atunci Păharnic al Domnului străin, fugi în Ardeal şi se întoarse de acolo în Iunie 1618 cu haiduci şi Secui, din îndemnul lui Bethlen, principele de acolo, care voià mai bucuros să aibă ca vecin în Ţara-Românească pe fiul lui Cercel decât pe Alexandru, care-i era nesuferit. Laşul guvernator turc fugi la Dunăre, şi stăpânii lui nu-l mai trimiseră îndărăt, ci numiră în loc pe tânărul Gavril Movilă. După puţine luni, Lupu fu numit Mare-Spătar; aceasta era răsplata acţiunii sale. La urmă e tras în ţapă de Schender-Paşa la Silistra, şi de data aceasta tot ca răsplată. Cu toate acestea dorinţa ţării de a înlocui pe Alexandru Iliaş se îndeplinise. Supt un alt Alexandru, fiul lui Radu-cel-Mare, se ridicară ţărani-soldaţi, *călăraşi*, cum şi boieri olteni, şi căutară printre ei şi în mănăstiri un Domn pământean puternic. Acum partidul naţional, militar, care nu putea să uite pe strălucitorul «rege» Mihai, Voevodul Ţării-Româneşti, Moldovei şi Ardealului, se declară împotriva „Grecului" Leon, care în iscălitura sa cirilică avea trăsături greceşti şi care şi în această privinţă lăsa să se recunoască vechea sa meserie de *ostrecario*, negustor de stridii, din Constantinopol.

Printr'o maiestrie politică Leon încercă să scape de intrigile îndreptate împotriva şubredului său tron. Chemă toată ţara la dânsul la Bucureşti, la una din acele mari adunări care numai rare ori se ţineau, luă un întreg şir de măsuri folositoare

pentru a împăca pe toți și începu cu izgonirea Grecilor. În actul de Stat solemn din 15-23 Iulie 1631 «Grecii străini» sunt învinuiți că ei pricinuesc desele schimbări de Domni[1] prin aceia că împrumută cu camete prea mari banii necesari pretendenților la tron; că aduc moravuri rele în țară, cresc în mod nerușinat dările ca să poată pune mâna pe cametele lor și încă să se mai și îmbogățească, apoi că se fac grozavi, nesocotind pre niciun om de țară și sînt dușmănoși în sufletul lor față de țara aceasta, care-i hrănește[2]. Așa caracterisă acest Domn, care trecea și el drept Grec, păcatele pe care încă din vremea lui Alexandru Iliaș le mai aruncase conaționalilor săi, la fel, și călugărul Matei al Mirelor, oploșit în Țara-Românească. «Nu supărați pe Români», scrie acela, „prin nesăturata voastră lăcomie; nu sugeți pre sărac, că Dumnezeu e în ceruri și ochiul său e deschis asupra voastră; nu vă bucurați la strânsurica Românului, că Dumnezeu are ochi mulți, și nedreptatea nu poate scăpa nepedepsită de dânsul. Cred că tiranisiți pe bieții Români, și nesăturata voastră lăcomie-i face de au ură neîmpăcată pe Greci, și nu pot să-i vadă nici zugrăviți. Voi, boerilor greci, câți vă aflați la Curte și câți vă negustoriți, voi tratați pe Român ca pe un câne; de n'ar avea drept, n'ar striga; dar, fiindcă se plâng, au cuvânt, cum se vede. Încetați dară, părăsiți-vă de nedreptăți, ca să nu vă pedepsească Dumnezeu cu pedeapsă de veci! Bieții Români ne nutresc și ne respectă; vrând, nevrând ni zic: jupîne; caută dară să-i iubim și să-i cinstim ca pe niște frați ai noștri[3]".

---

[1] „Amestecă Domniile."
[2] *Magazinul istoric*, I, pp. 122-5; *Arch. soc. științifice și literare din Iași*, V, p. 72 și urm.; *Buletinul fundației Urechiă*, I, p. 27 și urm.
[3] 'Ιστορία τῆς Οὐγγροβλαχίας, împreună cu Stavrinos, Istoria lui Mihai

Dar boierii revoltaţi, sprijiniţi de Rákóczy, Voevodul Ardealului, şi de puternicul comandant de la Dunăre, Abaza, şi aşteptaţi cu dor de către ţară, nu prea erau convinşi de dreptatea ordinarului «Grec» Leon, devenit reformator.

În acest timp domnià în Moldova Alexandru Iliaş, şi el credea că fiul său Radu va fi recunoscut de Munteni, dacă va cumpăra steagul împărătesc pentru acest copil, după cum făcuse odinioară Radu Mihnea pentru «Coconul» său Alexandru. Dar Aga Matei, pe care partisanii îl numiră Domn, pătrunse în ţară şi alungă pe tânărul Radu-Vodă, care înainta încet din spre Moldova cu sangeacul şi cu o armată însemnată. El îl bătu lângă Bucureşti, trecu Dunărea, ca să se scuse în faţa protectorului său Abaza de această faptă îndrăzneaţă şi apăru apoi chiar în Constantinopol cu acelaşi strălucitor alaiu, în care erau represintate toate clasele, chiar episcopi şi boieri mari; aceasta dovedia şi mai mult curaj decât lupta împotriva lui Radu, numit chiar de Împărat. Aici învinse iar printr'o plângere în Divan, după ce aduse împotriva duşmanilor greci dovada că ei «au spart grădina Împăratului jahurile şi cu toate răutăţile, că ieau ce găsesc, până ce s'au pustiit ţara [1]».

În Moldova izgonirea Grecilor se făcu fără încercări de reformă şi fără fuga boierilor. Încurajată de pilda pe care o dăduse Ţara-Românească, plebea din Iaşi — temuţii mahalagii — se răscoală; din satele marginaşe alergară într'acolo ţerani înarmaţi. Boierii pământeni lăsară să se împrăştie

Viteazul, tipărită de multe ori; şi în Papiu, *Tesaur*, I, pasagiul la pp. 336-7—şi în Legrand, *Recueil*, IV.

[1] Cronica contimporană în Compilaţia oficială din 1688; *Magazin istoric*, IV, p. 319.

peste tot neliniştitoarea veste că Grecii de la Curte ar fi voit să-i ucidă, pentru că nu putuseră căpăta ajutorul lor la tot felul de nelegiuiri. Alexandru Iliaş declară capului răscoalei, Vornicul Lupu, că el face din chestia Grecilor chestia sa personală; se pregăti însă îndată de călătorie spre Constantinopol. Când represintantul grecismului părăsi capitala sa, îl însoţiră blăstame şi ameninţări spuse tare. Abia ii fu cu putinţă să străbată, încunjurat de gardă, sălbateca mulţime agitată, şi chiar supt ochii lui fu sfăşiat în bucăţi favoritul său, Constantin Batişte Vevelli din Creta. Pe ploaie Grecului ii căzu mantia de pe umeri, şi astfel, supt ocrotirea boierilor, ajunse la Galaţi, unde se urcă în corabie. Locul i-l luă Moise Movilă, după ce Poarta-şi făcuse cunoscută nemulţămirea de cele întâmplate prin executarea candidatului naţional, viteazul Miron Barnovschi, ginerele lui Radu Mihnea. Ceva mai târziu însă, după prima expediţie polonă, Abaza aduse pe Lupu la ţinta dorinţilor sale de mult hrănite [1].

Matei şi Vasile Lupu, ambii Domni, cari se războiră mult unul cu altul şi mai ales în anii 1637, 1639 şi 1653, aceşti lăudaţi luptători pentru naţionalitatea românească în veacul al XVII-lea, apăsară cu atât mai puţin decât înaintaşii lor ţara, cu cât domniră şi mai mult decât zece din aceşti Domni de o zi. Supt ei înfloriră Ţara-Românească şi Moldova; ei puseră să se tipărească în mănăstirile lor — ca Govora şi Câmpulungul — sau în Capitalele lor, Târgoviştea şi Iaşul, pe lângă cărţi de rugăciune slavone şi româneşti, opere bisericeşti şi codice de legi. Matei, până ce muri la adânci

---

[1] Cf. cu povestirea din Miron Costin, p. 293 şi urm.; Iorga, *Cei d'intâiu ani din Domnia lui Vasile Lupu* (Bucureşti 1900) şi *Studii şi documente*, IV, Prefaţa.

bătrâneţi (April 1654), fu foarte iubit de «ţară», adecă de boierii mari şi mici şi de fiii de boieri şi fu încunjurat cu smerenie de ei, în războiu ca şi în pace, ca un bun părinte bătrân.

Dar cu toate acestea îşi aveau şi ei, ca şi Grecii pe cari-i urau, agenţii lor greceşti în Constantinopol: Curt Celebi şi Pavlachi aveau însărcinarea să ţină departe pe toţi pretendenţii — şi nu erau puţini. Aceşti Greci luau camătă ca toţi de neamul lor, şi pentru dânşii ţara fu greu chinuită cu dări. În cei din urmă ani ai popularului Domn muntean Matei-Vodă, lefegiii lui uciseră pe un Grec atotputernic, Ghinea Tzukalas, Rumeliot, care avea în mânile sau mai bine în ghiarele sale Vistieria ţerii, supt ochii Voevodului, care, pentru siguranţa sa, avea nevoie de dibăcia acestui străin şi cu ajutorul acestuia lăsă urmaşului său mulţi bani [1]. În cursul întregii Domnii a lui Matei, Constantin Cantacuzino, fiul lui Andronic, îi fu Postelnic şi multă vreme primul său sfetnic. Vasile Lupu avea în jurul lui toate rubedeniile sale greceşti: pe fratele său Gavril, care se iscălia greceşte, ca Hatman; pe fratele său Gheorghe, tot ca Hatman; pe ginerii acestui din urmă, bogatul negustor şi Vistier Ursachi şi tânărul «celebi» constantinopolitan Alexandru Rosetti, al cărui tată, Antonie, domnì mai târziu în Moldova. Pe lângă dânsul mai erau apoi şi verii săi Ştiuca Jicnicerul, Iorga capuchehaia, represintantul la Poartă şi Postelnicul de mai târziu, a cărui soţie era fiica puternicului Grec muntean din vremea lui Radu, Trufandă Vistierul. Vameşul Necula, un Grec, era şi el un ginere al lui Gheorghe Hatmanul; Marga, sora Voevodului, era măritată cu

[1] *Magaz. istoric*, IV, pp. 328, 365.

Grecul Dimitrie Geralis, Iarali, care fu numit Mare-Clucer; în sfârşit Iorga Stolnicul e pomenit alături cu Postelnicul grec Iorga [1]. Ca sprijinitori ai Domniei lui Vasile treceau cei doi fraţi ai lui Constantin Cantacuzino, cari trăiau în Moldova; cel mai mare, Iordachi, îşi cîştigase acolo, încet, dar cu stăruinţă, o imensă stăpânire, care se poate compara cu aceia a sus-numitului Constantin. Fără sfatul acestui Iordachi şi acela al mai tânărului Toma Cantacuzino nu se petrecea nimic aici [2].

Urmaşii lui Matei şi Vasile au urmat aceiaşi politică ca aceia a marilor lor înaintaşi. Constantin Cantacuzino şi Gheorghe Carida din Tricala sunt Mare-Postelnic şi Vistiernic ai Domnului muntean Constantin Basarab (1654-1658), care ca om cult putea vorbi şi ceva greceşte. Boierul pământean Gheorghe Ştefan, care înlocui pe Domnul său în anul 1653, poate că ar fi fost aplecat spre Greci mai puţin decât Vasile, dacă, sărac şi tot odată ameninţat, cum era, n'ar fi avut nevoie la Constantinopol de sprijinul moral al Grecilor, iar în ţara lui de banul lor.

In socotelile lui [3] apar gelepi şi vameşi ca nişte creditori ai Domniei; marele Panaiotachi Nikusios, dragomanul Porţii, plătia la Constantinopol pentru duşmanul Grecilor şi-l avea cu totul în mânile sale. Apoi la Scaunul domnesc vin numai Greci curaţi — excepţie face numai Ştefan, fiul lui Lupu cu a doua sa soţie, o Circasiană [4] —: pe deplin grecisatul Mihnea al III-lea, un pretins fiu al lui Radu Mihnea, care pe lângă toate mai fusese cres-

[1] Cf. *Studii şi doc.*, III, pp. 31-3; IV, pp. 342-3; Tanoviceanu, în *An. Ac. Rom.* pe 1901.

[2] V. Iorga, cele trei volume apărute în Bucureşti, 1902, asupra Cantacuzinilor români: *Despre Cantacuzini*, *Documentele Cantacuzinilor*, *Genealogia Cantacuzinilor*.

[3] *Studii şi documente*, IV, p. 263 şi urm.

[4] V. şi *Mélanges de l'École roumaine en France*, III, Paris 1925, articolul d-lui C. C. Giurescu.

cut şi în Seraiul turcesc; apoi cei doi Ghica, dintre cari tatăl era Albanes de origină, fiul, Grigore, însurat, ce-i drept cu Moldoveanca Maria Sturza, ajunsese însă un atât de înfocat prieten al Grecilor, că puse să-l zugrume pe bătrânul Constantin Cantacuzino, care era duşmanul acestora.

Până la bătrânul Cantemir (1685) şi Moldova primeşte din Constantinopol numai Domni greci: Dimitrie Cantacuzino, al cărui tată, un văr al susnumitului Constantin, trăise în Constantinopol şi murise acolo; Duca, originar din Rumelia, Antonie Ruset. Un Constantinopolitan, Iliaş Alexandru, fiul lui Alexandru Iliaş, dar mai desnaţionalisat încă decât tatal său. Cu toţii sunt buni prieteni al mai sus pomenitului puternic dragoman sau tălmaciu al Porfii, Panoiotachi. Ştefan Petriceicu, Domnul Moldovei, 1672-1683, fu numai o rară excepţie. Abia după ce Ţara-Românească câştiga o din ce în ce mai puternică înrâurire asupra Moldovei, slabită în mult mai mare măsură decât dânsa — pricina acestui fapt se va arăta mai târziu —, abia după acest moment însemnat, cam pe la 1680, acest din urmă Principat primi Domni români sau măcar pe jumătate români, până ce cu veacul următor începe aşa-numita stăpânire fanariotă.

Întâmplările din Ţara-Românească treziau acum un interes mai mare. După cei doi Ghica, capătă Domnia «Grecul» Radu (1665), fiul lui Leon-Vodă, cel care fusese cunoscut ca un «Grec» rău. Dar boierii pământeni, în fruntea cărora stăteau fiii pe deplin romanisaţi ai lui Constantin Cantacuzino, mai ales Drăghici şi ambiţiosul lui frate Şerban, nu-l suferiau pe acesta, şi, când ei izbutiră să capete mazilirea lui Grigore Ghica, candi-

datul lor fu un anume Dumitraşcu din Căpăţineni, un bătrân modest, dar fără energie şi fără partisani, aşa cum li trebuia lor. După cei trei ani petrecuţi prin Turcia, veni însă pentru veselul Grec iubitor de vânători şi petreceri cu vechiul nume românesc de Radu ceasul rechemării, acum metodice, la Constantinopol. Ca om sărac, care-şi risipise tot avutul, dânsul căzu la picioarele bogaţilor Cantacuzini pentru ca să capete de la ei banii trebuitori. Şi izbuti; dar trebui să se îndatorească la noi măsuri împotriva iubiţilor săi Greci, mai ales că în Bucureşti se petrecuseră scene grozave de revoltă. Mai înainte, încă pe timpul «primei» Domnii, el pusese în mânăstiri călugări români; acum, în Decembre 1668, recunoscu, plin de căinţă, că până acum «acordase unor oameni străini, Greci, boieriile şi slujbele», şi că printr'înşii, cari se dovediseră nevrednici de mila domnească, se introduseseră «obiceiuri rele». De aceia Radu chemă la el toată ţara, până la ţăran, întocmai cum făcuse în 1631 răposatul său tată, şi luă aceleaşi măsuri pe care într'o strâmtorare identică le luase şi Leon-Vodă spre mântuirea ei. El vrea să alunge din ţară pe toţi Grecii şi încearcă să scape în special de cei mai intimi sfetnici ai lui: Nicolae din Sofia şi Balasachi. Mânăstirile închinate marilor *lavre* din Orient trebuie să aibă de acum înainte stareţi băştinaşi şi chiar la paraclisul Curţii călugării greci trebuie să cedeze în faţa preoţilor români[1]. Puţină vreme după aceia nemulţămiţii, naţionaliştii şi doritorii de reforme din 1668 făcură acelaşi lucru pe care-l făcuseră cei din 1631; ei se duseră la Constantinopol şi aici căpătară ca Domn pe un boier de

[1] Cf. *Despre Cantacuzini*, p. XCI şi urm.; *Magazinul istoric*, I, pp. 131-4.

ţară, pe blajinul bătrân Antonie-Vodă din Popeşti, care n'avea bani şi nici prieteni personali, dar nici voinţă puternică şi nici vre-o rautate în paşnicul sau suflet (1669). Supt dânsul boierii victorioşi serbătoriră în ziua de Paşti o mare serbare de înfrăţire, dar o uitară râpede de tot, împinşi fiind din nou la luptă de o ambiţie neîmpăcată. Astfel se întoarse după scurtă vreme (1672) Grigore Ghica ca un tiranic şi nemilos plăsmuitor de pace silnică. Cantacuzinii lucrau acum de zor să scape de acest duşman declarat al familiei lor, de acest ucigaş al tatălui lor; şi, de fapt, în urma silinţilor lor patriotice, ţara căpătă ca Domn în locul lui pe un alt Grec, care nici nu era măcar născut pe pămînt românesc, pe lacomul, une ori setosul de sânge, dar în totdeauna perfidul Duca (1674). Ruseteştii, fiii bătrânului Cupariu sau Paharnic îl slugăriau, dar în acelaşi timp îl şi conduceau; erau nu mai puţin de cinci fraţi, cari voiau să aibă totul pentru ei, şi găsiseră în fratele lor mai mare, Iordachi, un conducător prevăzător. O rudă a lor, Antonie, se urcă chiar pe tronul moldovenesc în 1675. Această camarilă constantinopolitană dispuse de veniturile principale ale ţărilor române, lăsate pe mâna lor, până ce, după expediţia din iarna lui 1678 contra cetăţii căzăceşti Cehrin, Antonie fu mazilit, cu care prilej Duca trecu în Moldova, iar Şerban Cantacuzino căpătă demnitatea de Domn al Ţării-Româneşti.

El domni aproape zece ani în stil mare şi începu să urmeze o nouă politică creştină. După ce-şi supuse cu totul boierimea prin chinuri grozave şi numeroase execuţii, el muri în cei mai frumoşi ani ai săi, şi ca urmaş al lui fu ales de către ţară Constantin Brâncoveanu, fiul Stancăi, sora mortului, un boier încă tânăr, neobişnuit de

bogat, dar şi priceput în toate intrigile. Poarta confirmă alegerea în schimbul a mari daruri, şi noul Voevod se susţinu cu dibăcie peste douăzeci şi cinci de ani, aşa că durata Domniei lui nu se poate asămăna decât cu aceia a marelui Mircea-cel-Bătrân. Ţara-Românească câştigă o mare vază supt Şerban şi Constantin, şi, cu toate pătimaşele şi vrednicele de plâns lupte de partide din vremea din urmă, ea se bucură de o înflorire cum nu mai avuse de multă vreme. Amândoi trebuiesc serbătoriţi ca Domni naţionali şi luptători împotriva grecismului, dar şi ei utilisară la început ca representanţi la Constantinopol pe singurii specialişti existenţi, Grecii de acolo, cărora li scriau scrisori linguşitoare şi li făceau daruri mari, ca să li ţină treaz interesul. Nu multă vreme stătură fraţii Ruset, porecliţi Cupăreşti, fără ocupaţie şi ajunseră apoi adesea ajutoarele şi agenţii credincioşi ai lui Brâncoveanu. Sprijinitor la Poarta al lui Şerban nu fu altul decât Ianachi Porphyrita, bine cunoscut în cursul ambasadorilor. Când însă urmaşul neîntrecutului Panaiotachi, vestitul medic şi tălmaciu al Guvernului turcesc, Alexandru Mavrocordat, imitatorul «marilor Greci» din toate timpurile, îşi întări situaţia, Brâncoveanu, ca şi Domnii contimporani din Moldova, mai mult protejaţi ai săi — ambii fraţi Cantemir, Dimitrie sau Dimitraşcu şi Antioh, precum şi răsfăţatul şi prostănacul Constantin, fiu al lui Duca, — trebuiră să linguşească în toate felurile pe Marele Terziman (dragoman). O fiică a lui Brâncoveanu se căsători cu «fiul de Grec» Radu, odrasla lui Iliaş Alexandru, o Domniţă mai în vrâstă ajunse soţia lui «Celebi» Scarlat, care era fiul lui Mavrocordat, şi acest tânăr Grec veni la Bucureşti cu tutorele

său, preotul Nicolae din Sinope, ca boier al socrului şi ca spion părintesc.

Dar nu numai prin aceasta se arată biruinţa grecismului în creştere, în ciuda tuturor zăgazurilor ridicate cu osteneală, căci niciodată cultura grecească nu prosperă mai bine pe pământ românesc ca în timpul Domniei lui Şerban şi Constantin. Încă mai de mult veniseră în Ţara-Românească şi Moldova, la Curtea Domnilor cărturari şi necărturari represintanţi ai acestei mai înalte culturi a Răsăritului, clerici şi laici, oameni învăţaţi însă lihniţi, grecuşori eruditi *(graeculi)*. La începutul secolului al XVII-lea se găseşte la Curtea bine crescutului Radu Mihnea un Patriarh Chiril de Alexandria şi mai târziu de Constantinopol, vestitul, dornicul de reforme scriitor de latineşte Chiril Lukaris, care se pricepea să predice cu măestrie în faţa Domnului muntean şi a boierilor lui, apoi şi piosul Mitropolit al Mirelor, Matei din Pogoniana, un bun patriot grec şi totuşi un prieten al neamului românesc care-l hrania. Matei, care a scris în prosă şi versuri cronici şi opuscule religioase în stăreţia sa de la mănăstirea Dealu, şi chiar autorul unui Cronograf, Ieroteiu sau poate Doroteiu, Mitropolit de Monembasia, care în anul 1618 căzu în mînile haiducilor. Mitropolit al Ţerii era Luca, un bărbat învăţat, din Cipru. Supt Domnii Matei şi Vasile, pe cari i-am cunoscut chiar ca prigonitori de Greci, mişcarea culturală se continuă mai departe, dar în aceasta nu trebuie să vedem o contradicţie. În Moldova avu loc un mic sinod al Bisericii ortodoxe răsăritene. Eustratie Logofătul traduse din greceşte la 1643 o parte din legile împărăteşti bizantine şi ajută la tipărirea lor; el a dat şi pe Herodot în româneşte. Mitropolitul lui Matei făcuse începutul cu o tra-

ducere a Canoanelor din slavoneşte (1640); un răspuns al Domnului muntean la publicaţiamoldovenească e apoi marea *Pravilă*, apărută în 1652, care se bazează pe un manuscript al Grecului Karidas, Marele Vistiernic[1]. La această din urmă lucrare luă parte şi cunoscutul Pantelimon Ligaridi, care pe monahie se chema Paisie, dar care supt numele d'intâiu a fost predicator la Curtea Basarabilor. Mitrofan, urmaşul lui Chiril în Alexandria, muri în Moldova la 1639; aici, Vasile întemeiè o şcoală în strălucita sa mânăstire «Trei Ierarhi» şi în această şcoală se învăţa şi limba grecească pe lângă cea slavonă, încă în us, şi cea «moldovenească». Un şcolar de la Trei Ierarhi trebuie să fi fost Nicolae Milescu, cel atât de cunoscător în literatura bisericească, al cărui nume a pătruns şi în străinătate prin „*Enchiridion*-ul credinţei ortodoxe[2]".

Pe la 1660 exista acum o şcoală grecească şi în mânăstirea locuită de Greci la Iaşi, Sf. Sava. Duca-Vodă, care-şi aducea încă bine aminte de originea sa şi voià să apară bucuros ca promovator al culturii, primi cu cinste mare pe Patriarhul Dosoftei din Ierusalim, care ajunge de acum înainte un fel de «hipermitropolit», un şef suprem al clerului român şi al dascălilor români de limbă grecească, în acelaşi timp însă un scut al ortodoxiei curate faţă de tendinţile de unire ce veniau din Ardeal. În mănăstirea lui Duca, Cetăţuia, pe o colină din aprepierea Capitalei moldovene, el întemeiè pe propria-i socoteală o tipografie grecească, în care trebuiau să se publice scrieri religioase. Dar în curând el bagă de samă că în mai bogata Ţară-Românească se putea face mai mult;

[1] V. Bianu şi Hodoş, *Bibliografia românească*, (Bucureşti, 1899-1903).
[2] Legrand, *Bibliographie grecque du XVII-e siècle*, II, p. 248 şi urm.; P. P. Panaitescu, în *Mélanges* citate.

de aici nu trebuie să se creadă că influența grecească ar fi scăzut în Moldova. După cum fiul lui Duca fusese crescut de Ioan Comnenul și de un Spandoni, tot așa fură crescuți și fiii simplului boier de țară și soldat Cantemir-Vodă de Ieremia Cacavela. Dacă asupra lui Antioh învățătura avu foarte puțin efect, în schimb Dimitrie, care știa latinește, grecește, toate limbile Răsăritului păgân, rusește și chiar franțuzește, fu o lumină a științii în Orientul românesc, turcesc și rusesc. El dărui contimporanilor săi opere științifice neperitoare; ca filosof moralist el se manifestă prin *Divanul* său, o lucrare școlărească plină de erudiție ieftenă, ca poet satiric și politic prin *Istoria ieroglifică*, care descrie ceva cam întunecat și rece în haină alegorică încurcăturile și intrigile epocei, ca musicant prin mica sa lucrare despre teoria musicii orientale—care e în același timp cel mai vechiu compendiu asupra acestei chestiuni —, ca geograf în stil mare prin clasica-i — de și defectuoasă prin neprecisia datelor — *Descriptio Moldaviae*, ofrandă în cinstea Academiei din Berlin, al cării membru străin fu ales. În special însă s'a ocupat el ca istoric cu desvoltarea politică a propriei sale țări în *Hronicul Romîno-Moldovlachilor*—rămas de altfel neterminat—, iar în cam naiva și deslânata *Istorie a Imperiului Otoman* povestește el întâmplăriie fericite și nenorocite ale Turcilor, de la înălțimea mândră pe care o atinseseră ei în evul mediu până la decăderea puterii lor; scrisă întâiu în latinește, ea a apărut numai în traducere francesă, germană, englesă și românească. Afară de acestea el a descris împrejurări și obiceiuri străine și teorii de credință străină; a fost genealogist, dar și comentator al Coranului și presentator al vieții turcești, într'un cuvânt

traducătorul literar al Orientului pentru Apusul pe care-l cunoştea şi-l preţuia mult.

În Bucureşti Dosoftei întâlni ca oaspeţi statornici, supt Domnia lui Şerban Cantacuzino şi a nepotului său Brâncoveanu, colegi de Patriarhie ca: Dionisie Seroglanul din Constantinopol, Gherasim din Alexandria, Atanasie din Antiochia, precum şi Mitropoliţi vecini din Sofia, Silistra şi Niş; pe lângă aceştia se aflau acolo şi foşti slujbaşi ai Marii Biserici, ca Ioan Karyophilos, vestiţi cărturari şi pedagogi, ca Sebastos Kymenetul; apoi duhovnici ai Curţii cu cunoştinţile unui Ioan Abramios, unui Gheorghe Maiotta, ambii Greci italienisaţi, medicul Pylarino, cunoscut prin ideile sale asupra vaccinării şi mulţi alţi boieri[1]. Unul dintre aceştia era învăţatul Constantin Cantacuzino Stolnicul, un scriitor care călătorise prin Europa şi-şi însuşise la Padova cultura latină şi spiritul umanist; apoi harnicii fraţi Greceanu şi mulţi alţii aparţineau familiilor boiereşti. Noua şcoală grecească deschisă în Bucureşti, operă a Stolnicului, de sigur, avea numeroşi elevi şi trecea drept una dintre cele mai bune din toată lumea grecească. Datorită silinţilor lui Dosoftei şi ale nepotului său Hrisant Notara, care cunoştea Apusul prin proprie intuiţie şi era un teolog desăvârşit, care se ocupă şi de matematici şi scrise chiar o operă în acest domeniu, tipografia grecească dete cetitorilor de greceşte multe şi frumoase tipărituri corecte, supt conducerea călugărului Antim, un Iber elenisat, care fu răsplătit mai târziu pentru meritele sale prin acordarea Mitropoliei ţării. În prefeţe pline de laudă şi versuri entusiaste se cântă faima marelui «avtent

---

[1] V. şi Eugene Schuyler, *Peter the Great*, I, Londra 1884, p. 238.

Constantin», care în acest ansamblu strălucit nu putea să apară decât ca o icoană ştearsă a vechiului Împărat bizantin.

Aceasta a fost influenţa grecească, împotriva căreia s'a dus, cu vorba şi cu scrisul, o luptă pasionată atât de lumea contimporană, cât şi de cea următoare. Această influenţă politică, culturală şi până la un anumit grad şi economică însă, pe care a încercat-o viaţa românească începând din a doua jumătate a veacului al XV-lea, se dovedeşte, la o liniştită considerare a faptelor şi o informaţie mai de aproape, că nu a pătruns prea adânc; ea nu domină imediat şi prin sine însăşi, cum s'ar putea crede, românismul în toate direcţiunile. Dacă e să ni facem o ideie dreaptă, trebuie să ne lămurim întâiu ce fel de Greci erau aceia cari s'au amestecat în viaţa românească.

Grecii, cari stăpâniau mezatul domnesc şi bursa begilor la Constantinopol, erau în stare, când unul dintr'înşii întrecea necontestat în dibăcie pe ceilalţi, sau când ei îşi întruniau silinţile, să aducă pe tronul Moldovei sau al Ţării-Româneşti pe Voevodul agreat de ei şi să răstoarne pe orice dinast român, afară de casul, foarte rar, când acesta avea legături personale prieteneşti cu vre-un Turc foarte puternic. În ţară însă totul atârna de voinţa Domnului şi astfel Grecul constantinopolitan era de fapt izvorul oricării activităţi politice şi oricări schimbări, totuşi însă numai ultimul izvor, aşa încât curentul care se revărsa putea foarte bine fi influenţat în mersul său şi de mulţi alţi factori. Împotriva acestor mândri străini, cari numai respectuos nu se purtau cu boierimea ţării, aceasta trebuind de obiceiu să cedeze dorinţilor şi intereselor lor, s'au adus multe plângeri,

mai cu samă şi din pricină că aceşti Greci atotputernici săvârşiau schimbarea Domnilor fără măcar să întrebe pe cineva, fiindcă, — precum se spunea pe atunci — ei *„amestecau Domnii“*.

Afară de aceşti mari creditori, agenţi împuterniciţi şi paznici neîncoronaţi ai păpuşii încoronate, pe care tocmai de aceia o şi făcuseră, ţara mai suferia şi de lăcomia, fanfaronada şi aroganţa insultătoare — caracteristică parveniţilor — a altor «Greci străini». Căci fiecare Domn avea şi suita sa constantinopolitană, care venia cu dânsul, sta cu el şi pleca iarăşi cu dânsul; aceştia erau capitalişti mai mici, cari ajutaseră cu câteva pungi de bani pe ocrotitorul lor să-şi ajungă scopul; ei nu veniau decât ca să-şi poată încinci împrumutul lor bănesc. Apoi mai erau şi fini diplomaţi de modă orientală, spioni şireţi, cari ştiau să adulmece totul şi apoi să dea informaţiuni, «sfetnici buni» pentru împrejurări încurcate şi primejdioase; într'înşii stăpânul lor poseda oarecum o a doua forţă sufletească, de pătrundere peste tot. Ca să se îngrijească de bunul ton la o Curte strălucită, mai mult risipitoare—totul trăia doar în Orientul turcesc pentru clipa presentă, şi «carpe diem» era pentru aceşti oameni o necesitate absolută—, apărură mulţi funcţionari inferiori, cari în lungul lor timp de serviciu supt alţi «avtenţi», îşi învăţaseră bine meseria, ceremonialul împărătesc bizantin în ediţia mai nouă turcească şi puteau arăta unui fost *ostrecario* cum trebuie să se poarte în cutare sau cutare împrejurare. În sfârşit, nu trebuie să uităm pe adevăraţii prieteni credincioşi din lungul, durerosul şi nesigurul timp de aşteptare, pe rudele de sânge greceşti sau levantine, adesea foarte numeroase, din Capitală sau din locul de exil. Alături de un Skarlati, Catergi şi

Panaiotachi stau un Minetti, Bartolomeiu Bruti, Bernardo Borisi şi mulţi alţii. Dintre Grecii puternici îşi alegeau bucuros Domnii greci pe Postelnicii lor, a căror slujbă era să întreţină relaţii tainice, ascunse cu îngrijire, de natură mai mult sau mai puţin trădătoare, cu Puterile străine vecine sau mai îndepărtate; apoi, tot din mijlocul lor se luau aproape exclusiv Vistiernicii, Tesaurarii. Toţi ceilalţi membri ai Divanului, cum resultă din iscăliturile lor în josul oricărui act solemn, sunt din potrivă Români. Altfel, fiii Ţării ar fi luat drumul spre Transilvania, spre Polonia, pentru ca prin pribegia lor să protesteze cu succes împotriva protectorului Grecilor; aceasta era însă un fapt primejdios, de care se feriau chiar cei mai cutezători dintre Domnii răi. Slujba de Postelnic ducea pe boier la mărire şi cunoştinţi folositoare pentru vremuri grele; ea aducea posesorului ei intimitatea Domnului şi cea mai mare favoare a acestuia, chiar când era obţinută prin constrângere. Şi, iarăşi, niciun iubitor de bogăţie din clasele privilegiate nu pierdea din vedere Vistiernicia. Nu trebuie însă să credem cumva că Vistiernicul ar fi avut la îndemână pe vremea Grecilor şi apoi a Fanarioţilor un întreg stol de harpii din neamul său, care să poată urmări peste tot ranii arginţi ai ţăranului. Vechiul şi simplul sistem consta mai ales din aceia că fiecare dintre boierii cei mai cunoscuţi căpăta prin licitaţie sau din mila Domnului un *judeţ* sau un *ţinut*, cel puţin în Ţara-Românească; ca arendaşi ai darilor, ei aveau acum mâna absolut liberă în alegerea uneltelor lor, *birari* sau *feciori*. În definitiv era vorba numai ca la un timp hotarât, la jumatatea lui August — căci anul financiar începea la 1 Septembre — să se predea Vistiernicului suma cuvenită. Pentru

boieri, strângerea banilor era totuşi legată de un risc însemnat şi de o mare primejdie, pe când Grecul, care stătea în frunte, n'vea altceva de făcut decât să primească banii şi să dosească doar câteva pungi. Birnicii nu erau prea porniţi contra Grecilor, căci ei nu veniau în atingere directă cu aceste lipitori străine, ci mai ales boierii, cari se concurau cu ei pentru slujbele înalte, pentru favoarea Domnului şi pentru câştigul material ce decurgea de-acolo.

Un Mitropolit grec sau un episcop grec erau o rară excepţie în veacul al XVI-lea sau al XVII-lea; Luca Cipriotul era, ce-i drept, Grec şi a şi rămas ca atare; dar bărbaţi ca Antim şi Mitrofan din Niş petrecuseră acum prea multă vreme în societatea românească, aşa că pierduseră cu totul caracterul de străini de neam. În Ţara-Românească şi Moldova se tipăriau cărţi slavone şi româneşti; cele d'intâiu erau cerute mai ales de cărturari, de cele d'n urmă se slujiau preoţii de sat. Cărţile liturgice greceşti sau scrierile dogmatice, care ieşiau din tiparniţele româneşti, nu erau întrebuinţate în practică decât cel mult în bisericile domneşti supt un Vasile Lupu sau un Radu Leon. În alte biserici nu erau întrebuinţate, căci greceasca rămase numai limba de cultură, limba ştiinţii, a frumoasei, înzorzonatei retorice, a conversaţiei spirituale şi, în fine, în strâmtul cerc al societăţii de Curte, dar acesta era şi singurul domeniu de influenţă al acelei limbi. Scrisori compuse retoriceşte, pe care oameni în vrâstă erau obişnuiţi să le scrie ca un fel de examen de încercare, şi scrisorile comerciale către Greci erau compuse în tot casul într'o grecească slabă, şablonică, dar în corespondenţa familiară, în scrisorile către prieteni şi alţi străini decât Greci

domina limba româneascâ, în ultimul cas chiar şi latino-italiana, iar ca limbâ de Stat intrâ în consideraţie dupâ limba slavoneascâ — aceasta mai nici n'are nevoie sâ fie spus — cea româneascâ, şi nu cea greacâ.

Dar în mânâstiri — s'ar putea replica — Grecii posedau locuri sigure de refugiu pe pâmântul moldovenesc şi muntenesc. De fapt, Domnii, de când trebuiau sâ plâteascâ sume atât de însemnate Turcilor şi Turco-Grecilor, nu mai aveau mijloace ca sâ dureze din piatrâ şi marmurâ biserici şi mânâstiri. Cum însâ, din causa râutâţii oamenilor sau a unei necesitâţi fatale, pâcatele se îngrâmâdiau totuşi ca şi mai nainte, trebuia sâ se gâseascâ un mijloc ca sâ împace pe Dumnezieu prin daruri preţioase, fârâ sâ iea din Vistierie sume considerabile. Unii întemeietori de mânastiri, ca sâ mai mâreascâ valoarea pioasei lor ctitorii, le trecuserâ câte uneia din a tot vestitele sfinte lavre ale Râsâritului printr'o *închinare*, ἀφιέρωσις. Aşa a dâruit de pildâ Miron Barnovschi mânastirea sa «Barnovschi» din Iaşi Sf. Mormânt; acelaşi lucru îl fâcu Şerban Cantacuzino cu Cotrocenii, care mai târziu era sâ aparţinâ unei mânâstiri de la Sfântul Munte Atos. Orice Domn care fâcea ceva pentru vre-o bisericâ sau mânâstire îşi aroga tot odatâ şi dreptul sâ dâruiascâ sfântul lâcaş, ca nou întemeietor ori ctitor renovator, unuia din Locurile Sfinte. Într'un astfel de cas era obiceiul ca un împuternicit al comunitaţii câlugâreşti dâruite, de la Athos, Ierusalim sau Muntele Sinai, sâ vinâ în ţarâ ca sâ stabileascâ în înţelegere cu ctitorul regulele mânastirii. Dacâ mânastirea exista de mai multâ vreme, atunci vechii câlugâri români râmâneau, bine înţeles, într'însa şi numai conducâtorul comunitaţii, egumenul, era tri-

mes de acum înainte de către biserica-mamă. În noile ctitorii însă egumenul, împreună cu toți frații, erau trimeși din lavra orientală, așa că, într'o astfel de mănăstire locuiau numai străini și se vorbia, se cetia și se cânta numai grecește. Ca stareț se alegea bucuros câte un călugăr care mai trăise și înainte în țară și care-i cunoștea «obiceiurile»: acest fapt singur însă nu dădea de loc *mănăstirii închinate* un caracter național. S'a accentuat și mai sus că în vremurile de neliniște boierii pământeni se ridicau și împotriva acestei datini rele și că ei cereau alungarea clerului grecesc de pe pământul românesc. Dar aceasta cerere decurge înainte de toate din pricini pe care le vom cerceta mai târziu și anume numai în Țara-Românească, pe când în Moldova jugul pare că e îndurat mai cu răbdare; și conducătorul de odinioară al partidului național nu e oare același om care cere pentru Cotrocenii săi, de la Muntele Athos, Greci, adecă slugi mai alese ale lui Dumnezeu [1]? Chiar și Patriarhii, cari petreceau de o bucată de vreme în țară ca oaspeți ai «ighemonilor» de la Dunăre, se folosiau de toată trecerea lor ca să îngrijească de depărtatele lor biserici prin daruri din partea Românilor bogați. Pentru ca să fie pomenite în multele lavre mari, în rugăciunile numeroșilor, sfinților călugări greci, văduve fără copii făceau danii chiar și direct unui Sfânt Patriarhat, care li făgăduia toate mijlocirile posibile pe lângă Dumnezeu. În aceste condiții nu putem vorbi, ce-i drept, de o Biserică românească grecisată, cum a ajuns mai târziu cea

[1] *Cf.* Iorga, *Doc. Cantacuzinilor*, p. 113 și urm. În *Buciumul*, revistă scoasă de Boliac, vol. I, p. 387 și urm., e tipărită și lista moșiilor mănăstirii Cotroceni; câteva socoteli ale mănăstirii din timpul secularisării averilor mănăstirești din principatul României, se găsesc în C. Negri, *Mémoire avec pièces justificatives* (Constantinopol, 1865).

bulgărească, dar totuşi bisericile şi mănăstirile Orientului căpătară în felul acesta o avere enormă în Principate şi foarte mulţi preoţi greci ajunseră locuitori paşnici ai bogat înzestratelor mănăstiri româneşti, fiecare din ele trăind pentru sine, dar şi pentru stăpânii din depărtare.

Se pune acum întrebarea: era oare comerţul cu totul în mâna Grecilor; îndepărtaseră ei oare cu totul pe Români din această ramură de câştig? Izvoarele ni arată numai că Greci, şi anume mai ales cei de prin coloniile veneţiene, represintau încă din veacul al XVI-lea pe mijlocitorii comerciali dintre Moldova şi Polonia, cu care prilej se aşezau în Iaşi, Suceava şi Liov şi ajungeau la mari bogăţii şi la mare vază. Chiar principesele nu credeau că se înjosesc când îşi măritau fiicele cu astfel de bărbaţi stăruitori şi energici. Un astfel de negustor, care exporta vin din Malvasia, sau un altul, care făcea comerţ cu boi moldoveneşti în Polonia şi chiar îi încărca pe unii în corăbii la Danzig, un Battista sau Constantin Vevelli, ajunse în oarecare măsură un fel de primministru secret a lui Radu Mihnea şi Alexandru Iliaş — întâia jumătate a veacului al XVII-lea — şi-şi isprăvi la urmă lăcomia printr'o moarte groaznică. În Bucureşti se aciuaseră mulţi industriaşi şi negustori orientali, şi chiar şi în alte tîrguri româneşti, mai ales în Ţara-Românească, se găsesc la ocasie în josul tratatelor iscălituri greceşti. În Moldova însă, această concurenţă orientală nu era atât de puternică, şi în genere se găsesc alături de străini de diferite neamuri şi numeroşi Români, cari, organisaţi în corporaţiile lor — *bresle* —, primiră de la Domni privilegii şi ajunseră la bogăţie.

Nu Grecii ca represintanţi ai naţionalităţii lor

şi nici incapacitatea Voevozilor lacomi de bani, nu greşelile şi lipsurile lor au pricinuit ruina care făcu să dispară în curând orice deosebire între principatul muntean şi Moldova. Nu prin astfel de factori au fost aduse tristele împrejurări care caracterisează viaţa românească în veacul al XVI-lea şi mai mult încă în al XVII-lea, ci vinovată de aceasta este apăsarea neomenoasă a bietelor clase muncitoare, singurele care trăiau fără privilegii şi şerbirea lor, urmarea firească a acestei stări. Toate acestea decurg însă, la rândul lor, din noua situaţie pe care Sultanul o impusese cu sabia Principatelor dunărene: ele trebuiau să meargă la războiu pentru Sultan, să aprovisioneze capitala Împărăţiei cu mijloace de hrană şi să umple Vistieria Statului (haznaua) cu bani şi afară de acestea să satisfacă şi poftele de îmbogăţire oricât de imorale ale Domnilor. Cam de pe la 1550 niciun Domn român nu mai are vre-o relaţie politică externă recunoscută; tratate întâmplătoare între ambele Principate, precum şi între acestea şi Transilvania, se încheie numai în ascuns[1]. Dreptul de a purta războiu nu-i mai este îngăduit de acum înainte Domnului: când Radu Mihnea porneşte la luptă împotriva lui Alexandru Movilă, Radu Alexandrovici contra Agăi Matei, Vasile Lupu de două ori contra aceluiaşi Matei, care a ajuns Domn, şi nu se mai înfăţişează numai ca rebel norocos, ei lucrează numai ca îndeplinitori ai poruncilor împărăteşti.

Urmărind planuri ambiţioase, Vasile, care voia să câştige ţara vecină pentru el sau pentru fiii şi fraţii săi, îşi asigură întotdeauna bunăvoinţa Sultanului şi purtă în fruntea oştirii sale sangeacul,

---

[1] V. Iorga, *Socotelile Braşovului* şi *Studii şi documente*, IV, unde se amintesc multe tratate de acestea, şi unele sunt chiar publicate.

când, în 1639 — primul atac fusese întreprins în 1637 —, năvăli în Țara-Românească și apoi se retrase, cum a făcut după întâlnirea de la Nenișori, de data aceasta însă fără să dea lupta. Când, în 1653, oștile muntene se uniră cu cele ardelene ale lui Rákóczy al II-lea ca să îndepărteze pe vecinul necredincios și neastâmpărat, adecă pe acest Vasile, războiul avu un caracter care ilustrează în modul cel mai potrivit împrejurarile de atunci. Matei nu vine în persoană în țara dușmanului și tot așa nici «regele» transilvănean: Muntenii sunt supt conducerea nepotului Domnului, Spătarul Diicul, Ardelenii supt aceia a încercatului general Kemény.

În Moldova stă ca pretendent Logofătul, aproape bătrân, Gheorghe Ștefan, om simplu, dar ambițios și răzbunător, în fruntea unei mici cete de boieri, cari la Poartă se dau drept majoritatea locuitorilor răsculați din pricina apăsărilor Domnului. După întoarcerea sa din Polonia, unde se refugiase, Vasile aduce cu sine ca ajutor și răzbunători pe Cazaci, conduși de însuși ginerele său, Timuș Bogdanovici Hmilnițchi, fiiul Hatmanului. Fața de acela care aduce trupe străine în țara Împăratului orice atac este în sine îndreptățit, dar Vasile se face și mai vinovat prin aceia că el însuși năvălește în Țara-Românească. După biruința lor de la Finta, aliații înaintează spre Suceava, unde se predă soția lui Vasile cu micul ei fiu, pe când domnescul soț, cu sufletul amărât, începe dureroasele sale rătăciri printre Cazaci, Tatari și Turci. Aceștia din urmă, preocupați până acum și de afacerile persane, nu-i dau niciun ajutor și el nu mai ajunge niciodată Domn al Moldovei. După Vasile și Matei, după acel an fatal, 1653, căruia-i urmă anul morții lui

Matei, niciun Domn român nu mai avu curajul să pornească la lupta împotriva vre unuia din vecinii săi. Dacă Constantin Basarab şi Gheorghe Ştefan, cărora Rákóczy li dăduse un ajutor atât de însemnat, îl sprijiniră în timpul campaniei sale din 1657 contra Poloniei, aceasta o făcură ei numai în ascuns, pe supt mână, iar oştile româneşti care serviau supt steagul ardelenesc nu erau comandate nici măcar de vre-un mare boier; la Poartă ei explicară că pretinsele trupe de ajutor, moldovene şi muntene, nu sunt decât cete fără căpătâiu, cu care Domnii n'au nimic a face. Cu toate acestea însă ambii vasali, precum şi marele lor prieten şi ocrotitor Rákóczy, fură maziliţi. Pe când în Ardeal se dădea o lupta desperată pentru un principe potrivit, nebunul urmaş al lui Constantin, Mihnea, fiul lui Radu Mihnea, care luă numele, minunat prin amintirea trecutului, al viteazului Domn Mihai (1593-1601)[1], întreprinse cu slabele lui mijloace o nouă aventură. Ca aliat al lui Rákóczy, el puse în capitala sa să-i măcelărească pe Turci, cum făcuse mai înainte de două ori cu propriii săi boieri, ba chiar porni la luptă contra Turcilor dunăreni, li aduse la început pagube simţitoare, la urmă însă, în faţa Paşei de Silistra, o luă în chip ruşinos la fugă peste munţi, fără să se fi apărat serios (1659). După acest desfrânat cu inclinări perverse, care apare ca om setos de sânge şi se face de râs prin aceia că pune să i se bată monede cu efigia sa ca «arhiduce» încoronat şi cu vulturul cu două capete, urmară numai trădători fricoşi, cari săvârşiau mai întâiu cele mai mari crime împotriva Sultanului şi apoi totuşi găsiau drumul spre Constantinopol, pentru ca să

---

[1] V. asupra lui mai jos.

se întoarcă de acolo ca legiuiţi Domni vasali. Aşa făcu acel Grigore Ghica, care avea întotdeauna în gură cuvinte de linguşire şi o privire piezişă; în 1664 el nu lăsă nimic neîncercat la Lewenz, pentru ca să aducă la peire oastea turcească în folosul celei creştine-imperiale; îşi conduse apoi liniştit trupele spre casă, dar trebui să se retragă în faţa atacului unui nou Domn pus în Scaun şi a cetelor de Tatari care-l însoţiau. După aceia, la Curtea Împăratului Leopold făcu pe entusiastul creştin şi dete unuia din finii săi numele Împăratului; la Roma apăru ca un catolic convertit până în adâncul sufletului său prefăcut, apoi însă se duse de-odată la Constantinopol şi căpătă din nou Ţara-Românească, datorită prieteniei lui Panaiotachi. El luă parte la noul războiu contra Poloniei, se lăsă prins de către oştile regale (1673), iar la urmă, în lagărul Marelui-Vizir, jură cu conştiinţa împăcată credinţă neştirbită. Nici măcar cutezătorul Şerban Cantacuzino, care se amesteca mereu în afacerile Moldovei şi punea Domni după placul său, cu cari însă în ziua următoare nu mai era mulţămit, nici el nu se încumetă să pornească la luptă oştiri înarmate împotriva duşmanilor săi. Pentru a-şi lua îndărăt tributul, trimes în regulă şi după datorinţă, el angaja haiduci bulgari în văgăunile Balcanilor, în mâna cărora regulat trimisul împărătesc, pentru ca să ajungă apoi în capitală fără niciun ban. Dese ori Brâncoveanu stătuse în cele mai rele relaţii cu vecinii săi, Domnii din Iaşi, dar nu i-ar fi venit niciodată în gând să sune împotriva lor trâmbiţa de războiu; numai ca modest ajutor al Turcilor trecu el graniţa şi anume în 1690, când Tököly, de acum Emeric I-iu, fu ridicat ca rege al Ungariei împotriva Imperialilor.

CAPITOLUL IV.

Tribut, pocloane și alte poveri ale Țerii

Cu ce scop era pus în Scaun un Domn român, el știa cât se poate de bine această misiune: el avea pur și simplu datoria să administreze Țara spre folosul exclusiv al «Împăratului».

În primul rând, suzeranul cerea plata punctuală a tributului, a cărui întârziere era socotită ca un semn de răsvrătire și supunea pe vinovat la pedeapsa cu moarte. Pe la începutul lui April trebuiau predate regulat la Vistierie pungile cu aspri datorite. Vistiernicul se convingea personal dacă erau de fapt câte 500 bucăți în fiecare pungă și le pecetluia cu pecetea sa. Apoi *haraciul* împărătesc se încărca pe *care domnești* și, însoțit de un mare boier ales într'adins pentru aceasta, și supt o puternică escortă de soldați băștinași pornia prețiosul alaiu pe drumul spre Constantinopol, unde în ziua de Sf. Gheorghe, când totul mergea bine, slujbașii *hasnalei*, adecă ai Vistieriei Statului, luau în primire încărcătura acestor care acoperite cu stofe prețioase și de asemeni pecetluite. Mai târziu, pe vremea primului războiu cu Polonia, se făcuse datina, să se aducă *haraciul* în vecina raià a Nistrului: *„era legat“*, scrie Miron Costin, «de cetățile Bender și Akerman», așa încât Seraschierul, gata totdeauna la lupte dincolo de râul de

hotar, dispunea încă din primăvară de banii necesari pentru ducerea războiului. Adesea ienicerii puternicelor cetăţi nici nu mai aşteptau la vecina graniţă a Imperiului sosirea carelor, ci apăreau zgomotoşi «ameninţând cu hangerele» chiar la Curtea Domnului. Radu Mihnea, cel cu mare trecere, care cârmui în Moldova din 1616, şi care aduse, ce-i drept, iarăşi în us vechiul obiceiu, de a trimite tributul la Constantinopol; dar mai târziu, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, vin iarăşi ofiţeri turci să ia *haraciul*. În anul 1671, de pildă, când Moldova-de-jos se răsvrăti împotriva apăsătorului tiran Duca, fu închis la Iaşi «Turcul, ce au fost venit la bir [1]»; o cronică îl numeşte *aga birului* — sau haraciului —, care era pe punctul să plece cu acest *bir* al Ţerii [2]. S'a mai spus că acelaşi obiceiu exista şi în Ţara-Românească supt Şerban Cantacuzino. Pe vremea aceasta nu se mai ţinea în samă nici vechea regulă că banii trebuiau să fie la Constantinopole de Sf. Gheorghe; ba chiar, supt Duca, Aga apare abia în Decembre. În aceasta însă nu trebuie să vedem de loc o negligenţă a Domnului, ci dimpotrivă o pripire a Turcilor, la cari pătrunsese răul obiceiu de a cere haraciul înainte; vinovat de aceasta e, cum o arată chiar cronicarii oficiali, nesaţul păgân, care nu ţine samă de toate suferinţile şi rugăminţile supuşilor.

Pentru unul din cele două Principate, pentru Moldova cel puţin, se poate socoti de la început şi mărimea de atunci a haraciului. Când Petru Aron trebui să se supună puterii turceşti, trimisul lui, puternicul şi bogatul logofăt Mihu, primi îm-

[1] N. Iorga, *Doc. Bistriţei*, II, p. XXV, pp. 22-23.
[2] M. Costin, în *Letopiseţe*, II, p. 7.

puternicirea să plătească cei 2.000 de florini ungurești sau «ughi» roșii ceruți [1]. Aceasta nu era de loc mult, căci de la mica republică a Ragusei, care nu făcea, ce-i drept, un însemnat comerț, dispunea totuși numai de un foarte mic domeniu, se ceruse cu câțiva ani mai nainte nu mai puțin de 10.000 de ducați. Dar acei vecini ai Împărăției turcești se pricepuseră, ca încercați negustori ce erau, să reducă această enormă cerere până la un dar de 1000 bani de aur, și încă și aceștia «per honor, et non per carazo» [2]. Ce plătia în acest timp Țara-Românească, care căzuse mai de vreme în atârnare, nu se poate stabili, căci pretinsele tratate ale Sultanilor Baiezid I iu și Mohamed al II-lea cu Domnii munteni Mircea și Radu-cel-Frumos sunt falsificări apărute abia în secolul XVIII-lea, când boierii tratară cu consulii ruși asupra viitoarei situații a țării lor supt protectoratul rusesc. De altfel nici datarea și nici cuprinsul nu se potrivesc cu împrejurările și obiceiurile contimporane; în locul bogatelor întorsături de frasă orientale și a formulelor străvechi, în locul tonului mândru. plin de protecție, de care Turcul se servește de pildă și în tratatele cu puternica republică a Veneției și tot așa în tratatul cu Ungaria din 1452 [3], întâmpinăm aici hotarâri clare, precise, de felul acelora pe care le a adoptat mai târziu Europa creștină [4]. În ce privește *haraciul*, în primul tratat se vorbește de «3.000 de bani roșii», ceia

---

[1] Cf. Hurmuzaki, II [2], pp. 670-671, no. DXIII.

[2] Cf. Iorga, *Notes et extraits*, III, p. 382 și Jireček, *Bedeutung von Ragusa*, p. 35.

[3] Cf. *Notes et extraits*, I, III; *Studii și Documente*, III.

[4] Pentru ultima oară aceste pretinse tratate ale Țării-Românești cu Turcii au fost publicate de Ghenadie Petrescu, D. A. și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria Renascerei României*, I, p. 1 și urm.

ce ar corespunde la „300 taleri de argint din moneda noastră împărătească", în al doilea de „10.000 de ducaţi, numiţi sultanini, din moneda noastră", pe când în realitate e ştiut că în veacul al XV-lea Turcii nu băteau decât aspri mici, iar ca monede mari se folosiau de acelea ale Italienilor, Ungurilor şi Nemţilor; sultaninii aparţin veacului al XV-lea, iar în Ţara-Românească nu exista ca, moneda naţională decât hiperperii, cărora nu li se dădea în realitate decât o însemnatate politică, iar în străinatate nu erau căutaţi [1]. Afară de aceasta în anul 1392 zece «hiperperi româneşti» preţuiau numai cu ceva mai mult decât trei hiperperi constantinopolitani [2]. Pe de altă parte, pretinsul descoperitor al vechilor tratate, poetul şi marele boier Ienăchiţă Văcărescu n'avea nicio ideie despre astfel de hrisoave, cum o şi dovedeşte Istoria Sultanilor scrisă de el mai târziu [3]. După toate acestea pare cu neputinţă să mai credem în autenticitatea acestor acte. Ele au fost născocite de patriotici boieri munteni, ca să dovedească prin ele deplina autonomie a ţării, şi forma în care ni s'au transmis, a fost ticluită ceva mai târziu de istoricul grec al ambelor Principate, Dionisie Fotinò.

Suma pe care Ştefan-cel-Mare trebuia s'o plătească Turcilor nu ni-o arată niciun izvor contimporan, iar rapoartele mai târzii se contrazic. Cunoaştem însă sigur pe cea privitoare la epoca nu cu mult mai târzie a lui Petru Rareş; acesta, ca să dovedească Polonilor cu cifre lipsa sa de bani, li face cunoscut în 1532 toate greutăţile ţării

---

[1] *Acte şi fragm.*, III [1], p. 3.
[2] *Ibid.*
[3] V. *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 68-69, nota 3, p. 495 şi urm.

sale [1]. În ziua de Sf. Gheorghe el trimete «Împăratului» 120.000 aspri, adecă după socoteala turcească 12 *„iuci"*, sau pe monedă europeană 10.000 de aur. Nouă ani mai târziu, când Domnia ajunse din nou în mâna lui Petru, ţara trebui să plătească datoria conducătorului său, şi nou-numitul Domn se îndatori printre altele la plata unui tribut de 12.000 de «scudi» *(écus)*; probabil însă că trebuie să înţelegem prin aceştia «ducaţi» [2]. Dar suma aceasta păru Turcilor prea mică şi după douăzeci de ani *tributum* însemna pentru Iacob Despotul o dare anuală de 30.000 de ducaţi. Creşteri de tribut de aceiaşi mărime se raportează şi mai târziu; de pildă la 1574 şi 1582, când Petru Şchiopul ajunse întâia şi a doua oară la Domnie. Cu toate aceste însemnări din rapoartele ambasadorilor străini, haraciul Moldovei păstră proporţia cam de 30.000 de ducaţi sau 50.000 de taleri. Socotită în aspri, suma totală era cu mult mai mare, după ce această obişnuită monedă de socoteală a Turcilor suferise în epocile critice mai multe scăderi [3].

Pe când acelaşi Petru Şchiopul domnià în Ţara-Românească, această ţară trebuia să plătească îndoit cât Moldova, căci aici haraciul suferise mai multe schimbări. La suma principală de 60.000 de ducaţi se mai adăugau şi alte dări, căci Turcii se folosiau de orice pretext ca să stoarcă mai mult raiaua. Astfel, de pildă, când pe la 1568 numeroşi locuitori din ţinutul Vidinului se refugiară în Muntenia, Poarta nu avu nimic împotrivă, numai că urcă de-odată tributul cu încă 400.000 de aspri,

---

[1] Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. I, pp. 66-67.
[2] *Ibid., Supl.* I, vol. I, p. 3, no. V.
[3] Cf. vol. I; Hurmuzaki, XI, p. LIII; Iorga, *Doc. priv. la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, pp. 5-7.

cari trebuiau să corespundă sumei haraciului ce aveau să-l plătească noii locuitori ai Principatului[1]. Dar nici aici la început nu se trecu cu mult peste cei 60.000 de ducați[2]. Totuşi după un veac, supt Brâncoveanu, Muntenii plătiau 125.000 de taleri, apoi 14.000 şi în sfârşit încă alți 120.000. Tributul moldovenesc, a cărui urcare înceată nu se poate urmări exact, consta din nu mai puțin de 65.000 de taleri, şi afară de aceasta peşcheşul de bairam costa în aur şi blănuri de samur — darul obişnuit la marea serbătoare turcească a bairamului — suma de 70 80 000 de taleri, din cari însă Sultanul nu primia în realitate decât 15.000[3]. Acum, stăpânii decăzuți, aproape totdeauna nenorocoşi în războiu, şi pentru cari războiul nu mai însemna niciun izvor de venituri, nu se mai jenau de fel; cu cât țara părea că înfloreşte mai mult, cu atât mai mult trebuia să sângereze: stipulațiile trecutului fuseseră cu totul date uitării.

Oficial, cu tributul se încheiau toate dările cuvenite; în realitate însă era cu totul altfel, căci pe lângă *haraciu* trebuiau să se mai dea şi amintitele *pescheşuri*, adecă daruri sau pocloane; cel d'intâiu, tributul, se trimitea în numele țării, acestea din urmă trebuiau să arăte supunerea, credința şi zelul Voevodului. În timpul lui Rareş, se cere să se deie în luna lui April un peşcheş, care de asemeni era anume prescris şi nu putea fi decât crescut, dar niciodată scăzut, 12.000 de ducați pentru Sultan, adecă o sumă mai mare decât chiar tributul. Însă şi pentru Vizir se socotiau 600

[1] Iorga, *Doc. şi cercetări*, p. 177.
[2] V. şi Rapoartele principale venețiene în cunoscuta colecție a lui Albèri, *Relazioni al senato veneto: Turchia.*
[3] D. Cantemir, *Descr. Mold.*, pp. 110-111.

de bani frumoşi de aur, sau corespunzătorul lor în urîţi şi mai puţin preţioşi aspri de argint. Mai târziu ajunse o datină în Moldova ca şi în Ţara-Românească peşcheşul Bairamului la marea serbătoare a Islamului, şi fiecare, Sultanul, femeile lui, Vizirul, marii dregători îşi primiau cu această ocasie partea lor.

Pe lângă bani apar şi alte obiecte ca daruri. Cum s'a spus mai sus[1], Moldova dădea cai pentru grajdul Sultanului şi şoimi pentru vânătoarea Maiestăţii Sale. Odată cu tributul veniau din Ţara-Românească «după un vechiu obiceiu», un şoim şi opt cai[2]. Dar peşcheşului i se adăugiau şi produse naturale în mare cantitate: în April pentru Sultan — cel puţin aşa era supt Rareş — 12 soroace de piei de samur, 12 de piei de râs, 12 bucăţi de *dos de vair* şi 12 cai; pentru Vizir patru soroace de samur şi aceiaşi cantitate din celelalte două feluri de daruri; tot atâta căpăta şi al doilea Vizir. Când în ţară se încheiau socotelile, porniau spre Constantinopol tot astfel de daruri, numai că acestea costau mai puţin şi că nu se duceau cu ele pungi de aspri.

La acestea se adăugiau încă şi datoriile personale ale fiecărui Voevod, aşa încât fiecare trebuia să trimeată mereu bani spre Capitală, dacă nu voià să aibă în imediata sa apropiere pe creditorii cari aşteptau achitarea; dacă erau chiar Turci — găsim chiar şi Ieniceri în acest rol —, atunci ei îşi arătau nerăbdarea într'o formă foarte zgomotoasă şi jignitoare, cum de altfel erau obiş-

---

[1] V. vol. II.
[2] *Doc. priv. la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, p. 55: o chitanţă turcească din 1564. Cf. Cronica veneţiană a veacului al XV-lea în *Acte şi fragmente*, III[1], p. 12: „50 garzoni con altratanti cavalli".

nuiţi s'o facă şi supt ferestrele celor mai mari din Stambul — o astfel de nedisciplină nu poate să ne mire în Statul otoman, care mergea încet spre o disoluţie. Aşa cetim în tristele condici de socoteli ale lui Petru Şchiopul: «am trimes 6 iuci aspri cu Stanciul Aga, 20 iuci cu Dimitrie Postelnicul, pentru Împăratul», etc. Numai puţini Domni aveau timpul să se plătească de toate datoriile lor: o excepţie fac cei mult Domni, ca Matei şi Vasile, cari au domnit neobişnuit de mult timp, sau bogatul Brâncoveanu. Orice Domn însă care abdica, orice *mazil* sau destituit şi orice fugar îşi lăsa *datoria* sa, încă neplătită, urmaşului, căci trecea ca un principiu juridic recunoscut că datoriile erau ale tronului şi nu ale persoarei; *Turco-Grecii* nu trebuiau în niciun cas să piardă ceva.

La orice întâmplare neobişnuită, când se serbătoria cu solemnitate ziua circumcisiunii unui fiu al Sultanului, când i se năştea Împăratului o odraslă de sex bărbătesc, când un nou stăpânitor întra în funcţie sau când se alegea un nou Vizir, dar mai ales cu ocasia unui războiu se cereau pe neaşteptate bani. In vremea mai veche era vorba numai de plata mai din vreme a haraciului, mai târziu însă fu de-a dreptul o cerere deosebită. Ea se făcea destul de des, când oştile erau în marş, căci datoria vasalului era să înlesnească prin toate mijloacele biruinţa Sultanului. Domnul, la rându-i, cerea de la rău chinuita-i ţară o *ajutorinţă*, care se punea apoi pe judeţe; de aceia se şi chema, cu o expresie turcească, *curamă*. In sfârşit, în veacul al XVII-lea Sultanul binevoia să împrumute şi bani din Principate.

Moldova şi Ţara-Românească trebuiau în sfârşit să dea toate cele necesare atât Capitalei, cât

şi armatei împărăteşti, ba încă în ce priveşte oastea, fără nicio plată, fiindcă în Constantinopol se socotia aceasta ca o datorie sfântă a acestor State vasale. Oi, boi, cai, lemne, grâu, ovăs, făină, corăbii, în scurt: tot materialul de războiu imaginabil se trimitea în mari cătăţimi, la un termen hotărât, la Bender, Acherman sau Belgrad. Rare ori numai, primiau şi proprietarii, cărora li se lua în grabă de către agenţii domneşti bunul lor, o răsplată şi, chiar când se mergea aşa de departe, li se arunca, acolo, câţiva aspri. De aceia *„câblele“*, şi «chilele», adecă dările în natură, sunt trecute printre sarcinile pe care avea să le suporte ţare. Aceleaşi obiecte se trimeteau şi la Constantinopol pentru imensul Seraiu şi pentru nevoile casnice ale fiecărui puternic, şi, afară de acestea, miere, ceară, său şi unt. Cu strângerea acestor lucruri erau însărcinaţi negustori privilegiaţi, Greci, Armeni, Evrei şi Turci, cari arătau un ordin al Cârmuirii turceşti. Cei mai însemnaţi dintre aceştia mai mult cămătari şi totodată creditori ai Domnului, erau negustorii cari mânau spre Dunăre turme de oi şi cirezi de boi, aşa-numiţii *saigii* şi *gealepi*, adică «păstori şi negustori». Cum se purtau ei în ţară, aceasta atârna de caracterul personal al fiecăruia şi de autoritatea întâmplătoare a principelui domnitor, dar în genere se întâmpla dese ori că, supt pretextul negoţului lor cinstit, prădau, chinuiau şi ucideau. Printr'o poruncă a Sultanului Soliman era anume oprit orice export de boi, oi, cai, şi numai pe drumuri ascunse, de altfel cu totul nepăzite, se putea face comerţul aducător de câştig cu Ungaria şi Polonia. Felul turcesc de a stăpâni storcea astfel sângele ţării şi împiedeca în acelaşi timp procesul

natural, care l-ar fi putut produce din nou în mod firesc.

Acum ştim ce avea de dat ţara. In primul rând era «birul Impăratului», de care nimeni nu putea fi scutit, *birul haraciului*. Birul era împărţit pe districte, dupa o condica, şi slujbaşii domneşti, în Ţara-Românească chiar boieri de ţară, erau ocupaţi cu strângerea sumelor. Slujbaşii se chemau *birari* şi aceştia nu erau oameni prea delicaţi, iar cei ce plătiau dările se chemau *birnici*. Fiecare sat era impus după puterea sa, şi în fiecare sat *bătrânii* în unire cu *vătămanul* sau *pârcălabul* şi cu ajutorul administratorului domnesc, *dregător*, *ureadnic*, a representantului boierului sau staretului în satele nelibere, împărţia din suma totală impusă satului partea cuvenită fiecărui ţeran, şi această împărţire se chema *cisla*. Aşa se creară o mulţime de *liude*, adecă nişte unităţi de bir abstract socotite, corespunzătoare câte unei gospodării normale: fiecare cap de familie plătia pentru sine, pentru fiii neînsuraţi şi pentru slugile de casă şi dela câmp, numai odată, un *bir*.

Bir, *birul poclonului* se chema şi darea generală pe care o necesita *poclonul*, darul obişnuit sau neobişnuit; *poclonul steagului*, darul pentru «steagul» noului Domn intronat, era o numire foarte obişnuită. Un al treilea *bir* îl formau *curamalele* şi *ajutorinţele*. Clasele privilegiate: preoţii, soldaţii, neguştorii, precum şi acele sate şi judeţe care încheiaseră cu Vistieria o învoială, o *rumptoare*, boierii şi mânăstirile şi în sfârşit străinii plătiau şi ei un *bir*, dar nu *birul de ţară*, ci un *bir preoţesc*, *bir slujitoresc*, *bir curtenesc*, etc., fiecare pe acela care se cuvenia clasei sale[1]. Intre

[1] V. de ex. *Arhiva istorică*, I, p. 56.

bir şi *dajde* exista de sigur de la început o deosebire, pe care însă noi n'o mai putem stabili. Dările extraordinare se înfăţişau, cel puţin în Muntenia, cu numiri deosebite: *porunci, cereri, nevoi, nedreptăţi, năpăşti, supărări, mâncătorii*, etc. La sfârşitul veacului al XVII-lea situaţia se înrăutăţise atât de mult, încât între *biruri, dăjdii*, năpăşti, dări regulate, extraordinare şi neîngăduite, orice deosebire dispăruse; din toate feluritele cereri se făcuse un haos de nedescurcat, şi numai un om genial sau un nelegiuit era în stare să îndeplinească bine slujba de Vistiernic în Ţara-Românească sau Moldova. Activitatea sa nu era altceva decât o crudă, sălbatecă vânătoare a omului sărac, care nu mai putea plăti, şi care, ca să poată plăti, îşi vânduse şi propria-i libertate personală.

Nicio socoteală nu mai era cu putinţă, căci totul atârna numai de moment, de ceasul rău, aducător de nenorocire, şi *birurile* se dădeau pentru plata lui Ali-Paşa, pentru Han, pentru oastea împărătească, pentru Vizir, pentru împrumutul împărătesc, pentru seraschier, pentru regularea graniţei, pentru cetatea Cameniţei şi pentru toate cele ce le puteau trece prin gând. La început se deosebia socoteala principală de celelalte, *vel sama* de *sămile* mai mici, dar totul fu în zadar; în curând iarăşi lucrurile se amesteca. Se putea face socoteală, dar nu se putea stabili niciun plan; se putea deplânge starea, dar nu se putea înlătura. Acum se trăia la noi, cel puţin pentru moment, în adevăratul Orient.

Şi, ca să ni înfăţişăm mai bine grozăvenia acestei situaţii, trebuie să ne gândim că şi toate dările de mai înainte către Vistieria domnească, precum şi toate drepturile vechi ale pro-

prietarilor mari sau mici rămăseseră în vigoare. Din fiecare izvor de câştig Domnul îşi lua partea sa: din oi, *oieritul*, din vite *văcăritul*, din sarea scoasă, *sarăritul*, din săpun, *săpunăritul*, din târgul cu boi, *oluc-hacul*, din pescării *măjăritul*, de la cizmari *ciohodăritul*, de la vieri, *vinăriciul*[1]. Numai câteva dintr'însele curg în cămara personală a Domnului, căruia îi aparţine şi venitul ocnelor de sare, al vămilor şi al *dijmelor*, afară de *văcărit*, veniturile din târguri şi din cele douăsprezece sate mărginaşe[2]. Toate celelalte revin tesaurului, adecă Turcilor. Dar în vremurile grele Domnul iea adesea din Vistieria ţării ca să răspundă unei nevoi momentane, şi apoi ţara trebuie să răspundă din nou această sumă.

De aceia nu e de mirare că acela care încă de mai înainte abia putea să poarte pe umerii săi osteniţi sarcinile ţării, ţăranul, se prăbuşeşte acum supt apăsarea unei mari Împărăţii, a unei Împărăţii putrede, luxoase. Acasă Turcii prăpădiseră totul, şi aici, în străinătate, storceau Românilor din trup ultima rămăşiţă de putere.

---

[1] Numirile sunt date în Ţara-Românească supt Brâncoveanu. Cf. socotelile publicaţe de Aricescu în *Revista istorică a Archivelor* cu ale mele *Studii şi doc.*, V.

[2] Cantemir, *Descr. Mold.*, p. 107 şi izvoarele citate.

Partea a cincea

Decăderea clasei țărănești. Noua boierime și activitatea ei politică. Partidul național războinic.

CAPITOLUL I.

Iobăgia țăranilor.

În Moldova ca și în Țara-Românească până pe la sfârșitul veacului al XVI-lea, sărmanii săteni cari n'aveau bani și ale căror vite erau urmărite de *birari*, se îndreptau către cea mai apropiată mănăstire sau către un boier și îi oferiau spre cumpărare moșioara lor, partea lor din proprietatea comună, *dealnița* lor, cum se spunea cu expresia juridică slavă. În Țara-Românească erau boieri mari și mici în număr foarte mare, și de aceia, pe lângă fiecare sat primejduit, care-și dăduse ultimul său *aspru*, pândiau astfel de oameni puternici, lacomi, cu saci sau săculețe de bani; în Moldova dimpotrivă, datorită multelor lupte mistuitoare care urmară după moartea lui Petru Rareș, se aflau mai puține mărimi de acestea doritoare de cumpărare, și de aceia și sunt mai rari aici decât în Principatul vecin astfel de vânzări ale pământului țărănesc.

Dacă vrem să pricepem pe deplin deosebirea vădit existentă, trebuie să ţinem samă că acapararea pământului de către puţini e mai veche în Moldova decât în Ţara-Romănească, că Domnii făcuseră dela început numeroase danii din ţara „nelocuită" şi nestăpânită, că ei se bucurau de mai mare consideraţie decât vecinii lor şi că erau mai iuţi de mână decât ei când era vorba de confiscarea pământului moştenit şi a celui cumpărat aparţinând unui trădător, unui *hitlean*, ca astfel să-şi răsplătească prin el favoriţii. Pe când în Ţara-Românească totul, până la cea din urmă bucăţică de pământ, e disputată cu aprindere, dincolo de Milcov femeia bogatului, învăţatului şi influentului logofăt Luca Stroici de pildă, când câţiva vecini îi cer îndărăt o moşie cumpărată, renunţă bucuros la dânsa şi spune: „căci că avăm destule ocine şi fără de aceia" [1]. Nu cu violenţă, sau prin vre-o mare crisă tragică s'au absorbit aici în puţini ani moşiile ţărăneşti ale micilor proprietari, ci pe încetul, fără să putem spune în amănunt cum au căştigat puţinii boieri mari cea mai mare parte a pământului strămoşesc. Trebuie să se ţină samă că, pe când în Ţara-Românească *moşnenii* de origine veche — cari se deosebesc bine de *moşnenii* militari mai noi — nu mai joacă niciun rol, *răzeşii* moldoveni sunt pomeniţi şi mai târziu, că unii dintr'înşii, locuitorii din ţinutul Nistrului, *Orheienii, Lăpuşnenii, Sorocenii*, sunt în fiinţă până pe vremea lui Duca, ba chiar până la ocupaţia polonă (sfârşitul veacului al XVII-lea) şi apar ca un element totdeauna gata de răscoală şi de luptă pentru libertăţile lor şi ale ţării. Cuvân-

---

[1] Hurmuzaki, XI, p. 909.

tul *răzeş* trebuie derivat de la *rază*[1], şi atunci ar avea aceiaşi însemnare cu *vecini*. Prin *vecini* însă se arăta încă pe la sfârşitul veacului al XVI-lea un altfel de locuitor de ţară, auume o clasă, care corespunde *Rumânilor* munteni, adică simplilor Români, cari n'au niciun fel de privilegii. Această identitate se dovedeşte încă anume şi prin aceia, că în a doua jumătate a veacului al XVII-lea un Domn muntean îngădui unui boier moldovean care locuia la dânsul să poată urmări peste tot pe «Rumânii» de pe moşiile sale din Moldova. E bine sa se observe că, pe când în Ţara-Românească şerbul e numit mereu pe româneşte *rumân*, expresia obişnuită slavă e tot rumîn[2].

Ţăranul, după ce-şi înstrăinase pământul şi când trebuia să se ţie ca muncitor cu ziua din munca braţelor sale pe bucata de pământ care i aparţinuse poate odată, sau şi pe alta, nu era cu toate acestea pierdut pentru Vistierie. Un ţaran cu stare plătia Domnului multe feluri de dări: o dare pe sămănături, una pe vin şi una pe pescării; apoi mai da Împăratului *birul* proprietăţii sale, pentru că avea o *cislă* mai mare, dar şi pentru persoana sa, pentru *numele* său, o dare pe cap: dar numele său, calitatea sa de persoană o păstra ţeranul şi după ce boierul îi luase moşia. Orice fel de *bir*, orice *năpastă*, orice sarcină a ţerii, care apasa pe ţăranul proprietar, ajungea

[1] Se zice şi *ogrădaş* vecinului de ogradă, de curte.

[2] *Arch. ist.*, III, p. 253. Documentul XXIX/334 din „Biblioteca Academiei române" din 1572, citat pe nedrept de Xenopol în *Domnia lui Cuza-Vodă*, I. p. 417, no. 14, ca fiind cea mai veche pomenire a numelui şi însuşirei de *rumâni*, numeşte *vecin* moşia vândută a unui ţăran: **єдин вєчин по имє стан.. сию вишрєчна ѡчина, дѣлница станов**; în traducere, „un *vecin*.. anume Stan. . . . . Această moşie mai sus pomenită, partea lui Stan". Cel mai vechiu cas cunoscut de mine despre un ţăran care se vinde, este din anul 1576. *Studii şi doc.*, VII, p. 48-49, no. 3.

de aceia și pe cestălalt în modesta lui casă, sau în sărmana și întunecoasa sa ascunzătoare de supt pământ, în nenorocitul lui *bordeiu*. Supt cei din urmă Domni munteni din veacul al XVI-lea se lua în loc de tributul anual un *bir* chiar lunar. Jertfă a împrejurărilor politice nenorocite ale țării sale, țăranul alerga desperat iar la boier, spre a-și mai vinde încă și trupul și sufletul pentru muncă și a primi în schimb cei câțiva aspri necesari. De acum încolo era el și fiii săi, ba chiar toți urmașii săi până la stingerea neamului, proprietatea boierului, „rumânul" lui; el își pierduse drepturile sale de om, *judecia* sa — cuvântul vine de la *jude*, căci la început acesta poruncia numai în satele libere [1].

Pentru *rumânii* săi boierul plătia tot ce cerea Statul; pentru dânsul, el era răspunzător fiscului. Prin «cumpărarea» omului, boierul luase asupră-și și birul acestuia *(a lua birul)*. Chiar când țăranul vindea câmpul său sau partea sa dintr'un munte și la urmă pe sine însuși — o *moșie* fără fostul ei proprietar se chema *stearpă* sau *fără Rumâni* —, boierul trebuia să plătească Domnului darea pe pământ. Dar în acest cas Domnul avea totuși o pagubă, căci boierii, întocmai ca și clerul înalt și mănăstirile, care aveau cele mai mari privilegii, primiau acum de la țerani zeciuiala, *dijma, de-a zecea*, care înainte aparținuse Voevodului, și păstrau pentru dânșii acest *venit*. Fără îndoială, Statul putea cere boierilor un împrumut, care în Moldova fu de cele de mai multe ori plătit îndărăt din averea Domnului [2]; în tot casul se aștepta din partea lor un ajutor la suirea pe tron a unui

[1] V. I. Bogdan, în *Analele Acad. Romîne*, 1903.
[2] *Studii și documente*, IV, p. 399.

nou Domn, dar de regulă stăpânul lua ca dare din «veniturile» lor numai anumite dijme: în Moldova o dijmă pe oi şi porci — *goştină* — şi pe albine, *desetină*[1], dar îndatorite la plată nu erau decât turmele şi prisăcile ţărăneşti. Restul era pierdut pentru ţăran ca şi pentru Domn, după ce un boier cumpăra moşia.

„Rumânul» — femeia sa se chema *rumână* — îşi avea casa şi câmpul său, de unde nu putea fi izgonit; era sau fosta sa proprietate, sau bucata de pământ care i se hotărîse ca unui muncitor fără de adăpost. Păstra şi dreptul de moştenire şi nimeni nu era îndreptăţit să se amestece în treburile gospodăriei sale. El îşi putea păstra şi funcţia de mai înainte, de pildă aceia de preot. Numai cu privire la condiţiile de muncă, slujbaşul boierului, *vătaful* sau *dregătorul*, avea să-şi spună cuvântul. Pentru pedepse avea competinţă, ca şi mai înainte, judecata Domnului, pentru neînţelegerile dintre cetăţeni, bătrânii satului, de la care rămase valabil apelul către judecătorul suprem. Numai mănăstirile aveau dreptul să perceapă, pentru ele însele, amenzile de pe moşiile lor, *gloabe* şi *deşugubine*. Dar «rumânul» ca şi *servus* apusean şi ca şi *iobagul* ungur nu putea părăsi pamântul; peste tot el putea fi urmărit şi silit să se întoarcă. Stăpânul lui era îndreptăţit să-l vândă şi să-l împartă odată cu pământul. Cu toate acestea mulţi „rumâni", precum o făcuseră şi mulţi ţerani liberi, fugiră în Ardeal, unde se aşezară strâns laolaltă în satele de graniţă, pe ţărmul drept al Dunării sau în Dobrogea, unde se numărau cu miile şi unde ca su-

---

[1] Cf. şi Cantemir, *Descr. Mold.*, pp. 106-8.

puşi turceşti se împotrivirâ cu vitejie atacurilor foştilor lor Domni[1].

In hrisoave din întâia jumâtate a veacului al XVII-lea e deseori vorba despre *legătura lui Mihai-Vodă*, despre o lege a lui Mihai Viteazul (1593-1601), prin care li se interzicea *rumânilor* stramutarea, aşa încât ei râmaserâ statornic legaţi de pâmântul pe care se aflau, când se dete acea lege[2]. Acum aceastâ mâsurâ şi-a gâsit explicarea. Impotriva nâvâlirii pedepsitorului Vizir Sinan în Ţara-Romanească (1593), Mihai câutâ sâ-şi asigure ajutorul Ardealului. Sigismund Báthory, principele acelei ţâri, îl sili cu acest prilej la încheiarea unui tratat prin care posiţia Voevodului fu foarte înjositâ şi toatâ întocmirea principatului prefâcutâ dupâ legile transilvânene — câci ţara lui Mihai trecea doar drept «unitâ» cu Ardealul! Într'o clausâ a acestui tratat din 20 Maiu 1595, se mai spune: „colonii şi iobagii cari prin înşelâciune ar fi fugit de pe moşiile lor şi s'ar fi aşezat pe pâmânt strâin, sâ fie aduşi îndârât la locul lor de obârşie»[3]. Dupâ câteva luni acest tratat, pe care Sigismund îl smulsese concurentului sâu la strâmtoare, fu anulat dupâ dorinţa

---

[1] *Studii şi doc.*, IV, p. 117.

[2] *Mag. istoric*, II, p. 278: „i-au fost apucat aşezământul lui Mihail Voevod la aceşti boieri mai suş zişi"; Iorga, *Doc. Cantacuzinilor*, p. 55: „zicând că sânt ai lui încă din legătura lui Mihai-Vodă". — Pentru bibliografia mai nouă R. Rosetti, *Pământul şi ţăranii*, Bucureşti 1907; Gh. Panu, *Cercetări asupra stării ţeranilor*, Bucureşti 1910; C. Giurescu, *Despre Rumâni*, în „Analele Academiei Române", XXXVIII; cf. *ibid.*, XXXVII; acelaşi, *Despre boieri*, Bucureşti 1921; C. C. Giurescu, în „Convorbiri Literare" pe 1910 şi *Despre boierie*, Bucureşti 1925. Cu toată valoarea materialului documentar adus înainte n'am niciun motiv serios să-mi modific părerea de aici şi din *Studii şi doc.*, XXXVIII; cf. *ibid.*, XXXVII.

[3] „Coloni et iobagiones, qui ex bonis et iuribus eorundem possessionariis in bona aliena clam se contulerint, illico restituantur", Hurmuzaki, III[1], p. 475.

lui Mihai, acum învingător asupra Turcilor, dar, pentru boierii îmbogățiți pe socoteala țăranilor și cari dispuneau de toate, această «legătură» era prea priincioasă ca să fi putut ei renunța la un astfel de mijloc de putere.

Pentru a ni înfățișa cuprinsul acestui foarte însemnat act, care a fost, ce-i dreptul, citat, dar niciodată reprodus, fie și numai în resumat, e de ajuns să luăm ca termen de comparație numai hrisovul asămănător al Domnului moldovean Miron Barnovschi, care se dete drept reformator al moravurilor și al disciplinei clerului [1], și care voià să se manifeste și pe alte tarâmuri. Prin acest hrisov, păstrat din fericire, Miron-Vodă, după ascultarea plângerilor aduse de episcopi, stareții tuturor mânăstirilor, mazilii — adecă boierii scoși din slujbă, sărăciți — și fiii boierilor pământeni, precum și «sărmanele văduve», cu sfatul clerului, al boierilor de orice rang, până la al treilea, și al mai sus pomenitelor clase inferioare de privilegiați, hotărăște următoarele: *vecinii* fugiți înainte de expediția Sultanului în Moldova (1621) nu mai pot fi aduși îndărat; dar toți ceilalți trebuie să slujească din nou cu *cisla* și cu *birul* lor fostului lor stăpân, pe *moșia* părăsită pe nedrept; vitele *vecinului* neascultător trebuie de asemeni să fie aduse îndărat [2]. Barnovschi era însă ginerele Domnului muntean de pe atunci, mai târziu și moldovean, Radu Mihnea, și trebuie să admitem că avea cunoștință de măsurile lui Mihai și că într'o oarecare măsură voià să le imite.

Bine înțeles, nu toți țeranii fură atinși prin

[1] Urechiă, în *An. Acad. Rom.*, X, p. 251 și urm.

[2] *Arh. ist.*, I, pp. 175-76. Se confirmă și privilegiile mânăstirilor cu privire la pedepsele juridice.

aceste *aşezăminte*, căci existau încă în Moldova în număr îndestulător vecini liberi ai boierilor, *răzeşi*, cari erau destul de tari ca să se menţină şi să facă cunoscută şi altora existenţa lor; şi în Ţara-Românească existau încă, în ţinuturi pe care norocul le slujise, *megieşi*, neştirbiţi.

Dar în acest principat însemnătatea boierimii crescu încă şi mai mult, mai ales după măcelurile de supt Mircea Ciobanul, căci acum erau mai puţini concurenţi pentru pământ, bogăţie şi putere, iar casele boiereşti rămase aveau mână liberă ca să ajungă la o deplinătate de putere nebănuită. După boierii din vremea veche, cari, mulţi la număr, dar săraci, îndrăzneţi, nerăbdători şi totdeauna neliniştiţi, vărsau sânge străin şi pe al lor propriu — aceasta li era singura distracţie —, urmară acum altfel de representanţi ai boierimii; oricare din ei stăpâneşte acum asupra a nenumărate sate de munte şi din câmpie, care stau răsfirate dincoace şi dincolo de Olt, poruncește unei întregi oştiri de ţerani, cari la ocasie se puteau presinta chiar înarmaţi supt steagul Voevodului. Pe lângă aceasta sunt şi representanţi ai unei culturi superioare şi posedă astfel tot ce e necesar ca să conducă Statul după placul lor, măcar atâta vreme cât pe Scaunul domnesc se găsia un om mediocru. Când câte odată întâmplarea punea sceptrul în mâna unui om extraordinar, atunci un astfel de om putea să-şi apropie cu folos această nouă generaţie, care, deprinsă din copilărie cu războiul şi plină de admiraţie pentru faptele vitejeşti ale Cazacilor, îşi dădea prea bine samă de slăbiciunea în care căzuse Împărăţia otomană după stingerea lui Soliman-cel-Mareţ. Noii boieri puteau totdeauna fi câştigaţi,

când era vorba de faimă, de cucerire sau pradă. Bani aveau în de ajuns pentru ca în ceasul de primejdie să ajute prin împrumuturi pe Domn în campania sa; erau plini de îndrăzneală, fiindcă se simţiau tari în toate privinţile, se luptau minunat şi puteau conduce la biruinţă oştiri proprii, dar mai ales străine — Ungurii şi Cazacii li stăteau totdeauna la îndemână, mergeau bine şi costau puţin. Minunata cavalerie a *Roşilor de ţară* — «pulcherrimus Rosonum exercitus», spune unul care văzuse cu ochii lui marile lor isprăvi [1] — putea să întâmpine fără teamă pe orice duşman.

---

[1] Hurmuzaki, III [1], p. 431: anul 1599.

CAPITOLUL II.

Mihai Viteazul şi luptele sale.

Şi toate acestea se întâmplau într'o vreme când la toate granițile exista posibilitatea unui atac strain cu sorți de izbândă şi când nicăiri nu se vedea un zăgaz puternic care ar fi putut ținea piept acestui val de putere omenească ce se legăna încoace şi încolo. Puterea turcească intrase în decădere; numai pe personalitatea Sultanului care regula totul în mod absolut şi pe câteva vechi dispoziții sănătoase din epoca de mărire se sprijinia taina norocului turcesc. Acum însă, în palatul împărătesc al marelui cuceritor al lunii, Soliman, poruncíau firi omeneşti decăzute, bețivi ca Selim, mişei desfrânați ca Murad, veşnici copii ca Mohammed al III-lea. Ienicerii nu mai erau copii de creştini, cărora li se răpise odată cu credința orice amintire de patrie şi familie; acum ei erau Turci, Turci din Capitală, oaspeți veşnici ai cafenelelor —cahvenèh—, unde traiau din politică şi placeri. Ca şi spahiii, ale căror moşii milităreşti erau acum foarte des dăruite femeilor din harem şi favoriților nevrednici, ei nu mai aveau poftă să plece la luptă împotriva duşmanului. Energicul şi crudul Vizir Sinan-Paşa dăruise, ce-i drept, oştirilor turceşti în 1593, după lungul războiu persan dus fără energie,

o nouă strălucire printr'un războiu glorios împotriva despreţuitului Împărat creştin, Bécs-Király, dar şi această întreprindere se lungi la infinit; de o parte ca şi de cealaltă se însemnau numai mici succese, aşa încât biruinţa rămase nehotărâtă. În Ardeal Ştefan Báthory fu întotdeauna numai o umbră a marelui rege polon. Fiul lui Cristofor, Sigismund, era un Báthory numai în ce priveşte ambiţia şi pofta de titluri şi cuceriri; încolo, numai un ridicol slăbănog, care avuse parte de o bună educaţie iesuită, vorbia şi scria latineşte şi italieneşte, compunea, strălucia în jocuri de salon şi pe calul de paradă făcea pe noul Achile, dar nu era un principe, un războinic, un om politic şi, ceia ce-i pecetlui nenorocul, nici măcar un bărbat. Mulţi din nemeşii ardeleni, ca Baltazar Báthory, vărul său, ori Ştefan Josika, Român de origine, năzuiau ei înşişi la puterea princiară, şi, când Sigismund, îndemnat de predica preoţilor şi favoriţilor săi, se declară pentru creştini şi împotriva păgânilor, ca foştii mari regi de odinioară ai Ungariei, atunci se alcătui un puternic partid ca să-l răstoarne din Scaun. El fugi, se întoarse însă îndărăt şi în sfârşit în toamna lui 1594 îşi dete duşmanii pe mâna calăului. Astfel îşi atrase ura multor magnaţi, dar chiar oraşele săseşti, care gemeau supt poverele războiului, doriau o cârmuire germană mai bună, pe când Românii, apăsaţi ca iobagi, cereau lui Dumnezeu un mântuitor din sângele lor. Sigismund îşi asigurase prin doua tratate formale, din Maiu şi Iunie 1595, ajutorul vecinilor săi „transalpini", dar el nu gustă multă vreme norocul de a fi numit „principe al Ardealului, Ţarii-Româneşti şi Moldovei", căci, îndată după ce se aflară rapoartele sale de biruinţă despre

campania din Ţara-Romanească şi micile lupte împotriva cetăţilor turceşti din Banat, el îşi trăda slăbiciunea atât faţă de adversarii săi, cât şi de uşuratecii admiratori de odinioară ai măririi sale.

Moldova era de două veacuri Principatul românesc cel mai puternic: încă supt Rareş şi supt Lăpuşneanu ea apărea ca atare faţă de Ţara-Românească a unui Mircea Ciobanul şi a fiilor săi. Petru Şchiopul şi Iancu Sasul însă scoborâră Moldova pe aceiaşi treaptă cu ţara vecină: ţăranii săraciră şi uitară să lupte, Cazacii pustiiră câmpiile, şi ţara trebui să adune sume enorme ca să le trimeată la Constantinopol. În sfârşit—şi aceasta e pricina de căpetenie a decăderii Moldovei—vechea boierime pământeană dispăru de la Curte şi din slujbe şi dregătorii încă din zilele lui Petru Rareş; oameni până acum cu trecere mare se retraseră amărâţi pe la moşiile lor şi căzură aproape pe treapta ţărănimii. Noii boieri erau Levantini, Greci sau parveniţi, cari nu se distingeau prin nicio virtute. Puţinii membri ai vechilor familii cari se mai găsiau, erau prea neliniştiţi şi prea inclinaţi spre necredinţă ca să mai poată ii lăsaţi mai multă vreme în slujba ţării. De aceia ei pribegiau cu duiumul, când din Constantinopol venia vre-un Domn neplăcut sau când un stăpânitor acum cunoscut pornia pe cărarea nenorocită a stoarcerii şi usurpării.

Noua patrie pe care o căutau era Polonia. Aici se deprindeau cu un lux dăunător, adoptau moravuri străine şi batjocoriau „barbaria“ de acasă, în loc să contribuie la îndreptarea acestor împrejurări. Erau mai ales întotdeauna gatade răscoale, şi, când, după sfârşitul lui Ieremia Movilă, al fratelui său Simion şi al fiului acestuia Constantin, Movileştii fură izgoniţi de

către Turci (1616), cari se smulseseră în sfârşit odată din nepăsarea lor de până atunci, şi când din Capitală apărură slugidestoinice ale Împăratului, atunci Ştefan Tomşa, un soldat de carieră şi tot odată un bătrâncuinima de piatră, avu mult de furcă cu uneltirile şi conjuraţiile lor urzite din Polonia [1]. Ca să-şi aducă servicii şie şi Împăratului, dar, dacă socotim ultimele urmări, nu şi ţării, Ştefan urmă exemplul încercat a lui Mircea Ciobanul şi prin ucideri fără milă puse capăt vechilor familii boiereşti. De acum înainte administrarea Moldovei rămâne pe mâna boierilor noi sau a străinilor; ba Iordachi Cantacuzino păru că vrea să cumpere ţara întreagă!

Încă din timpul lui Aron, vecinul şi contemporanul mult înzestratului, energicului şi nebun de cutezătorului Domn muntean Mihai, care nutria planuri politice de cucerire şi căruia i s'a cuvenit cu drept porecla de *Viteazul*, Moldova nu se mai putea asămăna de loc cu Ţara-Românească, unde măcar clasele de sus erau în floare. Dincolo de Nistru, vechiul şi cinstitul regat al Poloniei, faţă de care Moldova fusese înainte vasală, nu mai era de loc conştient de trecutul său. Regele, un străin, care nu-şi uitase patria, acel blajin Suedes Sigismund al III-lea, călătoriă prea mult acasă, unde avea să se îngrijească de moştenirea sa, nobilimea era împărţită în două partide, după cum lua posiţie pentru sau contra marelui Hatman şi Cancelariu Ioan Zamoyski şi părea că trăieşte numai pentru certurile lăuntrice. Despre «drepturile» pe care regatul le poate reclamă dincolo de graniţa răsăriteană, nici nu mai era vorba, căci prin aceasta ar fi jignit pe Turc, bunul prieten şi Dumnezeul

---

[1] V. Motogna, în *Revista Istorică* pe 1924. N. Băjenaru, *Ştefan Tomşa*, Iaşi, 1925.

ocrotitor. Şi în sfârşit şi teama de Tatari opri pe Poloni de la orice politică energică.

De aceia Mihai al Ţerii-Româneşti, fiul lui Pătraşcu-cel-Bun şi fratele elegantului Petru Cercel, datorită situaţiei dimprejur, avu prilejul să-şi scrie cu sabia în mână strălucitoarea sa epopee. Ea ţinu şapte ani şi e strâns legată cu iubirea Românilor pentru neamul lor. Multă mărეţie şi mult avânt sunt cupriuse într'însa, de sigur mai mult decât în oricare alte întâmplări din istoria Românilor, căci această adâncă tragedie omenească trezeşte mândrie şi durere, mâhnire şi nădejde în inima aceluia care o ascultă. Dar, dacă privim urmările, ele nu corespund totuşi marilor cause. Cariera lui Mihai nu-i nici mai mult nici mai puţin decât strălucitorul intermezzo al unui singur erou, cercul de acţiune al unei cete de paladini, a căror origine abia de se mai recunoaşte în fii, dar cu siguranţă nu în nepoţi. Astfel deci şi acela care descrie desvoltarea neamului românesc trebuie, în ciuda sentimentelor sale, să măsoare cu o modestă unitate de măsură fapte care în sine ar fi putut pretinde o mai mare însemnătate.

În Septembre 1593 Mihai primi Domnia din mânile prietenilor săi, represintantul engles şi cel transilvănean la Poartă, cum şi din ale lui Andronie Cantacuzino. Cea dintâiu datorie a lui a fost să facă tot posibilul sau mai degrabă imposibilul în timpul războiului împărătesc în Ungaria. El îşi alese un Sfat din boierii cumpătaţi mai bătrâni şi puse dările extraordinare: *birul* pentru Împărat, pentru poclon, pentru cererile Marelui-Vizir şi pentru zahereaua oştirii împărăteşti. El avu parte de un alaiu de Turci tari în înjurături, batjocuritori, harţagoşi, cari cereau poruncitor plata

datoriilor noi şi vechi. Impotrivă-li însă mândria lui se revoltă; el văzu că la urmă îl va aştepta tot mazilirea sau fuga şi se simţia chemat pentru ceva mai bun. Cu toate că Nemţii nu voiau să aibă nimic a face cu dânsul şi agentul lui Rudolf al II-lea, care încheiase în August 1594 cu Aron un tratat în care e vorba de ajutor reciproc, de acordare de refugiu pentru Domnul moldovean la vreme de nevoie şi de încorporare a ţării sale în Împărăţia romană, nu trecu şi pe la dânsul, bănuitul, el trimise pe credincioşii săi, îndrăzneţii fraţi Buzescu, Radu şi Stroe, în Ardeal şi în Moldova; ba chiar luă hotărârea să declare împreună cu ceilalţi creştini războiu Necredincioşilor. Ceva mai curând încă de cât vecinul său Aron, cu care chibzuise planul, dete el pradă săbiei şi flăcărilor pe oaspeţii turci, plagă zilnică. Aceasta se petrecu în Novembre 1594.

Acum avea la îndemână, afară de trupele ridicate din ţară, un mic corp de ajutor ardelean şi câteva mii de Cazaci. Aceştia din urmă porniseră contra Turcilor, oferiseră serviciile lor lui Aron, îl prădaseră apoi şi-l ajutaseră în sfârşit cu adevărat abia după baia de sânge din Iaşi. Din Moldova şi din Ţara-Românească se atacară cetăţile turceşti de graniţă de la Nistru şi Dunăre, energic şi vitejeşte, dar fără artileria necesară.

Rasculaţii se ivesc la Giurgiu, Floci, Hârşova, Silistra, Siştov şi Rahova, sfarmă împotrivirea micilor garnisoane turceşti, dar nu se pot ţinea temeinic nicăiri: dau foc la tot ceia ce ocupă, dar atacul oricăreia din cetăţile întărite e zadarnic,

Sultanul numi atunci doi Domni noi: pe Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, pentru Ţara-Românească şi pe Ştefan Surdul pentru Moldova. Chiar în Ianua-

rie 1595 un Paşă asiatic şi Aga ienicerilor, venit în grabă din Ungaria, erau împreună cu tânărul Bogdan-Vodă la Rusciuc, gata să năvălească în Ţara-Românească, şi tot din Ungaria, unde îşi aşezaseră lagărul de iarnă, se apropiară pe caii lor iuţi, Tatarii, ca să pedepsească cu pustiire răzvrătitul Stat vasal al Împărăţiei. Împotriva acestor nepoftiţi, Mihai porni oştile sale româneşti, care apoi împrăştiară în două lupte pe fiii deşertului. La a treia întâlnire se ivi Mihai în persoană, bătu cu totul pe Han şi ajutoarele lui turceşti, trecu Dunărea pe ghiaţă şi înspăimântă pe Tur cii din lagăr, aşa încât ei luară drumul spre Constantinopol. Ţara era acum mântuită de primejdia ameninţătoare; «Ungurii» lui Mihai oferiră ajutor lui Aron, aşa că acesta putu scăpa de Ştefan-Vodă. Pe lângă acestea oştile muntene ocupară şi bogatul târg comercial Brăila şi făcură acolo o pradă bogată. Domnul Moldovei lăsase Cazacilor Benderul, el însuşi înaintă, dar fără izbândă, asupra Akkermanului. După întoarcere Hatmanul său Răzvan, pe jumătate Ţigan, izbuti să capete în mânile sale Ismailul. Sigismund Báthory, care se supusese pe sine şi Statul său Împăratului şi voià să formeze la Dunăre un regat vasal — tocmai în timpul când aducea acasă ca mireasă pe arhiducesa Maria-Cristina — puse să prindă pe nevrednicul Aron şi dete Moldova lui Răzvan, care de acum încolo îşi zice Ştefan-Vodă.

Cu Mihai şi Ştefan încheiè el tratate în care Domnii, ameninţaţi acum de Turci, trebuiau să se supună la tot: de-acum înainte ei trebuiau să fie numai «căpitanii» suzeranului lor ardelean, să piardă toate drepturile şi toate veniturile şi să facă numai pe administratorii unui Ţinut, care — se

spune anume — fu «unit» cu Statul lui Báthory.

Dar ajutorul făgăduit nu veni, şi Marele-Vizir apucă în loc de largul drum obişnuit al Belgradului spre Ungaria, pe acel al Rusciucului, de multă vreme neumblat. Constantinopolul putea să moară de foame, lagărul turcesc din Ungaria era ameninţat de lipsă, molime, revoltă şi înfrângere: scurt, Ţerile dunărene trebuiau din nou cucerite.

Vreme de câteva săptămâni — în acest timp noul Mare-Vizir Ferhad fu înlocuit cu bătrânul Sinan — Turcii rămaseră în foarte întinsele lor lagăre de pană atunci. Apoi, supt conducerea bătrânului erou, trecură peste podul care lega Rusciucul cu insula dunăreană din faţă şi aceasta cu cetatea turcească Giurgiu. Mihai însă ocupa îngustul vad al Călugărenilor, care e aşezat pe malul unui râu puţin adânc, în mijlocul unui ţinut mlăştinos, căci pe aici trebuia să treacă Sinan, dacă voia să meargă spre Bucureşti. La 23 August se şi începu aici intr'adevăr o luptă vie; de trei ori creştinii fură răspinşi de Turci, cari se aflau în număr mult mai mare; în sfârşit Mihai, ca să arăte alor săi drumul, pătrunse el însuşi, cu sabia unui soldat în mână, printre duşmani, cari în faţa lui se retraseră. Pe erou îl urmară mulţi tovarăşi, pe când ghiulelele tunurilor care ţintiau bine făcură o spărtură în grămada Turcilor. La urmă aceştia trebuiră să rămână dincolo de vad, căci nu putură să-l iea. Lăsară netulburată şi mult slăbita oaste a lui Mihai la retragerea ei în munţi, înnaintară încet şi întăriră noua şi vechea Capitală, Bucureştii şi Târgoviştea, organisând în acelaşi timp ţara în felul turcesc. Totuşi Tatarii nu apărură, aşa cum se aşteptase Marele-Vizir. Omul cel mai înţelept şi mai puternic din Polonia, Za-

moyski, se folosi însă de apropierea lor pentru a face Domn al Moldovei, în locul lui Ştefan, care alergase spre câmpul de luptă, pe mlădiosul Ieremia Movilă, care până acum trăise ca străin în Polonia. Aceasta se petrecu în August 1595. Când Tatarii pătrunseră cu adevărat în ţară şi aduseră cu dânşii şi un Sultan tătăresc, care mai târziu era să ajungă Domn al Moldovei, pe câmpia Ţuţorei, în jos de Iaşi, Cancelariul îl sili să se întoarcă înnapoi. Sinan crezu acum că nu mai trebuie să aştepte sosirea Ardeleanului, şi, când acesta scoborî întradevăr de la munte lângă Mihai şi Ştefan fugarul, întâmpină la Târgovişte numai o slabă împotrivire, care în curând fu sfărâmată. În Giurgiu aliaţii ajunseră pe Turci, cari nu trecuseră încă podul, şi mulţi dintr'înşii plătiră cu viaţa neizbutita întreprindere a lui Sinan; cetatea Giurgiului fu luată cu asalt şi apoi sfărâmată[1].

Abia prin aceasta Mihai căpătă iarăşi mână liberă, şi acum se şi smulse el din lanţurile tratatului pe care jurase de puţină vreme. Cu toate acestea posiţia lui era foarte primejduită, căci ţara era cu desăvârşire pustiită, iar în Moldova, unde un atac a lui Ştefan cu ajutor ardelean nu izbuti de loc, aşa că el însuşi sfârşi în ţeapă, stăpânià, cu toate vaietele pe care le scotea diplomaţia ardeleană şi cea imperială, Polonia; umbra de Domn, Ieremia, era numai o unealtă a lor. Sigismund se arătă în curând cu totul nedestoinic să ducă mai departe cele începute; mai ales de când, în 1596, împreună cu Austriacii, fusese bătut

[1] V. şi Angelo Pernice în *Rivista storica italiana* pe 1925 (traducere în biblioteca „Astra") şi Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul de el însuşi*, în „Analele Academiei Române", pe acelaşi an. pe lângă Andrei Veress, în „Analele Academiei Române" pe 1925.

hotărâtor de către Turci la Keresztes şi de când căsătoria îi pricinuia griji amare, era hotărât, cu orice preţ, să încheie tragicomedia carierei sale nerăzboinice; de aceia renunţă la Ardeal, ca la o posesiune zădarnică, primejdioasă. Eroul de la Calugăreni avea de-acum înainte destul de muncă dacă voià să ţină în frâu ţara de la Dunăre, să descopere uneltirile boierilor, îndreptate împotriva lui, domnescul pricinuitor de tulburări, şi să curăţe provincia de cetele de Tatari. În sfârşit, în anul 1598, Sigismund cedă Împăratului moştenirea în schimbul a două ducate silesiene. Cu aceasta însă începea pentru Mihai o nouă epocă.

Creştinii slavi din Balcani, cari plătiseră de mai multe ori faima liberatorului român cu prefacerea în cenuşă a satelor lor, i se plecau totuşi cu credinţă, mai ales membrii clerului elenisat şi haiducii dornici de luptă, cari intrară în serviciul său[1]. În înjosirea şi strâmtoarea lor, aceşti bieţi oameni nădăjduiau că vor putea înălţa din nou la ei crucea, supt ocrotirea puternicului său braţ; ba se vorbia chiar despre o cucerire a Constantinopolei! Astfel de planuri nutria chiar şi Mihai, dar el n'avea totuşi puterea ca să hotărască locul unde era să dea lupta. Dacă Imperialii, cărora el li jură solemn şi din toată inima credinţă la 9 Iunie în Târgovişte, ar fi rămas în Ardeal, dacă i-ar fi plătit punctual banii de ajutor şi i-ar fi dat soldaţi «grei», cu siguranţă el ar fi întreprins un atac asupra peninsulei balcanice. Dar, chiar atunci ar fi continuat să existe pentru dânsul primejdia polonă în Moldova, şi de aceia voià el cu orice preţ să scape de Ieremia, care sprijinia tot felul de uneltiri împotriva sa.

[1] Cf. N. Mileff, *Propagande catholique en Bulgarie au XVII-e siècle*, Sofia 1914.

Imperialii îşi făcură în Ardeal o situaţie nesigură: Rudolf al II-lea voià să pună ca guvernator pe fratele său, Maximilian; totuşi, pentru ca să introducă în chip cuviincios pe acest rege polon ales, trebuiau bani, şi la Praga erau tot atât de puţini bani ca şi la Viena. În acest răstimp guverna arhiducesa Maria-Cristina cu trei *comisari*; aceştia erau: fostul internunţiu din Constantinopol, Pezzen, un episcop şi humanistul Nicolai Istvánffy. Războiul cu Turcii ameninţa graniţile. Sigismund, care nu găsise în Silesia aşteptata satisfacere a îngâmfării sale bolnăvicioase, apăru de-odată în faţa zidurilor Clujului, fu primit de garnisoană şi de oraş, pe când încerca în zădar să liniştească pe Împărat, începu serioase tratative de supunere cu Turcii, cari la un semn al lui apărură chiar în faţa Orăzii-Mari, pentru ca să li predea această cetate, până atunci imperială. Totuşi, această încercare de a recâştiga graniţa apusană dete greş. Curţii din Pilsen, unde resida Rudolf, Sigismund îi oferi încă odată cedarea ţării sale de moştenire, pe care acum o ţinea ca usurpator, şi nu întâmpină un refus categoric. Ba împuterniciţii lui erau chiar foarte aproape de regularea definitivă a spinoasei afaceri, când Sigismund, care nu se putea lăsa de firea sa nebărbătescă, cuprins de un nou capriciu, chemă din Polonia pe vărul său, cardinalul Andrei, un protejat al lui Zamoyski, şi în primăvara lui 1599 îl lăsă ca urmaş al său.

Mihai fu de la început furios de întoarcerea nevrednicului vecin care izbutise să pună la cale predarea lui la Turci, ca preţ al împăcării. Afară de acestea, de la Curtea imperială şi de la reşedinţa din Ungaria de Miazănoapte a arhiducelui Maximilian i se dete, cu vorbe mai mult sau mai

puţin lămurite, a înţelege că un atac românesc ar contribui mai bine decât toate tratativele la deslegarea nodului ardelean. De aceia el angajă Cazaci lefegii, dar, în aşteptarea unui moment priincios, ocupă pentru moment oastea cu o expediţie pe celălalt mal al Dunării în contra Paşilor cari voiau să-l alunge. Astfel Mihai zădărnici asediul Orăzii Mari; tot odată însă el provocă pe suzeranul său la o intervenţie energica, hotărâtoare.

Andrei «Polonul», care până acum nu făcuse politică creştină şi căruia, cu toată tinereţa sa, nu i se dăduse rangul decât numai din consideraţie faţă de regele Ştefan, se arătă aproape pe faţă prieten al Turcilor şi tocmai în aceste zile se purtă foarte mândru cu Ţara-Românească, pe care o considera ca «ţara sa». Mihai, care se pricepea şi el într'o măsură oarecare la şireclicuri orientale — doar Marele Ban Iani era o rudă a mamei sale—, nu ţinu în aparenţă socoteală de toate acestea şi în anul 1599 jură chiar cu făţărnicie credinţă răului «popă»; el făcea însă mereu să ajungă la urechea Împăratului dorinţa de a căştiga Ardealul pentru «Maiestatea Sa». Mulţi doriau un atac combinat asupra lui Andrei, şi prin Mihai şi prin generalul imperial Gheorghe Basta, care comandă oştile în Caşovia; dar începutul unor noi tratative cu Turcii, precum şi sosirea nunţiului papal, care apăru la Curtea lui Andrei ca împăciuitor, zădărniciră planul. În Septembre, Mihai încercă în zădar să pună în mişcare pe Basta prin falşul zvon al întrări sale în Ardeal.

Dar să aştepte mai mult îi era cu neputinţa, căci Andrei, Moldoveanul Ieremia şi nu mai puţin Turcii erau gata să-l alunge. El trebui să le iea înainte, porni cu 30.000 de oameni, trecu munţii şi întâlni pe Cardinal în apropierea Sibiiului.

Cu îndrăzneală se încumetă el la luptă, restabili din nou ordine în şirurile care se clătinaseră odată şi decise lupta printr'o ultimă sforţare a Cazacilor săi şi a călărilor poloni. Câteva mici detaşamente din Ungaria, supt conducerea lui Ştefan Bocskai, şi Nemţi supt a lui Basta îi veniră într'un târziu în ajutor, dar el nu le mai putu întrebuinţa pentru că toată ţara îi sta deschisă, iar oraşele săseşti îi se supuseră de bună voie lui, „sfetnicului împărătesc, representant în Ardeal şi general suprem dincolo de Ardeal şi în părţile care ţin de dânsul", căci acesta fu titlul pe care Mihai îl luă din prima clipă. După puţine zile i se aduse în Alba-Iulia, unde îşi stabili reşedinţa, capul cardinalului, ucis în fuga sa de către Secui.

Pentru Mihai nu era acum decât o singură politică şi tot aşa şi pentru Imperiali, şi trebuie să recunoaştem că „barbarul" işi pricepea mai bine datoria decât «finii», savanţii oameni de la Curte şi din cancelariile din Praga şi Viena, şi a şi încercat să o împlinească cu energie.

Saşii erau în sufletul lor imperiali, pentru că erau Germani; Secuii urau pe Báthoreşti, cari li smulseseră vechile privilegii, şi erau şi obişnuiţi cu faptul, de a deschide marşul de biruinţă al «Voevozilor» români. Ţăranii români formau majoritatea locuitorilor ţării, şi încă o majoritate zdrobitoare; după noţiunile noastre actuale, clare, ei erau pentru Mihai fraţi, el însă avea numai un sentiment vag despre o astfel de legătură. Când aceşti sărmani iobagi auziră că un Domn din neamul lor a rasturnat biruitor steagul stăpânirii ungureşti într'o luptă sângeroasă, atunci ei se răzvrătiră peste tot şi cerură sălbatec şi cu desnădejde dreptate Cerului şi Domnului lor, pe care Cerul milostiv li l

trimesese. Ei arseră până în temelie castelele nedreptăţii şi alungară pe stăpânii năpăstuitori de ieri. Dar cuceritorul, chiar dacă ar fi premers epocei sale prin cutezanţa ideilor sale politice, nu putea să dea ascultare acestui sălbatec strigăt de durere, care ieşia din adâncul unei nenorociri nemeritate.

De fapt, aceste sute de mii de harnici săteni n'aveau nici cea mai mică putere politică înăuntrul principatului Ardealului, căci, împreună cu pământul pe care-l lucrau, ei aparţineau stăpânilor lor unguri şi saşi. În starea lor de iobăgie ei încetaseră de a mai avea o istorie, fie ea oricât de modestă. Tot ce se poate spune despre dânşii de la decăderea organisaţiei lor militare şi după zilele vitejiilor lui Hunyadi, nu a răsărit din mijlocul lor, ci trebuie arătat ca o înrâurire străină, nerodnică. Astfel se tipăriră pentru preoţii lor — cheltuielile le purtară Saşii şi Ungurii, cari nădăjduiau bani şi pe lângă aceasta caştigarea sufletelor rătăcite la reforma bisericească, la creştinismul pur—, de către diaconul român Coresi şi alţi tipăritori multe cărţi româneşti, de la Catehismul din Sibiu din 1544 până la Vechiul Testament din 1582. Astfel aceşti sărmani preoţi inculţi, aceşti popi [1] despreţuiţi, cari erau îndatoraţi împreună cu păstoriţii lor la o muncă aspră pe pământ străin, primiră tot ce li trebuia pentru ca din turma lor spirituală să facă protestanţi români, fie în sens săsesc luteran, fie în cel ungaro-calvin; ei căpătară Evanghelia, Tâlcul ei, cărţile Apostolilor, *Molitvenicul* şi Psaltirea [2]. Pe lângă acestea Ioan Sigismund Zápolya puse pe la 1650 pe convertitul preot

[1] V. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, I, Bucureşti 1925.
[2] Vezi şi ultimele pagini din vol. II.

Gheorghe din Sângiorz ca întâiu episcop statornic recunoscut pentru toţi «Valahii» ardeleni; lui îi urmară, schimbând aproape zilnic sărăcăcioasa lor reşedinţă, cei doi episcopi Tordaşi, şi după dânşii, poate chiar de-odată cu cel din urmă din aceşti doi, păstori episcopul Spiridon [1]. Toţi aceştia încurajară tipărirea de cărţi religioase, pe care ei înşişi le supraveghiau, ţinură sinoade, predicară şi inspectară, dar totul fără folos. «Proştii» de popi români nu voiau să priceapă că stăpânii lor trebuie să li poruncească şi în această direcţie; ei rămaseră la vechea tradiţie, cetiră, aşa rău cum puteau, în cărţi slavone pe care nu le pricepeau şi rămaseră «drept-credincioşi» ca şi părinţii lor, adormiţi după o grea muncă.

Numai din aceasta constă istoria Românilor ardeleni. Mihai nu-i lăsă de sigur cu totul nebăgaţi în samă, pe ei şi soarta lor, ci, cum dovedesc hotărârile dietelor ţinute supt dânsul, se ocupă într'o oarecare măsură şi de smeriţii popi ţărăneşti. Afară de aceasta el purtă de grijă ca ierarhia bisericească română să cuprindă într'însa şi pe Românii din Ardeal.

În vremurile de demult fiecare mănăstioară de lemn îşi avuse stareţul ei; astfel de şefi de mănăstire erau numiţi de către populaţia împrejmuitoare *Vlădici*, pentru a nu mai vorbi de *episcopii* străini, cari se ascundeau în câte vre-un sat şi lăsau moştenitorilor lor şi titlul. Prin pietatea Voevozilor români vecini, ca a lui Ştefan-cel-Mare, a lui Radu de la Afumaţi, a lui Ştefăniţă, a lui Petru Rareş şi a fiilor lui şi a Zamfirei, fiica lui Moise-Vodă, se durară, se întreţinură sau se res-

[1] V. Iorga, *Istoria Bisericii*, I. Cf. Ursăcescu în „Analele Academiei Române" pe 1925 şi Iorga, în „Anuarul Grafica", I.

taurară mănăstirile mai mari de la Vad, în ţinutul Bistriţei, de la Geoagiu, nu departe de Alba-Iulia, şi de la Prislop în valea Haţegului. Într'însele se găsesc episcopi până pe la 1560. De când însă propaganda reformistă a Curţii numi episcopi români pentru tot Ardealul, se iviră, şi aproape încă de supt Ştefan Báthory, şi Vlădici ortodocşi pentru acelaşi ţinut: Cristofor, Eftimie şi Ghenadie. Lor li urmă, pe vremea lui Mihai, Ioan, fostul staret din Prislop. Încă înainte de anul de biruinţă, 1599, Domnul muntean dură pentru acest dreptcredincios Ioan o mănăstire chiar în Alba-Iulia, pe un deal unde s'a făcut apoi cetăţuia Karlsburg, numită după împăratul Carol. În tratatul din 1595 el introdusese de altfel clausa că Biserica românească ardeleană trebuie să atârne ca şi în vechime de Scaunul episcopal din Târgovişte. După cucerirea Ardealului, Ioan fu recunoscut ca episcop de Bălgrad, Vad, Silvaş, Făgăraş, Maramurăş şi «părţile ungureşti», şi păstori de aici înainte pe faţa ca Mitropolit. Pentru Maramurăş însă, el căpătă un sufragan în persoana învăţatului egumen de până acum al Tismanei, anume Sârghie[1]. Aceste însemnate aşezăminte pentru formarea unei unităţi spirituale şi culturale a neamului românesc — unul prin limbă şi obiceiuri — au fost însă şi tot ce Mihai putu face pentru neamul său iobagit din Ardeal. Împotriva *jacqueriei* el luă îndată măsuri represive, şi încă prin Novembre Banul său, Mihalcea, proclamă în public că astfel de «hoţi»,

---

[1] V. Iorga, *Sate şi preoţi* şi Bunea, *Vechile episcopii*, Blaj, 1911; apoi acelaşi, *Ierarchia Românilor din Ardeal şi Ungaria* (Blaj, 1904); Iorga, *Ştefan-cel-Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*, în *An. Acad. Române* (Bucureşti, 1904). Discuţiile următoare au scos la lumină un text din Veress, *Possevino*, care arată şi mai înainte o casă a Vlădicăi românesc în Bălgrad. Cf. Istoriile Bisericii ardelene de Şt. Meteş şi de I. Lupaş.

cari gonesc pe nobili din Țară, nu puteau fi îngăduiți [1].

Acești nobili îl urau și ca guvernator imperial, dar cu atât mai mult ca Român, rudă de sânge cu despreţuiţii lor iobagi. Și tocmai de aceia Mihai trebui să se ferească de tot ce li putea da prilej de nemulțămire; de aceia el împărți moșiile trădătorilor, cari nu se supuseră nici după ziua din Sibiiu, între ceilalți nobili, îi chemă la Curte și li dete și misiuni de încredere, chiar transmiterea de porunci însemnate în Țara-Românească, unde lăsase pe fiul său, Nicolae-Vodă (Petrașcu). Pe lângă boierii săi, el avea în sfatul pentru Ardeal pe necredinciosul episcop Náprágy, *episcopul latin* al Ardealului, drept cancelariu, pe ambițiosul fiu de țăran Moise Székely ca mare general, precum și pe Gaspar Kornis [2]. Când el părăsi pentru câteva săptămâni țara, ca să se îndrepte spre Moldova, rămaseră în urmă ca locțiitori Românul Mihalcea și Ungurul Wolfgang (Farkás) Kornis. In oștile lui, Ungurii erau în număr mare, și el credea că se poate pune temeiu pe jurământul lor.

În ceia ce privește politica externă, Mihai doria de sigur să păstreze Ardealul pentru dânsul Când în sfârșit, pe la începutul lui Novembre, după ce de mult totul era în ordine, veni și Basta, el îl trimise îndărât cu vorbe aspre, jignitoare, și-i spuse că venise ceva cam prea târziu. Când tot acest general puse garnisoane imperiale în cetățile de margine, «Valahul» murmură tare și spuse că doar el vrea «să dea înapoi Impăratului toată Țara». Pe un archiduce l-ar fi privit de sigur

[1] Hurmuzaki XI, p. 501, no. DCCC.
[2] *Doc. privit. la Petru Șchiopul și la Mihai Viteazul*, p. 57; Bogdan, în *Prinos Sturdza*, pp. 160, 164.

foarte bucuros şi, pe lângă un atare, care probabil n'ar fi venit în Ardeal decât din când în când, el nu s'ar fi simţit înjosit. In tot casul, era gata să recunoască suzeranitatea imperială; voià bucuros să depună jurământ de credinţă „Împăratului şi să guverneze în numele lui ţara, care încă mai nainte recunoscuse ca stăpân pe acest împărat roman. Era gata să se socoată totdeauna ca locţiitorul Impăratului, să represinte interesele austriace faţă de Turci, pe care, în schimbul darurilor primite, îi hrănia minunat cu vorbe dulci, nu mai puţin şi faţă de Moldoveni, cari aveau în Sigismund un nou candidat pentru domnia ardeleană; ba chiar faţă de Poloni, după a căror coroană se ostenia «regele ales» Maximilian şi printre cari el întreţinea vechi legături de prietenie cu puternicul Voevod Kiowski[1]. Totul voià el să îngădue, numai în schimb să aibă pentru el şi pentru fiul său siguranţa că vor putea rămânea în Ardeal, că li se vor lăsa în Făgăraş, în Maramurăş sau aiurea câteva cetăţi ca loc de refugiu, că representantul împărătesc nu i se va pune în cale şi Curtea imperială-l va sprijini cu bani şi oşti.

Miniştrii din Praga ar fi primit cu bucurie astfel de condiţii din partea necredinciosului cardinal, cu toate că acesta nu făcuse nici cel mai mic lucru în folosul Austriei. Faţă de «Valah» însă, ei credeau că-şi pot permite totul. La început ei îi transmiseră prin directorul poştelor, Carol Magno, un tratat favorabil, la care Mihai consimţi bucuros în primele zile ale anului 1600 şi pe care jură în presenţa arhiepiscopului Rali din Târnova, capelanul său de Curte, care sta la dânsul. Apoi însă apărură la dânsul ca negociatori şi ca spioni vi-

[1] V. articolul d-lui Kazimierz Tyszkowski, în *Revue historique du Sud-Est européen*, 1926.

cleni: David Ungnad, care mai nainte nădăjduise să poată face pe stăpânul în Alba-Iulia şi acum voià să se răzbune cu cruzime pentru desamăgirea sa, şi asprul, dar cinstitul oştean Mihail Székely. Ei aveau numai însărcinarea să iea pe seama lor conducerea ţării, dar nu şi pe aceia de a trata cu «Valahul» în această privinţă. Pentru această din urmă misiune mai înaltă fu ales dr. Pezzen, fostul ambasador la Constantinopol, un diplomat foarte mândru, care trebuia să aducă şi bani: patru luni se lăsă el aşteptat şi expuse pe sărmanul «Vaida» strâmtorat la toate chinurile aşteptării.

Fără să poată aştepta un viitor asigurat cu privire la tratativele cu Impăratul, Mihai trebui totuşi să pornească în Maiu 1600 împotriva Moldovei; căci, atât timp cât Sigismund locuia în ţara vecină, era cu neputinţă să se facă linişte în Ardeal. Ieremia, nu-i vorbă, încercă să-i închidă trecătorile, dar trebui el însuşi să fugă şi se duse la Hotin, pentru ca şi de acolo să plece rapede. Mihai puse atunci stăpânire pe Ţară, lăsă o garnisoană la Suceava, sili pe boieri să-i jure credinţă în Iaşi, alergă apoi pe neaşteptate şi nechibzuit iarăşi îndărăt, ca să negocieze cu Pezzen, prea-savantul doctor, ajuns în sfârşit la graniţă.

Cu toate că acesta venise plin de bănuieli rele, Mihai se înţelese curând cu dânsul. Era gata să primească titlul de «guvernator», punea doar câteva condiţii privitoare la stăpânirea ereditară a cetăţilor, păstrarea vechilor hotare, etc. Cu tratatul iscălit, împuternicitul împărătesc se duse la Praga, şi aici la 12 Septembre se pregătiră actele. Mihai era recunoscut ca guvernator pe viaţă al Ardealului şi nici fiul său nu era uitat; un *commissarius* trebuie să resideze într'una lângă Voe-

vozi; aceştia primesc 100.000 taleri anual pentru serviciul lor, în schimb însă trebuie să renunţe la posesiunea comitatelor ungureşti până la Tisa şi la cele mai însemnate castele din Banat [1].

Cu acestea Mihai ar fi fost de sigur foarte mulţumit, dar vestea cea bună nu l-a ajuns poate niciodată. Zamoyski şi nobilii cari ţineau cu Sigismund puseră tocmai la cale un atac comun şi, pe când Cancelariul polon se puse în mişcare din Trembowla, pentru a duce îndărăt la Scaunele lor domneşti pe Ieremia şi Báthory, oastea ardeleană, care sta la Turda, adunată împotriva lui Sigismund, se răsvrăti. Mihail ceru grabnic ajutor de la comisarii împărăteşti şi de la Basta. Ei veniră în sfârşit, dar numai pentru a primi de la Statele revoltate jurământul de credinţă şi pentru a uni cu ele oştile imperiale, fără să aibă pentru aceasta poruncă de la Curte. Pe Murăş, nu departe de Aiud, la satul Miraslău, Mihai, care în zadar îşi adună toată puterea ca să câştige timp, fu învins de tactica superioară a protivnicului său Basta, care nu l iertase niciodată; aceasta se întâmpla la 18 Septembre 1600 st. n.

El fugi la Făgăraş, chemă din Ţara-Românească vre-o 10.000 de soldaţi aleşi, dar, în aşteptarea răspunsului împărătesc, nu mai avea dor să înceapă o nouă luptă. Aici află el că Zamoyski străbătuse triumfător Moldova şi că, de oare ce socotia lucrurile în Ardeal ca orânduite, pătrunsese în Ţara-Românească cu un candidat la tron, şi anume cu Simion, fratele lui Ieremia. La această veste învinsul de la Miraslău cedă biruitorilor săi tot ce-i cereau; îşi lăsă fiul iubit şi restul familiei ca os-

[1] *Monumenta Comitialia Transsylvaniae*, IV, p. 539 şi urm. Cf. Hurmuzaki, XII, p. 1033, nota 1. *Istoria lui Mihai* de I. Sârbu, de o amănunţită critică, nu ajunge până la această epocă.

tateci în mânile lor şi zbură peste trecătorile de hotar ca să-şi mântuie Ţara-Românească. Lipsit de orice ajutor imperial, el se văzu în faţa unui comandant ca Zamoyski, desăvârşitul elev al regelui Ştefan şi care comandă o oaste superioară, proaspată, aleasă. Bătut între Buzău şi Ploeşti, la poalele munţilor, fu urmărit de Simion, şi acest slăbănog avu norocul să învingă pe erou la Argeş, în munţi. Marele, dar nenorocitul bărbat îşi alese singura cale ce-i sta deschisă, şi aceasta ducea spre Împărat. Peste câteva săptămâni pătrunse şi aici vestea că Statele care se adunaseră în dietă, mulţămind foarte politicos lui Basta, întronaseră pentru a treia oară pe Sigismund ca principe al lor.

Împreună cu acest Basta, care-l lovise în inimă, primi acum Mihai frumoasa însărcinare să gonească iarăşi pe nenorocitul Báthory la prietenii săi poloni. În curând stete supt comanda încercatului general o armată destul de mare, în care se găsia adunătură de tot felul. Basta şi Mihai câştigară, prin atacul setos de răzbunare al acestui din urmă, care se năpusti în vânătoarea sălbatecă, ziua de la Gorăslău, în Iulie 1601. Dar, când fu vorba de continuarea operaţiilor şi vrajba izbucni din nou, atunci Basta, cu de la sine putere, dădu lovitura după exemplul spaniol cunoscut bine de dânsul din Ţările-de-jos. El voia să-l prindă pe Mihai ca rebel şi, atunci, în învălmăşeală, puse să-l ucidă (19 August). Curtea din Praga descalifică această nelegiuire, dar nu pedepsi pe făptuitor. Încă înainte de sfârşitul anului, Sigismund era principe al Ardealului—acum pentru a patra oară. „Mihály-Vaida", cel urât de către Unguri, se odihnia acum în sfârşit de greaua sa muncă; leşul, lipsit de cap,

zăcea undeva, pe vre-o uitată bucată de glie ardeleană, în tot casul în pământ ardelenesc, în acel pământ al Ardealului udat cu sânge de neamul său şi pe care şi el îl iubise. Mândrul său cap însă, pe care mâni pioase îl furaseră, fu ascuns în gropniţa domnească de la Dealu, acolo unde Domnul român jurase odinioară Impăratului creştin, credinţa păstrată neclintit.

În timpul acestor războaie şi în urma împrejurărilor resultate din ele, se ivise în Ţara-Românească, dar şi în Moldova, un partid, care în cel d'intâiu Principat se sprijinia pe oastea naţională şi pe boierimea ajunsă bogată, şi ca ţel năzuia la domnia oligarhică, la împărţirea puterii politice printre familiile boiereşti—aceştia posedau şi cea mai mare parte din pământul ţării—, dar afară de acestea pretindeau şi o nouă posiţie politică pentru ţara lor: despărţire de fapt, dacă nu şi formală, de Turcia şi subordonare vasală supt creştinii vecini. Pentru Ţara-Românească intrau în considerare Imperialii, pentru Moldova Polonii, pentru amândouă nou-stabilitul principat liber al Ardealului. În Muntenia partidul era mai puternic, şi direcţia represintată de dânsul se poate urmări până încă foarte târziu; în Moldova, acelaşi curent era de o însemnătate mai mică, şi dură şi mai scurtă vreme.

Când Mihai fu ucis în lagărul de la Turda, în Moldova domnià Ieremia ca locţiitor al Cancelariului polon. Boierii munteni din partida războinică însă, la vestea că falnicul lor comandant se împăcase iar cu Impăratul şi că apăruse dincoace de Tisa, alungaseră pe Simion, şi acesta nu se putuse mântui nici prin omoruri. Dar, după moartea

protivnicului său, el se întoarse îndărăt, şi Moldovenii şi Polonii lui izbutiră să ţină departe, nu numai pe trimisul Porţii, Radu Mihnea, ci şi pe alesul pribegilor, fostul sfetnic al lui Mihai, Şerban, care după mamă aparţinea vechii dinastii şi care acum fusese chemat Domn ca un nou „Radu". Protejatul turcesc nu se putu menţinea, dar cel de-al doilea Radu, un bărbat ceva mai bătrân şi un bun şi curagios soldat, avu mai mult noroc, căci el avea puterea internă necesară pentru aceasta.

Domni aproape zece ani în ciuda Turcilor, pe cari-i visită pe propriul lor teritoriu, după ce nelinişti Silistra, Brăila şi Dobrogea, şi de la cari, după oarecare şovăire, primi totuşi cu făţărnicie steagul de investire, oferit tot cu făţărnicie; în ciuda Tatarilor, cari, în frunte cu Hanul lor, apărură în număr neobişnuit de mare în 1602, fără să poată lua însă cu asalt tabăra bine apărată de întăritele şanţuri, în dosul cărora se afla şi un puternic corp de ajutor imperial de Germani şi Valoni; în sfârşit, în ciuda lui Simion, care, după atacul său neizbutit, nu se mai înfăţişă ca pretendent la tron. Când, în 1603, după retragerea lui Sigismund, viteazul Moise Székely se ridică principe al Ardealului, Radu făcu Imperialilor un serviciu însemnat; anume, pătrunse cu o armată impunătoare de boieri şi lefegii în Ardeal, şi, în Iulie, aproape de Braşov, învinse cu totul pe usurpator, care-şi pierdu şi viaţa. Împăratul îi trimese după aceia un steag ca semn de investire şi o frumoasă diplomă, îi făgădui şi un sprijin bănesc anual, dar Radu îi cunoştea prea bine gândurile adevărate şi renunţa a face pe Don Quixotul. Pe când era încă ameninţat de Simion, el iscălise în 1605 un tratat cinstit cu bătrânul şi înţeleptul

Ştefan Bocskai, care ajunsese rege al Ungariei şi tot odată principe al Ardealului. Când apoi un alt bătrân, fostul lui tovarăş în tulburările ardelene din vremea lui Mihai, urmă lui Bocskai, mort prea de timpuriu pentru naţia sa, Radu încheiè şi cu acest nou principe, Sigismund Rákóczy, o legătură prietenească (1607).

După ce Ieremia, în Moldova, murise şi Simion se urcase pe un alt tron decât al Ţării-Româneşti, relaţiile cu Moldovenii se făcuseră cu mult mai bune. De altfel noul Domn moldovean muri în curând, otrăvit de văduva fratelui său, şi o aprigă luptă pentru succesiune se deslănţui între cele două principese şi fiii lor, în timpul căreia Ţara Românească se bucură de linişte. Pe biruitorul Constantin, fiul lui Ieremia şi Domn «din mila lui Dumnezeu cum şi a Maiestăţii sale Împăratului turcesc şi cu bunăvoinţa Maiestăţii Sale milostivului Rege al Poloniei», Radu îl socotia ca pe fiul său. Cu tânărul urmaş al lui Sigismund Rákóczy, cu nebunul Gavril Báthory, care nu cunoştea nicio margine poftei sale de cucerire, încheiară în 1608 amândoi Domnii tratate după vechiul model. Constantin, care, ca şi tatăl său, dădea Regelui polon un dar anual, merse aşa de departe, că făgădui şi Ardeleanului un «munus», dar fără ca la urmă să-l plătească. Faptul acesta nemulţămi pe Gavril, şi, când avu dovezi că Românul din Târgovişte sta în înţelegere tainică cu Împăratul şi cu magnaţii nemulţămiţi, se hotărî să-l alunge şi chiar şi în Moldova să pună un nou Voevod, pe falşul Ştefan Bogdan. In faţa atacului de iarnă al «Ungurilor», Radu fugi, ce-i drept, în Moldova, dar Gavril nu-şi putu realisa visul de a stăpâni şi în Ţara-Românească. El trebui să

se retragă din fața lui Radu Mihnea, numit de Turci, și păstră numai titlul gol al țării odată cucerite. In curând însă Radu Șerban, care izgonise pe arendașul turcesc, veni ca răzbunător în Ardeal. In lagărul din Roman el și cu Constantin încheiasera împreună un tratat cu Împăratul, care urmăria o comună îndepărtare a lui Báthory. Încă odată birui el pe gloriosul câmp de luptă de la Brașov, aproape opt ani încheiați după întâia sa biruință. Dar Gavril se refugiè în Sibiiul întărit, smuls Sașilor, și haiducii, pe cari-i comanda generalul imperial Forgách, se puseră în căutarea vechiului lor stăpân și Domn. Campania ardeleană se termină foarte nenorocos, și, cu toate că Domnul muntean nu fusese învins, el trebui să renunțe totuși la cucerirea sa. Abia după multe jalnice rătăciri, Radu, urmărit de Tatari, scăpă în Moldova și de acolo în țările imperiale, de unde nu s'a mai întors niciodată. Înainte de sfârșitul anului și tânărul Movilă fu înlocuit cu Ștefan Tomșa și, când în 1612, el trecu Nistrul ca să-și recucerească tronul — tot atunci Muntenii așteptau pe Radu cel viteaz —, el fu învins și dispăru prin fugă ; amănunte asupra morții lui nu se cunosc[1].

---

[1] V. și Motogna, în „Analele Academei Române" pe 1926 și în Anuariul Liceului din Dej.

CAPITOLUL III.

Cele din urmă lupte politice ale partidei naționale. Produsele ei literare.

Radu Mihnea și Ștefan Tomșa, uneltele oarbe ale Turcilor, purtară numai în taină o politică proprie. Astfel cel dintâi privia cu ochi buni vecinătatea lui Gavril; trebui, cu toate acestea, să contribuie personal, împreună cu tovarășul său de suferințe Tomșa, la izgonirea lui și la moartea care-i urma. Cu urmașul acestui ultim Báthory, cu șiretul Gavril Bethlen (Bethlen Gábor), vrednicul imitator a lui Bocskay, amândoi Domnii se legară printr'un jurământ de înfrățire în timpul acestei campanii. În curând însă Radu și acest al doilea Gavril se potriviră în dorința de a scăpa de Moldoveanul setos de sânge. Partida creștină a boierilor tineri adusese în țară în iarna anului 1615 pe văduva lui Ieremia cu fiul ei încă fraged, Alexandru, și acest băiat părea un vecin mai potrivit decât bătrânul tiran. Dar, după voința lui Skender-Pașa și a Caimacamului, nestâmpărații Movilești fură aduși la liniște; toată familia căzu în mânile Turcilor, cari făcură pe copii renegați.

În Radu, acum Domn al Moldovei, Bethlen, care se pare că nutria marele plan să ajungă

«regele Daciei» şi Poloniei, vedea un prea pătrunzător spion şi de aceia se plânse amarnic împotrivă-i. Pe Alexandru Iliaş pusese să-l îndeparteze neoficial, în 1618, un detaşament de haiduci. Cu Gratiani şi Miron Barnovschi — cel d'intâiu era un prieten al Polonilor şi Germanilor, care năzuia la o mijlocire paşnică între aceşti creştini şi Turci, cel de-al doilea, un energic şi hotarât bărbat şi deasemenea un prieten al Polonilor — trăi el în relaţii şi mai încordate. Numai Gavril Movilă, cu care încheiè în 1619 un tratat, îi era pe plac, dar acest tânăr Domn trebui să schimbe încă din 1620 Ţara-Românească cu Ardealul, se căsători aici şi rămase. Ceva mai târziu, tot în acelaşi an, când Gratiani se răsvrăti împotriva Turcilor, Polonii încercară să câştige Moldova, dar această întreprindere se sfârşi cu o groaznică catastrofă, în care şi Marele-Hatman Żolkiewski îşi pierdu viaţa. În anul 1629 muri, încă destul de tânăr, Béthlen, cel stimat de Turci.

Gheorghe Rákóczy ajută acum cu bani, petiţii îndreptate către Paşi şi trimiteri de trupe în ascuns pe Aga Matei, care repurtă biruinţa ca representant al partidului creştin, militare, dar înainte de toate ca „restaurator al libertăţii şi înoitor al puterii boierilor". Acestei Domnii naţionale îi corespunde Domnia nu mai puţin naţională a lui Rákóczy. Încă din 1633 încheiară ambii un tratat, şi, când Vasile Lupu, care-şi vedea numai de propriile-i interese şi care din causa vărsării de sânge a lui Tomşa avea în jurul tronului său numai puţini boieri pământeni, căpătă Moldova, cei doi vecini ajunseră în Aprilie 1634 la o înfrăţire. Supt pretextul unei compensaţii pentru darea plătită de mocanii români în Muntenia, Matei resti-

tui această sumă Ardeleanului, care într'o astfel de plată anuală de 6.000 de florini putea să vadă o legătură de vasalitate, şi pe de-asupra îi trimese şi doi cai frumoşi în dar. Domnul muntean se dovedi bun prieten şi aliat, şi silinţilor sale li datorì Rákóczy în mare parte înlăturarea primejdiei turceşti în anul 1636, când îl atacă Paşa de Buda. Cu toate acestea, în anul următor, când Matei fu atacat de Moldoveni, el primi numai un ajutor neîndestulător, iar generalul ardelean apăru mai mult ca mijlocitor decât ca ajutor. Când, în sfârşit, Munteanul nu voì să se îndestuleze cu cele d'întâiu condiţii de pace, Rákóczy merse în necredinţa sa atât de departe, încât în 1639 pregăti în unire cu Lupu izgonirea lui Matei.

Cu anul 1643 ambiţiosul Rákóczy începu să se amestece în afacerile europene ale Războiului de treizeci de ani, dar pe această nouă cale înţeleptul bătrân din Târgovişte nu-l urmă decât în măsura în care acesta putea să-i arăte „porunci împărăteşti" pentru trimetere de trupe. El preferi să intre în legătură cu Germanii şi-şi permise chiar să ponegrească la Poartă pe fostul său aliat. Aventuroasele planuri ale lui Rákóczy aflară o mult mai bună preţuire la Curtea moldovenească, şi Vasile, care de o bucată de vreme îşi făcea mult de lucru în Polonia, unde îşi măritase fiica, Maria, cu Ianus Radziwill, şi care alesese ca soţ pentru sora Mariei pe fiul lui Rákóczy, Sigismund, încuviinţa intenţiile destăinuite ale puternicului vecin asupra Coroanei polone. Când, de-odată, bătrânul visător murì în anul 1648.

Un tânăr visător, Gheorghe Rákóczy al doilea, îi urmă: el încheiè un nou tratat cu Domnul muntean, socotí însă pe Lupu ca o piedecă pentru

planurile părinteşti moştenite. Numai după multă împotrivire Vasile, plin de durere, consimţise (1652) la căsătoria frumoasei sale fiice Ruxandra, bogat înzestrată, cu fiul Hatmanului Cazacilor, tânărul Hmilniţchi, care-şi făcuse peţirea cu foc şi pârjol, şi acum singurul său scop era să împace pe ginerele cazac Timuş cu ginerele polon Radziwill şi astfel să aducă linişte în familia şi sărmana lui ţară. Rákóczy însă avea, din potrivă, nevoie de zizanie, de războiu, de strâmtoare în Polonia, dacă voia să fie chemat ca mântuitor şi rege. De aceia în 1653 el alungă pe Vasile şi puse în locul lui pe grasul şi iubitorul de desfătări Gheorghe Ştefan, care datora principelui ardelean mulţi bani şi mulţămire.

Moldova era acum la ordinele lui. În Ţara-Românească însă mai era ceva de lucru, dacă voiă să sfarâme puterea partidului războinic.

Boierii dăduseră la Nănişori şi Finta dovada că nu uitaseră încă să biruiască pentru un Domn iubit, din mijlocul lor. Roşii decăzuseră însă puţin, şi, de şi erau totuşi ceva mai mult decât ţărani — întocmai ca răzeşii din Moldova —, nu mai erau însă boieri. Massa principală a oştirii consta din săteni liberi, cari se aflau faţă de fisc într'o poziţie privilegiată şi cari nu rare ori îşi primiseră *moşia* lor de la Domn pentru credincioase servicii militare; la porunca Domnului ei apăreau cu caii şi armele lor la locul indicat, cu comandanţii lor, *iuzbaşi* (turceşte = *centenarii), ceauşi* (turceşti), vătavi, cetaşi, mici boieri sau ţărani mai înstăriţi. Ei erau aşezaţi în anumite ţinuturi, ca Teleormanul şi Buzăul şi se chemau în genere *slujitori*. Se împărţiau în *călăraşi* şi *dorobanţi, drăbanţi,* trabanţi; unii erau puşi în slujba diferitelor dregătorii şi

se chemau, corespunzător acestora, *comişei, păhărnicei, postelnicei*, etc. Afară de dânşii mai era în sfârşit şi o gardă permanentă a Domnului, o oaste plătită, care consta din *Sârbi*, adecă Bulgari şi Sârbi, şi purta numele turcesc de *seimeni*.

Constantin Basarab, urmaşul lui Matei, se asigurase în Ianuar 1655 printr'un tratat cu Rákóczy şi crezu că se poate lipsi acum de aceşti paznici străini, cari ţinuseră pe bătrâna sa rudă supt o tutelă chiar jignitoare, îi închiseseră poarta reşedinţei şi-i mânjiseră palatul cu sângele boierilor ucişi. La început, trupele băştinaşe consimţiră pe deplin la aceste măsuri, dar în curând, exploatate de mâni dibace[1], toate clasele de războinici se unesc şi înoiră laolaltă scenele de cruzime din 1653, şi un număr încă şi mai mare de dregători bănuiţi căzură jertfă lor. Domnul trebui să se facă a încuviinţa aceasta, de voie sau de nevoie, ceru însă neîncetat sprijinul lui Rákóczy. Acesta avea, de altfel, şi el un candidat la tron, totuşi încheiè în scris cu boierii pribegiţi la dânsul un tratat, în virtutea căruia ei luau pe sama lor răspunderea amestecului său, şi apoi în Iunie 1655 veni în Ţara-Românească. Constantin părăsi oastea sa necredincioasă, care ridică la Domnie pe tânărul şi foarte iubitul Hrizea. La Şoplea însă oştirile permanente muntene fură măcelărite de călărimea ardeleană — boierii luptau în tabăra străinului. Ca şi Moldova, nici Ţara-Românească nu mai avea acum oştire proprie.

Nenorocitul războiu cu Polonia aduse depărtarea lui Constantin şi a lui Gheorghe Ştefan. Urmaşul celui d'intâiu, Mihnea al III-lea, purcese de două ori

[1] V. memoriul mieu în *Analele Academiei Romîne* XXXIII, p. 39 ş urm.

la executare de boieri, şi, când apoi se înţelese cu Rákóczy, strâmtorat rău de Turci, nu-i putu oferi ca ajutor decât oştiri străine şi comandanţi străini. Tot astfel se întâmplă cu fugarul Constantin, care pătrunse, de două ori, însă degeaba, în Moldova şi odată în Ţara-Românească, cu haiduci sau Cazaci.

Ţara aparţinea acum Domnului, Grecilor lui şi boierilor lui de Curte, cari uitaseră lupta. Numai soldaţii de strajă, bine îmbrăcaţi în postav vărgat de Braşov, cari purtau, ce-i drept, multe nume vechi, dar fără însemnătatea de altă dată, represintau acum oştirea. Partidul creştin se arăta numai atunci, când străinii veniau în ţară în calitate de cuceritori. Aşa găsiră Polonii, după ce în 1672 izbucnise din nou războiul cu Poarta, un Domn ca Ştefan Petriceicu, care în 1673 la Hotin se dovedi trădător şi apoi se presintă ca pretendent la tron împotriva lui Duca; apoi un boier ca Miron Costin şi mulţi alţii, mai ales din şirul mazililor, nici-odată mulţămiţi pe deplin cu cârmuirea turcească şi cari locuiau la poalele muntelui, în Bucovina sau la Nistru. Când, de altă parte, Imperialii, după ridicarea silită a asediului turcesc al Vienei, se apropiară de Ţara-Românească, Şerban Cantacuzino începu să viseze cucerirea Constantinopolului pentru neamul său împărătesc, şi nu-şi pierdu iubirea de Imperiali decât din pricina prea marilor cereri de provisii ale generalului Veterani. Când, în 1689, oştirile germane veniră în ţară, boierul Constantin Bălăceanu stărui să capete de la ei tronul şi căzu în 1691 în lupta de la Zărneşti, ca ultim luptător întârziat pentru idealurile care însufleţiseră odinioară pe Mihai Viteazul[1]

[1] V. şi lucrarea d-lui Virgil Zaborovschi despre politica ţărilor noastre în acest timp.

Curentul înviorător, plin de viaţă, de care fură lipsite de aici înainte faptele boierilor pământeni, trecu însă în scrierile lor şi aici el apare într'o formă mai bună, mai înaltă, cel puţin la aceia dintre dânşii cari nu descriau fapte contimporane, cu pasiunea părtaşului, ci tratau cu sufletul curat marile chestii de care atârna viitorul neamului lor.

Cultura slavonă decăzu încă de pe la sfârşitul veacului al XVI lea, odată cu decăderea monahismului, cu sfârşitul întemeierii de mânăstiri şi cu încetarea perioadei luptelor biruitoare. Limba românească ajunsese obişnuită încă mai înainte în însemnările zilnice, care nu presintau nicio valoare juridică şi fu întrebuinţată şi la notiţe, care trebuiau să găsească aplicare într'un hrisov savant, solemn, ba încă din vremea lui Neagoe (1521) s'a păstrat o scrisoare românească[1]. Pe încetul ea se strecură acum chiar în tratate, ba chiar şi în hrisoave, care erau iscălite de mâni domneşti. Avem un act românesc de la Mihai Viteazul însuşi, atunci în Ardeal, fără logofăt slavonesc lângă el, în timpul scurtei, mereu nesigurei şi neliniştitei sale Domnii în Ţara-Românească, Simion-Vodă Movilă puse să se facă multe hrisoave de danie şi întărire în limba populară; dela Radu Şerban avem numai puţine atare, dar plângerile politice şi admonestările, precum şi inscripţiile de pe morminte poartă şi supt dânsul singura formă pricepută de toţi. Radu Mihnea încheie chiar tratate în limba românească, după cum nici înaintaşul său, Mihai Viteazul, nu îmbrăcase într'o

[1] Hurmuzaki, XI, p. 843, nota 7.

zădarnică haină slavonă tratatul secret pe care-l transmise Împăratului printr'o solie solemnă[1].

În Moldova, care era mai înaintată în cultură, vechea direcție se menține ceva mai mult, dar după moartea *diacilor*, cari învățaseră încă la școala Mitropolitului Teofan, întâmpină și aici multe greutăți găsirea unui bun cunoscător a fostei limbi de Stat și Biserică; de aceia limba slavonă se mărgeni adesea numai la formulele de început și de sfârșit, precum și la expresiile juridice, ba în titulatura Domnilor se păstră până în epoca Fanarioților. Matei și Vasile erau stăpânitori în stil mare, și, ca restauratori ai unui trecut mai bun și în privința spirituală, ei își dădură multe silinți la restabilirea culturii slavone. Matei puse să se lucreze în tipografia sa câteva cărți slavone, pe când Vasile aduse din Rusia, dela Chiev, pentru școala sa dela Trei Ierarhi din Iași dascăli de uitata știință slavonă. Marele Mitropolit de acolo, Petru, un furtunos apărător pentru ortodoxie, care se lăsa târât până la nesupunere față de regele polon, era un Movilă, un frate al lui Gavril, al lui Moise și al celorlalte vlăstare ale ambițiosului și nedestoinicului Simion[2]. Printre dânșii și printre urmașii lor direcți existau încă cel puțin copiști de documente slavone, dar după 1660 astfel de

---

[1] Cf. Lewicki, *Codex epistolaris sec. XV*, unde e vorba de o ciornă „românească" a tratatului cu Polonia, care apoi a fost redactat pe „rutenește" — adică slovenește — și latinește; *Convorbiri literare*, 1900, p. 332: comentariu românesc pe un hrisov din 1540; *Inscripții* în Papiu, *Tesaur*, I, pp. 394-396; *Columna lui Traian*, II, No. 33; Acte de la Simion, în Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I; Acte supt Petru Șchiopul — răvașe particulare — în Hurmuzaki XI și Iorga, *Doc. privitoare la Petru Șchiopul* și *Mihai Viteazul*, unde se găsesc și instrucțiile soliei lui Mihai. Cf. și Papiu, I, pp. 389-350 și Iorga, *Istoria literaturii religioase*, p. 106 și urm. sau *Ist. Lit. românești*, I.

[2] N. Iorga, *l. c.*, și mai ales P. P. Panaitescu, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, an. 1926, p. 1 și urm.

acte sunt o raritate. Numai în Biserică, unde se credea sincer în dogma limbilor sfinte şi unde se presupunea o preferință divină pentru rugăciunile slavoneşti, se ceti şi mai departe, aproape peste tot fără niciun înțeles, textul slavon. Pentru a cinsti acest fetişism, şi Brâncoveanu puse să se facă vre-o câteva tipărituri slavone în tipografia sa.

Tipăriturile ardelene din veacul al XVI-lea nu-şi atinseră niciodată scopul lor de convertire şi, chiar dacă ambii Rákóczy reînoiră propaganda prin cărți «româneşti» — dintre acestea fac parte Catehismul din 1640, care trezi revoltă în țările de dincoace de munți, Tâlcul Evangheliei din 1641, noile Catehisme din 1648 şi 1656, în sfârşit şi Noul Testament din 1648 şi Psaltirea din 1651—, cu toate acestea nu se ajunse nici la cel mai neînsemnat efect asupra îndărătnicilor Români, ai căror episcopi reformați cultivau în țara principilor calvini, măcar în taină, «vechea credință». Dar prin aceasta se produse cu totul alt efect, la care nu se gândiseră câtuşi de puțin străinii ocrotitori ai dispreţuitei limbi vulgare, socotită de ei ca barbară: prin aceste cărți eretice, care fură consacrate tuturor Românilor, viitori luterani şi calvini, se născu o limbă românească literară pe înțelesul tuturora. Unele din lucrările mai vechi ale lui Coresi îndepliniau şi cele mai straşnice prescripții ale ortodoxiei, şi de aceia puteau fi folosite în Moldova şi Țara Românească, şi pe acestea le cumpărau şi preoții amânduror Mitropoliților transalpini: aceasta se întâmplă mai ales cu cartea de predici asupra textului Evangheliei, *Cazania* din 1581, a cării tipăritură nu se făcuse decât în vederea câştigului de librărie. În toate aceste tipărituri ale «superintendenților» oficiali pentru proştii de «Valahi»,

întâmpinăm o frumoasă limbă energică, care se ridică mult de-asupra particularităţilor dialectale şi din care se desface pentru cunoscător un curat şi patriarhal trecut cinstit. «Cuvintele», astfel scrie adevărat, ca înţeles, deşi într'o formă cam poetică, Mitropolitul român din Alba-Iulia, Ştefan—, «cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sânt buni, cari umblă în toate ţările, aşa şi cuvintele acelea sunt bune, pe cari le înţeleg toţi.»

Pe de altă parte scrierile de propagandă produseră în epoca unui Vasile şi Matei răspunsuri polemice, şi pentru redactarea acelor *răspunsuri* la primul Catehism calvin intrară în legătură unii cu alţii cei mai buni teologi ai Principatelor dunărene de pe vremea aceia: anume Mitropolitul Moldovei Varlaam, care scoase la urmă cartea, şi cumnatul Voevodului muntean, Uriil sau Udrişte Năsturel, întemeietor de şcoala cu «spudei», studenţi, şi scriitor de hrisoave, care stăpânià două limbi de cultură destul de bine pentru a traduce din latineşte pe slavoneşte *Imitatio Christi*, tipărită în 1647 la mânăstirea Dealului, şi din slavoneşte în româneşte pe *Vaarlam* şi *Ioasaf* şi care poate a veşnicit în câteva rânduri bine scrise marile fapte ale rudei şi stăpânului său [1]. Pentru a dărui poporul românesc cu cărţile trebuitoare slujbei bisericeşti, episcopul de Roman şi mai târziu Mitropolit al Moldovei, Dosoftei, luà în a doua jumătate a veacului al XVII-lea folositoarea sarcină să prelucreze astfel de traduceri în graiu curat popular, pe care el, cu toate că străin de origine, îl stăpânià desăvârşit. Harnicul păstor, care erà destul de familiarisat şi cu literatura polonă, şi iubia pe Poloni şi mai

[1] V. Panaitescu, *l. c.* şi *Buletinul comisiei istorice* pe 1926, *Documente Urlăţene*, la an. 1634.

mult decât pe Turcii «Împăratului», aşa încât la urmă părăsi ţara împreună cu regele Sobieski, după o campanie ca de obiceiu neizbutită împotriva Moldovei, şi muri în exil la Zolkiew[1] —, acest harnic Dosoftei făcu să apară răpede, una după alta, *Psaltirea*, după modelul lui Kochanowski, în versuri plăcute şi, în prosă, *Liturghia*, un *Molitvenic*, *Parimiile* (Proverbele lui Solomon), *Vieţile Sfinţilor* şi un *Acatisteriu*. În Ţara-Românească, în tot veacul, până la marele predicator şi neobositul tipograf Antim Ivireanul, care fu pus de Brâncoveanu, nu se găseşte niciun Mitropolit care să se poată asămăna cu Dosoftei din Moldova. Dar şi fostul egumen din Bistriţa, care ajunse apoi episcopul Râmnicului, şi mai târziu Mitropolitul ţerii, Teofil, arătă o deosebită dragoste pentru cultură şi pentru promotorii ei. Astfel el îndemnă pe fugarul grec Matei al Mirelor să compună o poemă despre Sfântul Grigore Decapolitul, ale cărui rămăşiţe pământeşti odihniau în această mănăstire oltenească. Încurajat de dânsul, un oarecare Mihail Moxa, mai bine Moxalie, traduse din slavoneşte un «cronograf», după cunoscutul şablon, adecă o istorie universală de la Adam până în epoca bizantină şi apoi cea turcească; ca Mitropolit însărcină pe acelaşi Moxalie cu traducerea unei culegeri de canoane, care apăru şi tipărită, cu toate că n'avea niciun folos practic. Teodosie, care era de loc din Apusul Ardealului, din apropierea Sibiiului, un prelat nestâmpărat, până când vrâsta îl ţintui în chilia sa, un bărbat care se amestecase cu vioiciune în luptele dintre partidele boiereşti, se arătă şi ca ocrotitor al culturii şi fu conducătorul Bisericii muntene

[1] V. St. Ciobanu, *Mitropolitul Dosoftei*, Chişinău, 1900 şi I. Bogdan, *An. Ac. Rom.* 1910, p. şi urm.; cf. N. Iorga, în aceleaşi *Anale* pe 1926.

când Antim tipări, cu cele mai frumoase slove ce avea, vestita Biblie din 1688. La această operă monumentală contribuiseră cei mai însemnați cărturari ai țerii, ca frații Greceanu, înțeleptul Constantin Cantacuzino și alții. Varlaam, Mitropolitul «Grecilor», protejatul lui Grigore Ghica, care trimise pe Teodosie în surghiun la Tismana, se folosi și el de scurta sa stăpânire spirituală, ca să publice cărți. Astfel, pe la sfârșitul veacului al XVII-lea sta la îndămâna clericilor și laicilor români o bogată literatură religioasă.

Prin cele d'intâiu tipărituri bisericești se stabili și ortografia, și aceasta ajută iarăși folosirea temeinică a limbii naționale. Încă supt Mihai Viteazul, ale cărui fapte eroice le cântară Grecul Stavrinos, vistiernicul său și Gheorghe Palamed din Creta, se găsiră doi oameni cari povestiră strălucitoarea lui carieră în graiul poporului, înțeles de toți: unul fu Marele-Logofăt Teodosie Rudeanu, cronicarul Curții, a cărui narațiune, care ajunge până la 1597, e cunoscută numai într'o prelucrare latină a unei traduceri polone [1]; celalt era un secretar de casă al puternicilor boieri Buzești. Afară de aceștia Grecul Matei scrise acum istoria Domnilor, cari ni sunt înfățișați mai mult ca Greci, și, într'o ne cunoscută mânăstire din Moldova, un oarecare călugăr continuă pe scurt Analele slavone ale trecutului până la Vasile Lupu, dar însemnările lui s'au pierdut. Pe când Domnia lui Matei fu slăvită într'o cronică din acel timp, fostul Mare-Vornic de Țara-de-jos [2] din Moldova, Grigore Ureche, luă hotărârea să scrie o istorie complectă a țării sale pe basa vechilor izvoare slavone și a singurului

[1] Walter, *Res gestae Michaelis*; și în Papiu I.
[2] Erau încă în veacul al XVI-lea doi Vornici, cari-și împărțiau țara.

povestitor străin cunoscut de dânsul, Polonul Ioachim Bielski. În predoslovia acestei opere scrise pe scurt, dar cu miez, Ureche, un discipol al şcoalelor polone, exprimă, pentru întâia oară printre pământeni, părerea, familiară străinilor încă din veacul al XV-lea, de la Aeneas Sylvius, că Românii sunt urmaşii vechilor, glorioşilor Romani. Moartea îl împiedecă să continue cronica peste sfârşitul veacului al XVI-lea[1]. Un *dascăl*, care preda probabil la Trei Ierarhi, Simion, vru să întreprindă aceasta, dar el începu cu compilarea expunerii lui Ureche şi nu trecu peste dânsa.

Luptele lăuntrice din Ţara Românească, unde fiii romanisaţi ai lui Constantin Cantacuzino cel bătrân, *Postelnicul* după dregătoria ce ocupa, a căror mamă era fiică a lui Radu Şerban, Doamna Elina, trecuseră în fruntea partidului naţional, puseră să se facă o scriere istorică părtenitoare, pe care o scrisese în 1688, într'o limbă pioasă, imitată după scrierile sfinte, modestul logofăt de casă Stoica Ludescu. În favoarea protivnicilor Cantacuzinilor, mai ales în a familiei Băleanu, răspunse, într'o formă pasionată, dar foarte atrăgătoare, învăţatul Constantin Filipescu, *Căpitanul*, un nepot al lui Şerban Cantacuzino: el utilisă afară de Phrantzes şi izvoare latine şi, de altfel, ca soldat şi agent politic, întreprinsese şi călătorii în străinătate[2]. Constantin Brâncoveanu dispuse în sfârşit, ca un boier al curţii, cel mai mic din fraţii Greceni, să continue povestirea lui Ludescu ca Anale oficiale — mai cu samă duşmanii Domnului nu fură cruţaţi într'însa. Aceasta s'a petrecut până în anul 1713.

[1] V. P. P. Panaitescu, *Cronicarii poloni*, Bucureşti 1925.
[2] Paternitatea asupra cronicei i-o deneagă C. Giurescu, în *Cronicarii munteni*, Bucureşti 1910.

Miron Costin, fiul unui boier de-ai lui Radu Mihnea, urmase în timpul lungului exil al tatălui său şcoli polone; ca mare boier se urcă până la rangul de logofăt, ca hotărât partaş al Polonilor căzu jertfă ambiţiei fratelui său şi după decapitarea acestuia pierdu şi el capul. Acest bărbat, şi tot astfel Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir, cari ni sunt acum cunoscuţi, merită să fie preţuiţi de noi ca ilustraţii culturale ale acestei epoci, ca bărbaţi cari, în aceste vremuri grele, nădăjduiau timpuri mai bune, ca vestitori ai viitorului.

Miron scrise o urmare a Cronicei moldovene existente; descrise însă istoria Românilor şi în două mici opere polone, dedicate unui nobil polon şi regelui Sobieski—cea din urmă e în destul de bune versuri. În opera sa de maturitate, „Carte pentru descălecatul d'întâiu a ţerii Moldovei şi neamului moldovenesc", pe care o compuse abia după 1687, presintă el cu multe exemple şi într'un frumos stil patriarhal faptul înălţător al originii romane.

O ţintă mult mai înaltă îşi pusese Cantacuzino, dar mult mai mari îi erau şi mijloacele. Fără să cunoască pe Costin, el începu în 1694 redactarea unei însemnate istorii a *neamului românesc*: întâmplătoarele graniţe politice nu erau să-l constrânga; el voià să se folosească de toate izvoarele interne şi străine, cronici, hrisoave, inscripţii, poesii populare şi tradiţii. Din nenorocire însă el sta, de fapt, în fruntea Statului, supt Brâncoveanu, apoi urcă pe fiul său Ştefan pe Scaunul domnesc şi în sfârşit fu gâtuit împreună cu dânsul la Constantinopol. Marea lucrare plănuită râmâne numai un însemnat fragment.

În «Cronica Româno-Moldo-Vlahilor», care ia-

rași trebuia să cuprindă întreaga istorie a Românilor, dar n'a ajuns decât până în veacul al XIII-lea, pe când din partea modernă nu există decât câteva fragmente, ca Viața lui Constantin Cantemir și altele, Dimitrie Cantemir, un spirit universal, urmăria în sfârșit să spună ultimul cuvânt asupra tuturor chestiilor pe care contimporanii și le puteau pune despre istoria Românilor. Mândrul lui spirit se făcu și mai cutezător în interesul neamului său: el voià să dovedească, ba credea chiar că a și dovedit, că Românii nu și-au părăsit vre-odată, nici măcar în cete mai mici, țara lor, că, organisați politicește, ei s'au apărat învingător împotriva oricărui dușman și că au rămas neclintit pe pamântul cucerit de Traian, ba și că au păstrat cu demnitate în Răsăritul euroropean moștenirea Romei. Pentru un popor robit, tocmai acestea sunt mijloacele potrivite ca să-l aducă pe o cale nouă și sa-i deschidă un nou viitor.

Partea a șasea.

Epoca Fanarioților.— Administrația europeană sub suzeranitate turcească și ruso-turcă [1].

CAPITOLUL I.

Relațiile ultimilor Domni pământeni cu Puterile creștine, numirea lor la Constantinopol. Caracterul Domnilor „fanarioți" în timpul primei jumătăți a veacului al XVIII-lea.

În timpul războaielor cu Poarta, care arătară Europei dușmănoase decăderea marii Împărății, boierii români și Domnii lor, când aceștia se coborau din nobilimea țării sau erau măcar în legaturi de familie cu dânsa, jucară un rol foarte îndoielnic și foarte primejdios pentru Turci. Încă înainte de ju-

[1] Izvoarele narative pentru Moldova sunt Cronicele lui *I. Canta* și „*Ienachi Cogălniceanu*" (Kogălniceanu, *Letopisețe* III); Cronicele grecești în Erbiceanu, *Cronicarii greci* (București 1888). Cronica munteană a timpului cuprinde *Genealogia Cantacuzinilor* (ed. Iorga, 1902). Cronica mai târzie a lui *Zilot Românul* a publicat-o Hasdeu în *Columna lui Traian*, aceia a lui Dionisie Eclesiarhul se află în Papiu, *Tesauru*, II; aceia a Stolnicului Dumitrachi a tipărit-o Urechiă, în *Analele Academiei*, X. Cele mai multe acte sunt publicate în *Archiva românească* a lui Kogălniceanu, în *Uricariul* lui Codrescu și mai ales în numeroasele volume de *Istoria Românilor* de Urechiă; socotelile în Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice*, I, 1902.

Ca monografii intră în considerație următoarele:

1. V. L. Colescu, *Geschichte des rumänischen Steuerwesens* (disertație, München 1896), utilisabilă.

mătatea veacului al XVII lea în numeroase rânduri se dete dovadă că trupele româneşti de ajutor nu alcătuiau un element de încredere în oastea turcească; ba, din potrivă, soldaţii unui Moise Movilă, ai unui Matei Basarab trebuiau împinşi cu sabia la luptă împotriva Polonilor, «fraţii şi vecinii lor» —aşa scrie un contimporan vrednic de crezare. În ultimii săi ani Matei sprijini cu hotărâre încercările de răscoală ivite printre creştinii din Balcani; Bulgarii vedeau în acest urmaş şi fost tovarăş de luptă al marelui Mihai pe viitorul lor liberator, şi el era de asemenea foarte bucuros să fie astfel socotit. Aţâţa une ori în scris şi prin solii pe Împăratul creştin împotriva puterii Osmanlâilor în decadenţă, şi pretendenţii aventurieri, cari năzuiau la demnitatea imperială a stăpânitorului Turcilor aflau sfat şi sprijin la dânsul, care năzuia să joace rolul unui Mircea. Când Republica Veneţiei se uni cu Regele polon contra Turcilor, pe care numai atitudinea negativă a Imperiului îl zădărnici, Matei şi Vasile primiseră şi ei roluri hotarâte ca tovarăşi de luptă, ba cel din urmă merse aşa de departe că amână plata tributului. Unul trebuia să aducă cu sine 20.000 de luptători contra Turcilor, celalt 30.000 (1646)[1]. După ce Cazacii căzură în atâr-

2. Th. Blancard, *Les Mavroyéni* (Paris, fără an: c. 1890); un studiu foarte întins asupra Domnului grec Nicolae Mavrogheni.

3. Xenopol, *Istoria şi genealogia Casei Callmachi* (Bucureşti 1899): se ocupă de cei patru principi din această Casă cari au domnit în Moldova. Cf. (Al. Callimachi), *Istoria familiei Callimachi*.

4. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea* (Bucureşti, 1901): cuprinde şi istoria culturală şi acolo e însemnată şi bibliografia; reluată în *Ist. lit. române*, II-III.

5. Iorga, *Documente relative la familia Callimachi*, I-II (Bucureşti 1902-1904: prefata la vol. I cuprinde aproape toată istoria epocei fanariote).

[1]. Îndelungele tratative ale lui Vasile cu Moscoviţii nu urmăriau altceva, decât retrocedarea portului Azov dela Marea Neagră, ocupat de Cazacii „moscoviţi", către Turci.

narea Moscoviţilor, Ţarul ortodox din Moscova, care printr'o depărtată străbună avea sânge bizantin în vine şi de aceia introdusese în armele stăpânitorului «tuturor Rusiilor» vulturul imperial al Răsăritului căzut în robia turcească, după aparenţă veşnică, se folosi pentru întâia oară de această împrejurare favorabilă, ca să se înfăţişeze drept liberator al creştinilor subjugaţi. Agenţii lui apărură încă din 1654 în Moldova, şi tot aşa în Ţara Românească, cu foarte frumoase făgăduieli. Matei, care era pe moarte, nu dete, fireşte, nicio ascultare unor astfel de insinuări viclene, dar Gheorghe Ştefan încheiè supt pecetea celor mai mari taine un tratat cu trimişii Ţarului, în care nu se prevedea niciun tribut către noul ocrotitor şi totuşi se făgăduia ajutor împotriva oricui, chiar şi a Sultanului, restituirea Bugeacului cu cetăţile sale, care însă trebuiau întâiu să fie cucerite, comerţ liber, etc.[1]. In socotelile Domnului Moldovei se înseamnă o mare cumpărătură de blăni de jder pentru „călugărul rus", şi în 1656 apar în Moscova Mitropolitul Ghedeon şi un funcţionar subaltern, ca să iea în primire un privilegiu comercial[2].

Pe timpul războiului cu Casa de Austria, care izbucni curând după aceia, Grigore Ghica din Ţara-Românească, Grec pe jumătate romanisat, merse, ce-i drept, de două ori cu oştile turceşti în Ungaria, dar în 1663 la Neuhäusel şi în 1664 la Lewenz oferi creştinilor ajutoarele sale şi fu mai mult sau mai puţin părtaş la înfrângerea «păgânilor». După ce se încheiè pace cu Împăratul la

[1] Cf. citata Călătorie a lui Macarie din Antiohia şi Hurmuzaki, IX, p. 217-218, unde e vorba de destăinuirile mai târzii ale detronatului Gheorghe Ştefan asupra acestui tratat.
[2] *Studii şi doc.*, IV, pp. 244-245, No. 80; p. 265.

Vasvár, Marele Vizir Ahmed Chiupruli, care înțelegea ce însemna războiul fără întrerupere pentru susținerea Imperiului, îndreptă armele otomane împotriva Poloniei, de și acolo era puțin de câștigat, dar mult de pierdut. Când apoi, după luarea Cameniței (1672), se întreprinse o nouă expediție, Ștefan Petriceicu, Domnul Moldovei, care visa recucerirea Bugeacului și o ridicare generală a creștinilor [1] din Balcani, ba chiar și o luare cu asalt a Constantinopolui de către o armată creștină, trecu la dușmani, pe când Ghica-Vodă, care-și trăda pentru a treia oară Împăratul, se lăsa prins.

Printre oștile Marelui Vizir, care asedié Viena, se aflau, ca de obiceiu, și trupe românești de ajutor, și din pricina însemnătații acestei mari întreprinderi, care trebuia să restabilească temutul nume al Osmanliilor, aceste detașamente fură comandate personal de Domni. Șerban Cantacuzino, al Țării-Românești, puse să se ridice în lagărul său o cruce, fără ca prin aceasta să facă profesiunea credinții sale creștine. Câțiva ani mai târziu, când el credea și mai tare în norocul statornic al creștinilor, începu să trateze cu Imperialii, ca să li închine în condiții anumite țara. Prin călugări catolici ca Antide Dunod, Dumont, Antonio Stefani, episcopul de Nicopole, precum și prin aventurierul ungur Ladislau Csáki, el oferi Împăratului proviant și adăpost, ba-i făgădui și oști din principatul său și-i ceru în schimb numai păstrarea vechiului obiceiu al țării, recunoașterea dinastiei Cantacuzino în Țara-Românească, precum și în Moldova, unde bătrânul Constantin Cantemir, o creatură a lui Șerban, nu voià să urmeze

[1] *Arch. ist.*, I, pp. 25-26; cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 236; *Studii și doc.*, IX, cap. III.

pe propria-i socoteală marile planuri ale acestuia din urmă, acordarea de apanagii familiei sale în Banat şi în Ardeal, şi anume fosta feudă a Amlaşului, pe care şi Grigore Ghica o ceruse îndărât[1]. Mai ales nu trebuia să fie urcat tributul peste 50.000 de taleri—i se ceruse pe jumătate mai mult—şi nu voià să facă declaraţii care să-l lege, mai înainte ca oştile imperiale să se afle în ţara sa. După câteva luni, Viena îşi pierdu răbdarea şi astfel încă în vara anului 1688 Germanii pătrunseră în Ţara-Românească, fără ca mai nainte să se fi încheiat un tratat. Aceasta provocă nemulţămirea lui Şerban, care şi acum obţinu, după câteva săptămâni, prin daruri şi făgăduieli, depărtarea oaspeţilor rău văzuţi şi întoarcerea lor în Ardeal. O nouă solie solemnă, constând din doi Cantacuzino şi alţi doi boieri, dintre cari unul, Bălăceanu, era ginerele Domnului, trecuseră chiar graniţa, când Şerban, după o boală mai îndelungată, a cării causă mulţi boieri munteni o atribuiră unei crime din partea fraţilor învrăjbiţi, muri la 29 Octombre 1688. Un trimis al lui se găsia pe vremea aceasta la Moscova, unde în Decembre primi de la cei doi fraţi, cari domniau în comun, Ţarii Ivan şi Petru, asigurarea în scris, de acum însă cu totul zădarnică, că trupele moscovite, după cererea lui Şerban, se vor îndrepta în primăvara lui 1689 împotriva Tatarilor din Crimeia şi Bugeac, şi că Domnului muntean i se va trimete ajutorul ce i se cuvine din pricina «uneia şi aceleiaşi credinţe»[2].

Urmaşul lui, Brâncoveanu, făcu mulţi ani politica recomandată de unchiul său Constantin Can-

---

[1] *Török-Magyarkori Allam-Okmánytár*, V, pp. 158-159.
[2] *Polnoe sobranie zakonov*, IV, pp. 591-594; tipărit în Sturdza, *Acte şi doc.*, I.

tacuzino, politica de cumpătare, dar practică, puţin strălucitoare, dar foarte folositoare. Când Imperialii visitară şi pe acest nou Domn în ţara lui stoarsă, căreia îi impuseră cheltuieli uriaşe, ba chiar aduseră cu dânşii şi pe pizmaşul Bălăceanu, Brâncoveanu, cu toate că era confirmat şi de Împăratul creştin şi de cel turcesc, se retrase din faţa lor şi chemă pe Tatari. Apoi puse în cunoştinţă de această primejdie pe generalul Heissler şi cu obişnuitele daruri trimise să-i însoţească pe creştini până la o graniţă şi pe primejdioşii păgâni până la cealaltă.

În anul următor, Domnul muntean trebui să pătrundă cu oştile sale în Ardeal, pentru ca să deschidă calea Turcilor, cari voiau să realiseze întronarea vanitosului, mândrului, dar nenorocitului „rege al Ungariei" Emeric Tököly. Acesta şi izbuti, cel puţin în aparenţă, după biruinţa de la Zerneşti, în care Brâncoveanu avu mulţămirea să vadă căzând pe neîmpăcatul său duşman Bălăceanu; prin aceasta situaţia lui se întări. Dar nu mult după Zărneşti, „regele" gonit de Imperiali veni în ţară şi voi să-şi aşeze hrăpăreţul şi costisitorul său lagăr aici, la hotarul doritului regat. Brâncoveanu făcu tot ce-i fu cu putinţă ca să scape de oaspele nepoftit, şi de aceia se apropiè zilnic tot mai mult de Germanii cari înaintau biruitori, pentru ca să învieze din nou faţă de ei politica lui Şerban. Împăratul răsplăti făgăduielile, tainicele felicitări şi răscumpărarea prisonierilor creştini prin aceia că, în schimbul unei sume însemnate, oferi în 1692 Scaunul Ţarii-Româneşti tânărului fiu al acestui Şerban, Gheorghe, ceia ce mai târziu află şi ameninţatul stăpânitor al acestui tron. Dar şi după aceia, cu toate că linguşia

şi dăruia mereu pe Turci, el întreţinu bune relaţii cu Germanii; totuşi până la un tratat care să-l lege nu se lăsă el ademenit şi trimese îndărăt pe agenţii acestora cu vorbe goale. De altminteri nu numai cu Imperialii duse el această politică prevăzătoare, în fundul căreia licăria totuşi o dragoste curată pentru creştinătate; pe el îl însufleţia dorinţa să se libereze prin armele acelora, dar totuşi el personal nu voià să risce nimic şi nici să piardă ceva din privilegiile ţării. Încă din anul 1698, Brâncoveanu trimise pe un negustor grec la Curtea Ţarului Petru, în care el, ca mulţi alţi supuşi turceşti, vedea o „rudă de credinţă ortodoxă“, (grichischen Glaubens-Verwanten), cu toate că era „foarte departe şi un stăpân de o disciplină prea aspră“ (weidt endtlegen und ein Herr von allzu scharfer Disciplin) [1].

Negustorul, pe care-l pândia la întoarcere Domnul vrăjmaş al Moldovei, nu-şi mântui numai persoana, scăpând astfel de neplăcuta perspectivă de a fi trimis la Constantinopole, ci şi scrisorile sale, printre care şi răspunsul depărtatului, puternicului potentat, care scrisori însă nu ni s'au păstrat. „N'ar fi pe placul acesteia (Curţii Austriace)“, se scria în Germania încă din anul 1695, „dacă Ruşii ar rămânea pentru totdeauna la hotarul Moldovei şi al Ţării-Româneşti“. În Muntenia veniau şi alţi negustori, cari nu erau în serviciul Domnului şi povestiau de uriaşele pregătiri ale stăpânitorului moscovit, care-şi adunase atâtea corăbii, soldaţi şi tunuri, „de acum sînt să se por-

---

[1] Rapoartele misiunii saxono-polone în Ţara-Românească din 1698, în Iorga. *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu* (Bucureşti 1901), p. 6. Cf. prefaţa din Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino Stolnicul* (Bucureşti 1901) şi acelaşi, *Constantin Brâncoveanu*, 1914.

nească pre mare la Țarigrad"[1]. Brâncoveanu puse să i se traducă în 1698 *Prognosticonul* lui o Acxtelmeier, în care se profeția că se va întemeia nouă Împărăție a Răsăritului de nație rusească[2].

Când, împreună cu un Levantin și un Albanes, apăru în Țara-Românească un trimes al noului rege polon, de origine saxonă — încă de mult Constantin Stolnicul era în corespondența cu Iablonowski și alte personagii din Polonia —, el fu primit foarte prietenește și avu ocasia să audă tot felul de dorinți și ilusii ale Domnului însuși și ale celor doi unchi și sfetnici ai săi, «graful» german Constantin și Mihail Cantacuzino, dintre cari cel din urmă sta în fruntea micii oștiri a principatului în calitate de Mare-Spătar. Aceștia erau de părere, că Polonii ar trebui să atace Camenița și să se apropie de Moldova, și-i dădeau asigurarea că, în acest cas, adecă atunci când trupele polone se vor zări—se adăugia că aceste trupe ar fi germane, și nu polone—, Muntenii vor primi cu bucurie pe noul lor suzeran creștin. Dar și acum, ca pe timpul lui Șerban, totul atârna de pătrunderea oștirii creștine în țară și aceasta, cu toată bunăvoința, era greu de realisat. Înainte cât și după marea victorie de la Zenta, Imperialii găsiră alt câmp de bătaie. Polonii însă, în același an în care Wackerbarth se ducea spre Țara-Românească, cereau ambele Principate și Bugeacul, dar erau gata să se mulțămească și cu Moldova sau, dacă nu s'ar putea altfel, și numai cu cetățile pe care oastea regală le ținea ocupate. Astfel se ajunse în 1698 și 1699 la pacea de la Carlovăț, prin care Casa de Austria câștiga foarte însemnata cetate de

[1] Radu Popescu, în *Magazinul istoric*, V, p. 164.
[2] Iorga, *Manuscripte din bibl. străine*, I, pp. 25-26.

munţi a Ardealului, o ţară cu ţărani români, târgoveţi saşi şi brutali magnaţi unguri. Polonii, cari-şi întinseseră aşa de mult arcul pretenţiilor lor, erau acum buni-bucuroşi cu recâştigarea Cameniţei.

Moldova îşi avuse în timpul războiului partea ei de suferinţe, mai mare decât principatul vecin. Din cele paisprezece judeţe din vremea veche, i se spunea lui Wackerbarth, numai patru mai sunt în stăpânirea nevrednicului Domn. Aceasta era fireşte o exagerare, dar totuşi Polonii aveau în Moldova mult mai mult pământ decât Germanii în Ţara Românească, fără ca pentru aceasta să fi trebuit a se face mai mari sforţări. Victoriosul rege Ioan Sobieski mântuise în 1683 Viena de primejdia turcească; încă înainte de sfârşitul acestui mare an apăru peste Nistru un detaşament de soldaţi regali pe lângă boierii pribegiţi şi candidatul lor la tron, Ştefan Petriceicu, trădătorul de la Hotin, care până acum traise în Polonia şi probabil se căsătorise cu o Polonă. «Grecul» Duca, încunjurat de sfetnicii săi, se întorsese tocmai atunci din expediţia neizbutită împotriva Vienei şi se afla într'un sat la poalele muntelui, ca să petreacă sărbătorile Crăciunului. Aici îl descoperiră duşmanii; ei luară prins pe slab apăratul tiran şi-l duseră la Liov, unde muri. Însă faţă de Tatarii cari aveau însărcinarea să ridice pe Scaunul domnesc, ca represintant imperial-turcesc în Moldova, pe nesăţiosul Dumitraşcu Cantacuzino, un alt Grec, cavalerescul dar slabul şi nechibzuitul Ştefan-Vodă nu-şi putu păstra situaţia. El o pierdu aproape tot atât de răpede, pe cât de uşor o cîştigase; Tatarii se încartiruiră în ţară şi jafuiră groaznic. De şi Cazacii poloni, cu toată cam-

pania norocoasă pe care o întreprinseră împreună cu tovarășii moldoveni, nu se putură face stăpâni pe cetățile Basarabiei sudice (1683), Polonii izbutiră sa pună mâna pe cetățile nord-vestice ale Moldovei, Suceava, Cernăuți și Neamț, la care fu adăugită și puternica cetate de pe Nistru, Soroca. În câteva mânăstiri și curți boierești se găsiau de asemeni Cazacii lor, pe lângă lefegii germani și *joimiri* doritori de pradă. În zădar însă încercă Sobieski să ocupe tot principatul, pentru ca să-l poată păstra la încheierea pacii. În anul 1684 el veni numai până la graniță, unde se ciocni cu trupe de călări turco-tatari, dar în 1686 regele își putu face intrarea triumfală în Iași, unde mulți îi așteptau sosirea. «Hospodarul», bătrânul Constantin Cantemir, care nu se aprindea prea tare pentru o politică creștină, se strecură de acolo la Tatari, și, când Polonii îi visitară pe aceștia acasă la ei, nu găsiră decât o țară pustiită, fără mijloace de hrană și fără apă. Urmărit de dușmani, liberatorul Moldovei se întoarse toamna îndărăt, fără să fi făcut ceva de ispravă. În anul 1691 totuși, el fu mai norocos și de data aceasta pomenita parte de țară ajunse într'adevăr în puterea sa: la atâta se mărgenia însă ținutul ocupat de creștini. De aici încolo se întreprindeau temurele *podghiazuri*, adecă expediții de pradă, pe care le comandau oameni îndrăzneți și prin care celelalte ținuturi erau mereu neliniștite. Prin expediția împotriva Sorocăi, Constantin Cantemir, care cu toate acestea pricepea binișor procedeurile politicei cu două fețe, încercă în 1692 în zădar să se libereze. Supt steagurile șefilor de bande și ale căpitanilor poloni, se îmbulziră toate puterile tinere, dornice de luptă, ale țării, din pădurile Bu-

covinei, ca şi din văi, şi nu mai puţin urmaşii temuţilor Orheieni, Lăpuşneni şi Soroceni, cari dăduseră şi lui Duca destul de furcă. Chiar din Ţara-Românească veniră viteji fii de boieri, ca să iea parte la războiul de harţă, promiţător de pradă. Ca şi Miron Costin, mulţi, chiar boierii mari, doriau condiţii nouă de viaţă supt suzeranitatea creştină, şi probabil în cursul exilului său în Polonia, acesta redactase petiţia către rege, prin care[1] se cerea un guvern oligarhic, cu păstrarea vechilor privilegii boiereşti, complecta scutire a claselor privilegiate — de la Mitropolit şi Mare-Logofăt până la cel din urmă *mazil* — şi şerbirea ţăranilor.

După moartea lui Cantemir cel bătrân, Constantin Duca se sluji de *joimirii* comandaţi de căpetenii pământene, ca să scape prin omor de Turcii supărători, ce-i apăreau ca spion[1]. Antioh Cantemir, fiul mai mare al răposatului Domn, merse şi mai departe decât acesta. Când, în 1698 regele August se apropiè cu o puternica oaste de graniţa moldovenească, el îi trimise soli şi-i oferi supunerea Moldovei, îndată ce se va ocupa Bugeacul tătăresc, de care era stăpânit; totodată îşi reservă în acest cas, pentru ţara, o viitoare situaţie asămănătoare aceleia pe care o avusese fostul stat litvan.[2] Aceste condiţii fură primite de rege, după mărturia unui cronicar moldovean, care în astfel de lucruri e vrednic de crezare, Neculceà. Încheiarea păcii din anul următor zădărnici şi aici toate aceste planuri mari, şi Polonii părăsiră, în sfârşit, fără nicio ispravă, Mol-

---

[1] Hurmuzaki, *Supl.* II[3]; pp. 151-153.
[2] *Letopiseţe*, II, p. 260.

dova sărăcită, care n'a mai atins niciodată vechea ei înflorire.

După pacea de la Carlovaț, Domnii moldoveni și nu mai puțin Munteanul Brâncoveanu, care se amestecase mai mult decât oricare altul în deasa schimbare de Domni din țara vecină, ajunseră la o mare neînsemnătate politică, ocupați fiind cu îngrijorare numai cu adunarea de bani pentru urâtul Împărat păgân. Nădejdea de a scăpa de acest jug, din ce în ce mai apăsător, ei totuși nu o pierduseră încă, și la mulți dintre boieri aplecarea spre creștini era mai tare decât la Domnul însuși. Austria era ocupată pentru câțiva ani cu asimilarea marii provincii răsăritene câștigate, unde magnații unguri ridicaseră fără șovăire armele, și din această parte nu se petrecu pentru moment altceva nimic, decât că se continuă vechea corespondență trădătoare a Domnului muntean și a unchiului său Constantin. Dar Rusia, noua Rusie moscovită se amestecase numai puțin în ultimul războiu, învățând cu acest prilej să cunoască prea bine slăbiciunile Împărăției turcești. Carol al XII-lea, învinsul erou suedes, care nu voià să se întoarcă nerăzbunat acasă, stăruia cu înfocare în miserabila sa reședință moldoveană de la Varnița, în apropierea Tighinei (Bender), pe pământul raielei, pentru un nou războiu ruso-turc, care trebuia să împiedece răpedea desvoltare în toate direcțiile a Imperiului Țarilor.

Domnii români își luaseră deja hotărârile cu privire la purtarea lor în războiul ce amenința. Așa, Constantin Duca puse pe consulul rus, care se afla în drum spre Constantinopol, pe cneazul Dimitrie Galițin, să-i boteze unul din fii [1]. Mihai

[1] *Letopisețe*, II, p. 275.

Racoviță, ce-i drept, un simplu boier de țară, dar care după mamă era înrudit cu Cantacuzinii din Moldova și care în urma banilor și a trecerii lui Brâncoveanu căpătase de la Turci principatul, trimise la sfârșitul celei de-a doua Domnii a sa, în anul 1709, o ambasadă tainică la învingătorul Țar Petru, în Chiev, pentru ca să-și asigure la orice întâmplare un loc de adăpost[1]. Încă din 1707 trăia la Curtea din Moscova David Corbea, un om de încredere al Cantacuzinilor munteni, ca trmis al prevăzătorului Brâncoveanu; au ajuns chiar până la noi scrisori de-ale ministrului rus Golovehin către Mihail Cantacuzino și nepotul său Toma, care îi urmă în slujba de comandant superior al oștirilor de țară, de Spătar[2]. Turcii aveau încă deplină încredere în Domnul muntean; pe Mihai-Vodă îl mazilirâ pentru ca să dea Moldova lui Nicolae, fiul mai mare al dragomanului Alexandru Mavrocordat. Tânărul Grec era totuși evident prea slab și prea *străin* ca să poată apăra o provincie de granița. Acest gând și amestecul Hanului duseră de fapt la numirea lui Dimitrie Cantemir, care era acum bine pătruns de faptul că viitorul va aparținea creștinilor, puterii, culturii și muncii europene. El și Brâncoveanul primiră atunci porunca de a se afla în ziua de Sf. Gheorghe a anului 1711 cu cetele lor armate în fața Tighinei, pentru ca să iea parte la pedepsirea încrezutului Moscovit.

Dar degeaba îi așteptară. Domnul muntean răspunse la insistențele Țarului, că i-ar da bucuros 30.000 de oameni și proviant îndestulător, dar numai

---

[1] *Ibid.*, p. 291.

[2] A. Sturdza, *Documents Brancovan*, corespondența rusească (nepusă în comerț; exemplar de la d. C. Brîncoveanu).

cu condiţia acum cunoscută, adecă abia atunci când liberatorii vor sta ca învingători pe pământ muntenesc. De fapt el adună o armată, ce-i drept cu mult mai mică, dar totuşi destul de însemnată; însă nu se mişcă decât până în valea Urlaţilor, de unde se putea îndrepta tot atât de bine sau îndărăt spre Capitală, sau pe câmpul de luptă, sau chiar spre Ardealul mântuitor, după cum ar cere-o împrejurările. Turcilor li trimise bani, şi astfel încetineala lui nu se mai făcu observată; carele de zaherea însă stăteau gata pentru acela care ar fi ieşit mai tare din lupta hotărâtoare. Pentru ca să împace pe „Împăratul" rusesc, el trimise la Iaşi pe un bătrân boier grec încercat, pe Gheorghe Castriotul, cu scrisori şi scuze orale. Dar, fără învoirea vărului şi stăpânului său, Toma Cantacuzino fugi pe la sfârşitul lui Iunie cu mulţi tovarăşi, de lângă Domn şi apăru în capitala Moldovei, ca să întregească spusele Castriotului. Toma conduse atunci un corp de oaste rusească la Brăila, unde se aflau depositele turceşti, pe când Castriotul, care prin mijlocirea nepotului Patriarchului de Ierusalim, Hrisant Notaras, primise o însărcinare tainică şi de la Turci, pentru a-şi scăpa stăpânul, sta de capul Ţarului cu propuneri de pace, pe care Petru, după catastrofa de la Prut, trebui să le primească de voie sau de nevoie. Când Brâncoveanu primi vestea acestui jalnic sfârşit al marilor planuri creştine, ar fi spus glumind cu amărăciune, că Osmanlâii trebuie să fie învinşi cu altceva de cât «cu pahare şi vutcă», şi e bine dovedită observaţia puternicului Stolnic Cantacuzino: «şi în haine nemţeşti rămân Muscalii tot Muscali».

În ce priveşte pe foarte învăţatul «Demetrius»

Cantemir, el nu împlini niciuna din multele însărcinări confidenţiale ce i se încredinţaseră; nu adună provisii, nu dete nicio ştire adevărată despre mişcările inamicului şi nu se îngriji de paza şi prinderea întâmplătoare a lui Brâncoveanu, cu toate că de altfel de multă vreme îl socotia ca duşmanul familiei sale. Din potriva, în cursul iernii el trimise pe un Pricopie Căpitanul la Împăratul ortodox cu propuneri de-ale sale. Mai târziu însărcină tot cu o astfel de misiune pe Ştefan Luca, care întreprinse această călătorie de trădare, supt pretext că se duce în Polonia pentru ca să transmită unui funcţionar al regelui o dorinţă a Înaltei Porţi. Luca porni la 23-24 Aprilie, şi încă de la 13 Petru încheiase cu Pricopie un prim tratat, în care mai că nu e vorba de altceva decât de proprietatea dinastiei Cantemir; aceasta să stăpânească veşnic Moldova, să guverneze chiar şi pe boieri după plac şi să exercite darea dreptăţii fără control străin; pentru casul când principatul va fi să rămâie în mâna Turcilor, Ţarul se îndatoreşte să acorde sprijinul său Moldovei şi stăpânitorului ei de până acum. În timp acest Luca transmitea cu totul alte condiţii, care ieşiseră din consfatuirea cu boierii; ba aceştia din urmă trimiseră viitorului protector o delegaţie specială compusă, din semenii de-ai lor, bătrâni şi tineri, îmbrăcaţi milităreşte. În luna lui Mai, monarhul rusesc iscăli tratatul definitiv, care consta din paragrafe utopice, ce sunau plăcut oricărui Moldovean: Rusia va purta cheltuielile de administraţie ale Statului, va plăti o pensie Domnului şi va da o soldă pentru oaste; clerul şi toţi actualii sau foştii dregători boieri nu vor mai plăti nicio dare către Stat, dar vor lua

goştina şi *desetina* de pe moşiile lor; boierii trebuiau să rămână pe viaţă în stăpânirea dregătoriilor odată încredinţate. O pedeapsă cu moartea împotriva lor nu se poate pronunţa decât cu consimţirea Divanului şi cu învoirea Mitropolitului; ţăranii nu-şi mai capătă îndărăt libertatea, dar nu mai plătesc Statului dări; Domnul capătă numai venitul ocnelor de sare şi al târgurilor, dar va domni până la Dunăre şi va fi în sfârşit scăpat de Tatari; în ţinutul său nu se vor aşeza Moscoviţi şi nicio garnisoană moscovită nu va rămânea în cetăţile lui; titlul lui va suna «singur stăpânitor», şi el nu va fi vasal, ci «prieten» al Marei Rusii [1]. Când Cantemir află că Ruşii sunt acum la Nistru şi când avu în mână bani de la dânşii, el declară în sfârşit, printr'o proclamaţie pe care o publică împreună cu toate declaraţiile Ţarului, că el se răscoală. Ca unul ce cunoaşte trecutul, el nu uită vechile tratate cu Poarta şi pune în lumina necesară neobservarea lor voită; vorbeşte de bunăvoinţa Împăratului Petru Alexievici şi cere fiecăruia care ar putea lupta să vină la 15 Iulie supt steagurile sale [2].

Unul după altul apărură acum brigadierul Cropotov, Şeremetev, favoritul Ţarului, şi în sfârşit acesta însuşi. Petru găsi personal o plăcere deosebită în Domnul moldovean, pe care-l numi fiul său şi pe care-l sărută părinteşte supt influenţa şampaniei. Boierii trebuiră la urmă să se supună cu toţii nevoii, deşi bătrânul Iordachi Ruset pro-

---

[1] Primul tratat e publicat în culegerea IV rusească a tratatelor Statului şi de aici în Sturza, *Acte şi Doc.*, I, p. 15 şi urm., al doilea e cuprins în Cronica lui Niculce, p. 306, împuternicirea lui Luca, trimes în Polonia, publicată în ediţia Iorga din Amira: *Autentica Istorie di Carlo XII* (Bucureşti 1905), p. 23, nota 2. Cf. G. Bogdan-Duică, în *Rumänische Jahrbücher* anul IX.

[2] Hurmuzaki, *Supl.* I [1] pp. 396-399.

testă energic la început împotriva „neschimbărei Domniei“. Oastea se mişcă acum mai departe, de-a-lungul Prutului, dar ce se întâmplă după aceasta e istorie străină, care numai cât s'a petrecut pe pământ moldovenesc. Pe Ţar îl ameninţă o capitulare şi nu scapă de ea decât prin încheiarea unei păci nefavorabile. Dimitrie ajunse însă de acum înainte eruditul sfetnic al lui Petru, se înalţă până la rangul de senator şi membru al Academiei şi se căsători chiar în curând cu o principesă moscovită[1]. Ţara lui însă nu mai însemnă pentru el decât o amintire dureroasă şi fu obiectul preocupărilor lui ştiinţifice, care privesc în cea mai mare parte patria pierdută[2].

După ce Turcii poposiră în Iaşi, iar Tatarii năvăliră ca pedepsitori, Nicolae Mavrocordat fu numit pentru a doua oară Domn al Moldovei. Apoi în anul 1716 fu strămutat, ce-i drept nu fără intervenţia sa, în Ţara-Românească mai bogată, unde o îndoită tragedie pregătise sfârşitul Domniilor naţionale.

Brâncoveanu se stricase de câtâva vreme cu rudele sale Cantacuzineştii, dintre cari unii năzuiau chiar la Domnie; şi Stolnicul Constantin era acum împotrivă-i. Pe când Cantacuzinii păstrară vechile lor relaţii cu Împăratul rusesc[3], puseră în cunoştinţa Poarta de faptul că Domnul este un mare trădător, că a năzuit la titluri austriace şi le-a şi căpătat, că pune să i se bată monede cu chipul său—erau medalii *comemorative*—, că şi-a pus în siguranţă mulţi bani în străinătate, că spionează

---

[1] V. despre Cantemir, Ciobanu, în *An. Ac. Rom.* pe 1924 şi *Revista istorică* pe acel an.
[2] V. cu privire la izvoare şi critica lor Iorga, *Ist. lit. rom.*, II.
[3] Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 262 şi urm.

pe Turci, stăpânii lui, pe sama blestemaţilor de creştini, etc. În săptamâna Patimilor din 1714, Constantin, acum un om încărcat de ani, fu ridicat din Bucureşti şi dus la Poartă, ca să dea sama de pretinsele sale nelegiuiri; soţie şi copii, gineri şi nurori, ba şi nepoţii îl însoţiră pe acest drum al durerii. După un lung şi crud joc cu viaţa sa, fu în sfârşit decapitat ca un sărman om bătrân, lipsit de toate, îmbrăcat cu cămaşa trădătorului, îngenunchind în drum în faţa Sultanului, după ce sângele copiilor săi cursese în faţa ochilor săi obosiţi.

Urmaşul fu Ştefan, fiul Stolnicului. Fratele acestui Stolnic, Mihai, ar fi văzut de sigur mai bucuros în locul lui ca Domn pe Moldoveanul Mihai-Vodă Racoviţă, cu care acum era încuscrit. De aceia, din nou ajunseră la Constantinopol învinuiri veninoase, şi iarăşi ele-şi atinseră scopul. Ştefan-Vodă şi tatăl său călcară pe urmele sângeroase ale familiei lui Brâncoveanu, şi în Iunie 1716 fură zugrumaţi. Pentru ca jocul acesta să aibă odată un sfârşit, îşi pierdură la urmă şi pârâtorii, după câteva săptămâni, capetele, şi anume la Adrianopol. Mihai Racoviţă porni ca Domn nou al Moldovei, pe când Nicolae Mavrocordat căpătă Ţara-Romănească [1].

Nicolae Mavrocordat se trăgea prin vestitul său tată, care fusese medic la Padova—dar se bucură de faimă şi ca scriitor şi om politic,—dintr'o familie «nesiotică», din insula Chios; prin urmare nu era Fanariot şi ca origine nu făcea parte din rândul Grecilor din Capitală, care îşi stabiliseră locuinţa în vestita suburbie a Fanarului, de unde îşi urziau

[1] Cf. Iorga, *Operele lui Constantin Stolnicul Doc. priv. la Brâncoveanu* şi Vol. II, din *Ist. lit. rom.*

intrigile şi-şi adunau bani şi onoruri. Dar nu ca fiu al Marelui Dragoman, al *secretarului* Porţii sau ἐξ ἀποῤῥήτων, nu ca un bărbat care avuse singur o bucată de timp slujba de tălmaciu, ci ca urmaş al vechilor Domni naţionali români voià să apară Nicolae-Vodă, care în titulatura sa şterse numele de Mavrocordat şi, potrivit cu regula de Curte obişnuită în principate, se numi Nicolae Alexandru-Vodă. Când un boier muntean, Radu Popescu, scrise din porunca lui o compilaţie a cronicilor naţionale de până atunci şi continuă povestirea acestora, el începu capitolul asupra nouii ere a lui Mavrocordat cu o frasă care se ocupă de genealogia patronului său[1]. Cetitorul neştiutor află de acolo, că Nicolae, Grecul, e nepotul bătrânului, marelui Alexandru al Moldovei, pentru că mama sa, Sultana, era fiica Doamnei Casandra, care avuse de tată pe Iliaş[2]. Un alt boier de la Curtea lui, Constantin Văcărescu, precum şi fiul lui Iordachi Ruset, Nicolae, puseră şi ei mâna pe condeiu, ca să dovedească obârşia română a augustului lor stăpân[3]. Nici el nu căută mai puţin să învăluie cu cea mai mare îngrijire caracterul său străin: învăţa limba ţării, şi, pentru ca să poată ceti operele istorice care se scriseseră într'însa, porunci adunarea lor şi puse să le continue. Românii Nicolae Costin, eruditul, dar puţin înzestratul fiu al lui Miron, şi Radu Popescu, care se trăgea dintr'o veche familie munteană înrudită cu Bălenii, nu fură numai panegiriştii săi literari, ci stătură şi printre cei dintâiu în Divanul său domnesc. Cu

---

[1] *Magazinul istoric*, IV, p. 39 şi urm.

[2] Cf. Legrand, *Généalogie des Maurocordato* (Paris 1886) in 8°—o a doua lucrare cu acest titlu apăru în 1900—şi A. G. Mavrocordato, în *Arch. soc. şt. şi lit. din Iaşi*, V, p. 170 şi urm.

[3] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, Cf. *Convorbiri literare*, an. 1904, p. 871.

toate că-şi îndreptă atenţia spre şcolile şi tipografiile greceşti şi cu toate că el însuşi îmbogăţi literatura neamului său cu cartea περὶ καθηκόντων şi alte câteva scrieri mai mici, nu poate fi socotit ca representant al influenţei greceşti după un Brâncoveanu, care se ostenise într'atât pentru răspândirea culturii în singura limbă posibilă pentru întreg Răsăritul creştin. Hrisant Notara, care-l ajută cu sfatul său înţelept, era tot atât de puţin dedat exclusiv grecismului. În înalta şcoală a Moldovei de la Sfântul Sava, propovăduiau, pe lângă cel dintâiu *didaskalos* grec şi unul slav şi altul român şi toţi trei erau plătiţi din caseta domnească. Supt Nicolae Alexandru-Vodă apăru la Iaşi o Liturghie în limba naţională. Printre învăţăturile pe care le dete fiului său, tot atât de învăţat, Constantin, se află şi aceasta, că trebue să-şi dea osteneala să aducă pe cât se poate mai puţini Greci în Principate.

Şi acest fiu, Constantin, fu un zelos sprijinitor al culturii; el adăugi la marea bibliotecă a familiei, pe care mai târziu însă, silit de Turci, trebui s'o vânda[1]; se îngriji în special de şcoli şi nu uită să plătească dascălului român de la Şcoala Domnească din Iaşi. El voià să facă tagma preoţească demnă de înalta ei menire şi de aceia nu se dete îndărăt de la o constrângere care trezi multe nemulţămiri. Preoţii trebuiră să asculte predici aspre şi să se supună la un control; cine nu voià să asculte de poruncile sfătuitorului Stăpân; nu plătia ca pedeapsă numai un ducat pe an, care se întrebuinţa la întreţinerea şcolilor, ci şi greaua şi foarte înjositoarea dare a ţăranilor, *birul de ţară*.

---

[1] Catalogul ei l-am dat în *An. Ac. Rom. Rom.*, XXXVI p. 133 şi urm.

Pe când domnià în Moldova, el întemeiè o tipografie pentru cărțile bisericești la Rădăuți și hotărî să se întrebuințeze în biserici numai cărți pe înțelesul tuturor, pentru mântuirea sufletelor și pentru înaintarea culturii.

Grigore Ghica, un al treilea Domn, «fanariot», care a domnit una după alta în ambele principate, era nepotul lui Nicolae Mavrocordat, căci se născuse din sora acestuia. Tânăr plăcut, care ardea de dorința de a învăța totul și care, ca fost mare dragoman al Porții, stăpânia mai multe limbi orientale și europene, Ghica învăță cu ușurință și «moldoveneasca», pentru a ajunge un bun principe și a fi în stare să iea personal cunoștință de toate. De școli se îngriji la fel cu cei doi Mavrocordați și hotărâ ca numai acei fii de boieri cari și-au câștigat în «Museu» sau «Academie» cunoștințele necesare, să poată intra în cariera dregătorească. În țară el era fără îndoială iubit, și nimănui nu-i da prin gând să aducă ponos acestui urmaș al adevăraților Domni români, că e un incorigibil Grec storcător.

Afară de cei numiți, au mai domnit în întâia jumătate a așa-numitei epoce fanoriote încă doi Mavrocordați. Cel dintâiu a fost Ioan, Caimacam în Moldova după trădarea lui Cantemir și urmașul fratelui său Nicolae, când acesta fu surprins de Germani în Capitala sa și târât la Sibiiu (1716); bărbat frumos, ceva mai puțin învățat decât fratele său, dar blând și milostiv, așa că țara întreagă îl plânse când muri în Muntenia, după o scurtă Domnie (1718). Al doilea era un frate al lui Constantin, un tânăr răsfățat, care nu era bun de nimic, nici de bine, nici de rău. Apoi vin în considerație fiii lui Grigore Ghica, Matei și Scar-

lat, cari de asemeni nu se distinseră prin nimic. Un al patrulea Ghica, Alexandru, era fiul, abia adolescent, al lui Scarlat. Un al cincilea, Grigore, era fiul unui alt Alexandru, care luase parte ca Mare-Dragoman la tratativele premergătoare păcii din Belgrad (1739) şi fusese decapitat din pricina unor ascunse intrigi politice. Acest de-al doilea Grigore Ghica întrecu de sigur prin talent, dacă nu prin noroc pe cel d'intâiu — Grigore Matei muri liniştit la Bucureşti, pe când fiul decapitatului sfârşi la Iaşi în 1777 printr'un asasinat politic. Acesta din urmă fu restauratorul înaltei şcoli de la Iaşi, îndeplini punctual poruncile împărăteşti ce i se dădeau şi în schimb primi odată chiar acordarea Domniei pe viaţă. În capitala sa moldovenească puse să se facă frumoase clădiri publice, întemeiè o fabrică de postav în Moldova şi atrase într'însa meşteri străini, acordă fiecărui boier un venit hotărât şi pregăti astfel un sfârşit haosului şi abusurilor de până acum [1]. Controla personal toată administraţia financiară, aşa că supt dânsul dispărură toate jafurile nenorocite. Un mai bun administrator n'au avut de sigur nici Moldova şi nici Ţara-Românească în acest al XVIII-lea veac, judecat în mare parte aşa de pe nedrept.

Mihai Racoviţă, care fusese de două ori Domn al Moldovei, ajunse şi a treia oară la Domnie, şi apoi încă de două ori în Ţara-Românească. Cei doi fii ai lui se bucurară de aceiaşi cinste, de a administra grânarele dunărene pentru Sultan. Constantin se distinse printr'o mare dragoste de băuturi spirtoase şi chiar se şi prăpădi din pricina aceasta. Ştefan însă a fost, ca şi răposatul

[1] P. Răşcanu, *Lefile şi veniturile boierilor Moldovei* (Iaşi, 1887). Cf. Iorga, *Istoria comerţului*, II, şi *Istoria meşteşugurilor*, Bucureşti 1925-6.

sau tata, care în ultimii lui ani favorisase mai mult chiar decât Domnii greci clientela grecească, un om fără caracter. Alţi membri ai acestei puţin înzestrate familii au trăit ca beizadele constantinopolitane, ca fii de Domn şi mai târziu chiar ca simpli boieri pământeni.

În sfârşit, în anul 1758, printr'o intrigă din Constantinopol, primi tronul moldovenesc, fără să-l fi cerut, vechiul dragoman al Porţii, Ioan Callimachi, fiul unui mazil din ţinutul Orheiului şi al unei femei din Câmpulungul bucovinean, care la început se chema Calmăşul şi învăţase latineşte în şcolile polone. El se arătă om cinstit, nesupărător, şi tot aşa şi fiul şi neînsemnatul său urmaş, Grigore, căruia îi era menită în 1769 o groaznică moarte 'n închisoarea împărătească.

Dacă privim acum şirul tuturor acestor personalităţi, unele distinse, altele pierdute în umbra mediocrităţii, atunci e uşor de recunoscut că nimic nou nu se schimbase privitor la numirea Domnilor. Încă din veacul al XVII-lea, şi nu tocmai spre sfârşitul lui, se urcaseră pe Scaunul domnesc oameni cari, ca Gratiani, nu erau de origine ilustră şi cari nici nu-şi dădură osteneală să o simuleze. În această eră, care *nu* e ponegrită ca „fanariotă", întâlnim din contra Greci curaţi, cari fără vre-un drept, dar şi fără vre-o pretenţie, pe care li o putea da meritul sau talentul, au primit demnitatea de Voevozi. Să ne gândim numai la Dimitrie Cantacuzino şi la Antonie Ruset, şi nu în ultimul rînd la Ghiculeşti, la Rumeliotul Duca, ai cărui părinţi plătiseră încă haraciu Spahiului, proprietarul satului lor. Tot în această epocă, nu mult după moartea lui Matei-Vodă, a odraslei Basarabilor şi a lui Vasile Lupu, care îşi pusese

în legătură genealogia cu Aron-Vodă, au fost numiţi Domni cari, aparţinând unei familii boiereşti sau uneia neboiereşti, nu puteau arăta nicio genealogie şi nu câştigaseră nicio biruinţă asupră unui rival. Aici am putut pomeni şi pe Istrate Dabija, un bătrân *bonhomme*, care-şi bea cu mai mare plăcere vinul zilnic din urcioare de lut decât din cupe de cristal sau de aur, un Antonie-Vodă din Popeşti, bătrân copilăros, căruia boierii îi stabiliră o pensie zilnică, o nafacă, pentru întreţinere şi care punea pe fiul său Neagoe să contribue cu o mai mare parte la cheltuielile zilnice ale Curţii, pentru că el, Antonie, era văduv, pe când fiul avea o soţie, a cării întreţinere costa şi ea ceva, apoi Constantin Cantemir, fost ofiţer polon, din sânge de mazil, bărbat care abia învăţa să iscălească mecanic, şi în sfârşit Mihai Racoviţă.

Ce întâlnim în schimb în veacul al XVIII-lea? Domni cari, ca Mavrocordaţii, vorbiau de strămoşii lor princiari *români*, alţii, ca Ghiculeştii şi Racoviţeştii, ale căror drepturi la Domnie scoboară mai departe decât mazilirea lui Cantemir şi omorurile din 1714 şi 1716; şi lângă ei stă «noua» familie a Callimachilor, ai cării membri erau tot aşa nişte mazili moldoveni, cum fuseseră înaintea lor Dabija şi Cantemir.

Se mai vorbeşte apoi, pentru a caracteriza această epocă, de o favorizare a elementului grecesc, de o creştere a dărilor şi de progresul stoarcerei sistematice a ţăranilor. Şi aceste lucruri merită o cercetare mai deaproape.

Ca Domnii din veacul al XVII-lea, şi cei din al XVIII-lea întreţinură agenţi la Poartă, *capù-chehaïele*. Când n'avea bani, nici trecere, nici energie şi nici Domnul

ocupaţie, atunci acest agent, de obiceiu şi acum un Grec constantinopolitan, un Fanariot, ajungea diriguitorul tuturor afacerilor, tutorul, ocrotitorul şi împuternicitul Domnului «său». Nicolae Mavrocordat, fiul său cel mai mare, precum şi Grigore Matei şi Grigore Alexandru Ghica n'au avut fireşte nevoie de astfel de ajutoare-stăpâni; ei erau singuri stăpâni pe Vistierie şi întreţineau singuri legături cu lumea turcească. Altfel sta casul însă cu foarte tinerele beizadele, cari erau copilăroşi şi stricaţi, ca de pildă fiii celui d'intâiu, Grigore, şi nepotul său, ca şi nenorocitele odrasle ale bătrânului Racoviţă. Domni săraci, cum erau în cel mai mare grad Callimachii, aveau de asemeni nevoie de un sprijin şi trebuiau să asculte de indicaţiile aceluia care li mijlocia împrumuturi. Aşa se născu puterea unui Başa-Mihalopol, unui Gheorghe Hatmanul şi unui Stavrachi; cel din urmă era un Grec foarte serbătorit, care în 1765, din porunca revoltatului şi lacomului Sultan, plăti cu moartea prin ştreang bogăţia, mândria şi intrigile sale. Alexandru Suţu fu şi el spânzurat; Nicolae Suţu era cât pe aci să ajungă la ţinta dorinţelor sale; el înaintă până la dragomanatul Porţii, fu factor hotărâtor în toate afacerile româneşti şi consiliè războiul împotriva Rusiei; plăti însă cu moartea, în 1769, sfârşitul nenorocit al acestuia. Dar aceşti „mari Greci" nu sunt, cum am mai spus, o apariţie nouă, aducătoare de nenorociri; ei continuă numai lungul şir deschis de Mihai, «fiul Dracului» (Şaitanoglu), acest puternic Cantacuzin care însă murise şi el de ştreang.

Nici de un amestec mai mare în administraţia ţării nu e vorba. Se poate chiar afirma că acum ei lucrează şi mai cu băgare de samă. Nu se mai poate menţiona o purtare ca aceia pe care o ma-

nifestează Tzukalas, Sophiali sau Balasachi. Când Stavrachi veni în Moldova ca să urmărească personal strângerea dărilor, locuitorii din suburbiile Iaşului îl alungară cu aşa furie, încât nu s'a mai întors niciodată. Nicolachi Suţu locui ce-i drept câtăva vreme pe lângă protejatul său Grigore Callimachi, dar părea că-şi vede numai de slujbă şi cruţă susceptibilitatea colegilor săi români. Ca şi înainte, Grecii ocupau şi acum numai anumite dregătorii, pe cea de Postelnic şi de Vistiernic; aşa începe pe pământ românesc cariera unui Constantin Moruzi şi a unui Alexandru Ipsilanti, cari ambii mai târziu, într'o nouă perioadă a erei fanariote, ajung Domni. Micile animale de pradă se găsesc, întocmai ca şi în pretinsele timpuri mai bune, printre slugile domneşti, unde puteau face pagubă puţină, sau numai în ocupaţii secundare. În genere, Grecii sunt cu atât mai bine represintaţi, cu cât Domnul se pricepe mai puţin în afacerile Domniei. Trebuie să se releveze şi faptul că, tot ca mai nainte, Ţara-Românească a adăpostit mai mulţi Greci decât Moldova. În sfârşit să nu se uite că de regulă Grecul născut dintr'o mamă româncă a pierdut încă din a doua generaţie pecetea străină, chiar dacă poartă şi mai departe numele străin. Aceste înrudiri între Greci şi Români erau un fenomen foarte des, şi incapabilul favorit al Grecilor, Ştefan Racoviţă, care, ca şi răposatul său frate, ridică[1] împotrivă-i gloatele Bucureştilor, ca să le liniştească, dete un decret, prin care opreşte încuscrirea familiilor naţionale cu Greci[2].

[1] Mişcarea se făcu împotriva închiderii unui boier pământean, de la care Cârmuirea cerea bani. V. Iorga, în *An. Ac. Rom.*, an. 192—.

[2] Cronica cuprinsă în Genealogia Cantacuziniştilor şi decretul însuşi pe care l-a publicat d. I. Bianu în *Revista Nouă*, III, p. 302 şi urm.

CAPITOLUL II.

Finanțele Statului, încercările de reformă și dările.

I. *Impositele*. În ce privește înmulțirea și creșterea impositelor, aceasta nu se poate tăgădui, căci doar din veacul al XVI-lea sarcinile Țărilor române devenisera din ce în ce mai apăsătoare. Statul turcesc se organizase din ce în ce mai mult pe abusul puterii publice și, cu cât timpul trecea, cu atât mai mult se adresau Principatelor dunărene pentru îndestularea nevoilor Împărăției, precum și a nesațului marilor și micilor demnitari și a parasiților de Curte. Războiul sfânt nu mai aducea nicio pradă; favoarea Porții nu mai era cumpărată cu daruri scumpe, multe provincii erau lipsite aproape de orice însemnătate pentru Vistieria împărătească, pentru că pe încetul se smulseseră din întreg, iar puterea și inteligența lipsiau pentru a se împotrivi cu măsuri energice acestui proces de descompunere. Raiaua dunăreană ajunsese cu vremea singura hrănitoare a Imperiului, iar cheltuielile Statului în decădere le purta sărmanul și chinuitul țăran român. Chiar cei mai buni cârmuitori trebuiră să se dea învinși în fața acestei necesități de neînlăturat. «Grecul» trebuia să ceară ceia ce i se pretindea și lui de către Turci și, pe lângă aceasta, lăsând la o parte întreținerea Curții

sale, tot ce-i era de nevoie ca să-şi păstreze Domnia prin daruri către toţi puternicii din Constantinopol. In fond, totul atârna numai de întâmplare şi de dispoziţia momentană a acelora cari tocmai atunci ţineau frânele Împărăţiei turceşti. Lipsia orice statornicie, orice siguranţă; odată, aşa scriu în anul 1769 boierii moldoveni comandanţilor ruşi, domnii luau mai mult, altădată mai puţin, căci nimic nu era neschimbător[1].

Pe de altă parte, printr'o veche tradiţie se stabiliseră izvoarele veniturilor domneşti, adecă ale Statului: străvechea capitaţie, darea «pe nume» se culegea pentru a plăti *birul*, de când exista un tribut, şi afară de aceasta Domnul avea dreptul patriarhal ca, din fiecare produs al ţării, fără deosebire dacă satul în chestie era liber sau aparţinea vre-unui boier, unei mânăstiri sau unei episcopii, să iea dijma. Ca şi înaintaşii lor, dependenţi şi ei până la 1774 de bunul plac turcesc, «Fanarioţii» nu aveau nici ei alte mijloace, de care s'ar fi putut sluji ca să-i mulţămiască pe stăpâni. Pe lângă acestea ei erau, ca şi înaintaşii lor, tot aşa administratori buni sau răi ai finanţelor Statului.

Porţii şi slujbaşilor ei, aveau să li dea Domnii români din veacul al XVIII-lea ceia ce se va enumera mai jos. Nu puteau refusa nimic; numai câţiva privilegiaţi printre dânşii avură curajul să ceară o scădere a pretenţiilor prea mari, dar numai în rare casuri şi în măsură mică au isbutit.

În primul rând trebuia să se dea tributul. În Ţara-Românească el se urcase la o sumă mare, de neîndurat încă supt cârmuirea, în alte privinţi norocoasă, a lui Brâncoveanu, şi în zadar făcură

---

[1] *Archiva Românească* I, p. 147.

urmaşii acestuia încercarea să desfiinţeze «adaosul» pe care el trebuise să-l încuviinţeze. Nicolae Mavrocordat îşi întrebuinţă toată influenţa sa şi plăti 100 de pungi, numai ca să obţină scăderea dobânzii; la urmă trebui totuşi să se trimeată continuu, anual, suta de pungi cerută[1]. Pe lângă tribut, el trebui să plătească, întocmai ca şi vecinul său din Moldova, *mucarerul*, pentru ca să i se «înoiască» Domnia în fiecare an: „micul *mucarer*" se ridica pentru Ţara-Românească la 50.000 de lei, adecă taleri pe socoteala turcească, pe când un Domn moldovean avea de dat numai pe jumătate, 25.000 de lei[2]. Fiul lui Nicolae, cu toate că personal nu era un om lacom, trebui să pună pe grumazul apăsatei ţări noi poveri ca să rămână Domn; concurentul său fără scrupule, Mihai Racoviţă, ridicase *mucarerul* până la 250.000 de taleri, dar acesta este de sigur «mucarerul mare», pe care fiecare Voevod trebuia să l trimeată după Domnia «legală» de trei ani, pentru ca să primească un nou steag împărătesc printr'un nou Agă de întărire, *Schemniagasi*. Constantin dovedi Împăratului că el nu-i mai puţin zelos decât acel bătrân şi şiret Mihai, şi făgădui încă o nouă dare, *geaigeaua* (τζαΐζα) ca dar pentru persoana Împăratului, pentru tesaurul lui personal: astfel se stoarseră încă 500.000 de lei anual şi bine înţeles că şi înalţii demnitari ai Porţii trebuiră să primească partea corespunzătoare pentru favoarea şi serviciile lor[3]. La o nouă re-

---

[1] Radu Popescu, în *Mag. ist.*, IV, p. 121-22.

[2] Cf. *Descriptio Moldaviae*, p. 111-112, şi *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 502.

[3] *Genealogia*, p. 503 · Aceste declaraţii, pe care deputăţia română le făcu Împuternicitului rus la 1772, în timpul congresului de pace: s'au păstrat în Memoriul pe care Mihai Cantacuzino II prezintă Cârmuirei ruseşti şi care apăru în greceşte în 1806 la Viena prin fraţii Tunusli ca

gulare a granițelor, pe care de altfel Turcii dunăreni din veacul al XVIII-lea le observau cu mai puțină îngrijire decât cei din al XVI-lea, ca și pe basa dovezilor scrise și orale aduse, câteva petece de pământ și insule trecură la Principat, dar pentru aceasta, după vechiul obiceiu, se ridică și tributul cu 2.000 de lei. Din moșioara *Odaia Vizirului*, câștigată în 1690, ale cării venituri se cuveniau Marelui-Vizir de atunci, păstorii și țăranii turci neliniștiau toată jumătatea răsăriteană a Țării-Românești: Scarlat Ghica socoti că e practic să recâștige acest cuib tulburător de pace, și aceasta însemnă din nou pentru bieții țărani români o urcare a tributului, cu 25.000 de taleri.

Dar aceasta tot nu era încă destul. De când cu decăderea puterii turcești, nu mai sosiau atât de des și așa de regulat ca în marea perioadă de cucerire, din Marea Neagră sau Egee la Constantinopol galerele încărcate cu grâu, căci reaua administrație favorisa și conruperea funcționarilor. De aceia hrănirea stăpânilor căzu tot mai mult în spinarea râielei de la Dunăre, și, pentru a avea un pretext, se cerea în mijlocul păcii provisii de grâne pentru războiu, *zahereà*, ba chiar pentru un lagăr neexistent. De altfel, desfrânații negustori de grâne asiatici, Lazii puțin folositori țării, nu mai vin acum primăvara cu corăbiile lor la Galați pentru Moldova și la Braila pentru Țara-Românească. Domnul Țării-Românești era din potrivă, îndatorat să trimeată la un timp hotărît spre porturile de la Dunăre, pe cară închiriate, cam 30.000 de *chile* din Principatul său, care era mai bogat decât Moldova. Prețul trebuia scazut din tribut, dar aceasta de

'Ιστορία τῆς Βλαχίας precum și în „Mémoires sur la Valachie“ ale Generalului von B[auer] (Frankfurt. Leipzig 1778).

regulă se uita. Birnicii aveau libertate să dea această zahereà în natură, dar atunci era în primejdie să-şi vadă reclamate de către funcţionarii turci produsele sale ca stricate sau neîndestulătoare; se mai putea însă plăti Domnului costul lor, şi aceasta era mai obişnuit. Cu vremea această nedreaptă contribuţie de războiu fu încă dublată [1].

Moldova, în timpul lungului, greului şi pustiitorului războiu cu Polonia scăpase de obişnuitele ei greutăţi. Însă, după pacea de la Carlovăţ, principatul, care nădăjduise o suzeranitate creştină, trebui să-şi reiea vechile îndatoriri. Despre o creştere a tributului, a *mucarerului*, nu e vorba aici în cronici; se dădea numai vechiul haraciu, pe lângă darurile în bani, blănuri şi alte lucruri, la marea serbătoare a Bairamului, «Paştele mohammedan», peşcheşul Bairamului. Totuşi, o altă povară afară de cele vechi se impuse pe umerii şi aşa destul de încărcaţi ai locuitorilor săteşti. În urma ultimelor întâmplări din războiul cu Polonia, în urma năvălirii ruseşti şi a planurilor creştine de conspiraţie, Turcii înţeleseră de ce mare valoare era o graniţă răsăriteană bine asigurată a Împărăţiei europene. Cetăţile din timpul lui Soliman şi dinainte de dânsul, de la Nistru şi de la Dunărea-de-jos, fură de aceia din nou întărite şi, după o aşa zisă expediţie contra Poloniei, Seraschierul porunci, în 1713, însoţitorului său Nicolae Mavrocordat să readucă într'o stare mai bună vechile ziduri ale Hotinului; el însuşi rămase acolo ca Paşă şi alipi o bună parte din ţinutul mărginaş la cetatea anexată. Curând după aceia — pe Soroca o ameninţa odată intrarea unei gar-

---

[1] Izvorul arătat mai sus.

nizoane turceşti — se mută graniţa de Miazănoapte a Statului tătăresc din Bugeac pe socoteala ţării, şi preţuitele ajutoare de războiu ale Turcilor câştigară, în condiţii pe care astfel de oaspeţi nu erau în stare să le păstreze, o sfoară din pământul basarabean lungă de treizeci şi două de ceasuri, dar largă numai de două. Aceasta duse iarăşi la multe neplăceri şi pustiiri. De acum Domnilor Moldovei li mai căzu şi sarcina să îngrijească ei cu proviant, cu tot felul de fabricate apusene, cu lemne, etc. pe mai marii Tatarilor, şi mai ales pe acum puternicii şi foarte influenţii Paşi de Hotin şi Bender, precum şi pe subordonaţii lor, comandanţii din Acherman, Chilia şi Ismail, ba chiar şi pe cei din depărtatul Oceacov. Într'una alergau olaci, slujbaşi şi soldaţi de la Galaţi spre aceste puncte de graniţă, *serhaturile*, şi din Hotin, Bender şi alte cetăţi spre porturile dunărene. De aceia mereu erau daruri de făcut, *mosafiri* de găzduit în hanuri turceşti, *beilic*, în «Casa domnească» din Iaşi sau la *conace* (de la turcescul konak) cu tot felul de lucruri preţioase, necesare sau de prisos, şi de procurat cai şi însoţitori pentru călătoria cu poşta — *menziluri*, — iarăşi un cuvânt turcesc.

Dar pentru Moldova şi Ţara-Românească nu doară *aceste* exploatări, dintre care unele într'adevăr nu puteau fi prevăzute, erau boala fără leac, boala care consuma măduva şi viaţa. Ea provenia mai degrabă din totalisarea sumelor ce apar în socoteli: darurile faţă de Turci, pocloanele faţă de «persoane ştiute», astfel de persoane fără nume, «ştiute numai de Domn», — bani cari porniau la Constantinopol pentru achitarea vechilor datorii, *sineturi* sau sume care erau cerute de agenţii din Capitală. Era marele nesaţ a-toate-

stăpânitor, nesaţ neruşinat, care nu cunoaşte niciun hotar al omeniei, al moralei şi al propriului interes adevărat, din partea tuturor celor, mari şi mici, cari numai pe basa credinţii lor mohammedane socotiau că au dreptul să pună la muncă pentru ei şi pentru leneşul lor lux ordinar nesfârşita mulţime a creştinilor fără drepturi. Cine putea socoti aici incalculabilul?

Dar tot acest incalculabil trebuia totuşi plătit în clipa în care era cerut, căci uşor se găsia doar un alt «Grec» care făgăduia să deie şi mai mult.

Pentru a aduna suma cerută, Domnul avea la îndemână în primul rând vechea dare, *birul*, care se încasa în epoca Fanarioţilor ca şi mai înainte. Birul nu avea un hotar de creştere, şi se luase încă de mult obiceiul ca, pe lângă suma obişnuită, să se mai impuie un adaos, când cererea împărătească întrecea suma obişnuită, şi acesta era mai totdeauna casul. Cel d'intâiu Domn român care, din motive nobile, încerca să aducă ordine în această situaţie încurcată fu Antioh, fratele mai mare al lui Dimitrie Cantemir, om simplu şi de modă veche, ce-i drept, dar nu om rău şi nici lacom. În timpul primei sale Domnii, în anul 17(0, luă el măsura ca fiecare locuitor al ţării, boierul, mazilul, privilegiatul, chiar şi aşa-numitele *bresle*, corporaţii de meseriaşi şi de tot felul de străini şi ţăranul, să încheie o învoială cu Visteria, pe basa căreia să fie îndatorat numai la plata sumei însemnate pe o bucată de hârtie *pecetluită* cu roşu, care purta numele lui, şi anume nu intr'odată, ci în patru termine, care primiră numele de *„sferturi"* [1]. Urmaşul lui, Constantin Duca, nu desfiinţa, ce-i

[1] *Letopiseţe*, II, p. 44.

drept, această măsură mântuitoare, dar găsi mijlocul să o împace cu interesele sale, punând să se culeagă *opt șferturi* în loc de patru, fapt prin care aduse tesaurului suma îndoită[1]. Mihai Racoviţa, Domnul pământean care-i urmă în Scaun, dete proprietarilor şi conducatorilor satelor ordinele necesare ca ei să culeagă şferturile de la toţi locuitorii[2]. La întoarcerea sa, Antioh încheiè cu mănăstirile o învoială asămănătoare, o *ruptă,* care le îndatora numai la o plată de patru ori pe an; dar în locul altor şferturi, el se văzu nevoit să ceară o nouă dare de fiecare coş-fum, care se numi fumărit[3]. Dimitrie Cantemir însemnă în a sa «Descriptio Moldaviae» *fumăritul* ca singurul izvor din care Statul aduna mijloacele pentru acoperirea datoriilor mari; el socoate darea fiecărui ţăran la optzeci de aspri, pe când în vreme de războiu se aşteaptă de la el un taler sau un ducat[4]. Dar şi în această a doua a sa Domnie, Antioh pastră vechea sa dare regulată, *rupta civertului,* plata în patru şferturi; ea se găseşte cel puţin în socotelile pe anul 1706[5]. Probabil că nenorocita introducere a *fumăritului,* care despopoară din nou multe sate ţărăneşti prin fuga celor mai mulţi din locuitori, se întâmplă abia în 1707 şi această dare fu apoi păstrată şi de urmaşi ca folositoare[6]. Brâncoveanu, care sta de-asupra oricării maziliri, rămase, cam tot pe această vreme, credincios vechiului sistem lui bine cunoscut: el nu imită în nicio privinţă exemplul din Moldova. Din potrivă, el dete veci-

---

[1] *Ibid.*, p. 270.
[2] *Letopisețe*, II, p. 281.
[3] *Ibid.*, pp. 32, 266, 285.
[4] *Descr. Mold.*, p. 107.
[5] *Studii și cercetări*, p. 171, și *Letopisețe*, II, p. 285.
[6] Pentru Mihai Racoviță a doua oară, *Letopisețe*, II, p. 57.

nului modelul unui fel de dijmă care era necunoscut mai înainte în Moldova. Constantin Duca, ginerele Domnului muntean, fu cel d'intâiu care, afară de *goştina* pe oi şi de *desetina* pe albine şi porci, care erau comune ambelor Principate, ceru şi urâtul *văcărit,* care se lua nu numai de pe vaci şi boi, bogaţia ţării, ci şi de pe caii şi bivolii domesticiţi. El ceru şi darea obişnuită în Ţara-Românească, anume *miere* şi *ceară,* pentru Împăratul turcesc, *vinăriciul* de pe vii, *cămănăritul* de la vinderea vinului[1] şi *pogonăritul* pentru fiecare pogon cultivat cu porumb sau tutun[2]. Nu-i vorbă, el jură sus şi tare, că prin aceasta satisface numai o nevoie grabnică, neobişnuită, şi făgădui solemn să nu mai impuie iarăşi aceste noi contribuţii. Dar fiecare Domn jura numai pentru persoana sa, şi nu pentru urmaşii săi, şi afară de aceasta se găsia totdeauna la îndemână un Patriarh care să deslege la un moment dat un astfel de jurământ. Încă cincizeci de ani *văcăritul* fu luat în Moldova ca un ajutor sigur la cas de nevoie; alte dări nou-introduse avură o viaţă şi mai lungă şi li merse şi mai bine pe acest nou pământ bogat.

În Moldova, ca şi în Ţara-Românească, Grecul Nicolae Mavrocordat apăru ca represintantul unei direcţii nouă, mai bune, ca un părinte al ţării în înţelesul unui absolutism luminat. El aduse din nou în us *rupta* şi puse să se însemne[3] anume numele birnicilor, şi aceasta chiar îndată după întâia sa numire din anul 1709. Această «ruptă» însă nu se pomeneşte în a doua a sa Domnie din Moldova, în timpul căreia, «fără să se gândească la

---

[1] *Let.*, II, p. 46.
[2] *Ibid.*, p. 249.
[3] *Ibid.*, pp. 79, 297.

pagubele tesaurului său», el scăzu *vădrăritul* și renunță pe rând la birurile împrumutate, *pogonărit* și *țigănărit* — acesta din urmă se lua de la robii țigani[1]. Întâia sa Domnie în Muntenia fu prea scurtă și plină de griji; dar, după ce prin pacea din 1718 scăpă din închisoarea sa ardeleană, iar moartea fratelui său Ioan îi creă posibilitatea reînoirii principatului său, atunci introduseră Rușii sistemul din Moldova, care aici se chiamă *rumtori* și însemna tot plata unei sume hotărîte în patru sferturi. Acest sistem aduse aceleași roade ca în Moldova și în acestălalt principat[2].

Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae, văzu însă că astfel de măsuri cădeau în desuetudine supt Domnii următori prin noi stoarceri și că de aceia nu erau de ajuns; așa Mihai Racoviță după 1716 cerea în Moldova dările desființate acum, *văcărit* și *țigănărit* și chiar dări noi pe mori: *morăritul*, și pe prisăci, *prisăcăritul*[3]. Ca un cetitor zelos al *filosofilor* filantropi din Apus, cari se înflăcărau pentru drept și organisația legală a societății, ca om cu gânduri nobile și față de Domn conștiincios, și nu în ultimul rând ca un calculator practic, voi el să introducă reforme binefăcătoare și înainte de toate să îndrepte esențial starea finanțelor pe basa unei noi regulări a întregii administrații românești și a raporturilor sociale.

II. *Austria în Oltenia*. Încă un motiv special îl împingea la aceasta. Prin pacea de la Passarovitz (1718) Casa de Austria câștigase cea mai frumoasă, mai bogată și mai împoporată regiune de

---

[1] Cf. *Let.*, II, pp. 166-167, 170; *Arch. Rom.*, II, p. 100-101; *Uricariul*, I, p. 47 și urm.
[2] *Mag. ist.*, IV, p. 118.
[3] *Let.*, *II*, p. 361.

peste Olt, căreia noii stăpâni îi deteră numele de «Valahia-Mică» (1718). După ceva mai mult de douăzeci de ani, prin tratatul din Belgrad, din 1739, Poarta capătă îndărăt acest ținut cedat, și, cu toate că unii oameni se gândiau la înființarea unui nou principat, Constantin Mavrocordat ajunse iarăși regent înăuntrul vechilor hotare, dar trebui pentru aceasta să făgăduiască Sultanului biruitor o creștere a tributului de 100.000 taleri, cu toate că la pierderea provinciei respective tributul nu fusese micșorat[1].

Administrația austriacă a «Valahiei-Mici» timp de douăzeci de ani servi lui Constantin, filantropul de la Dunăre, totodată ca model și ca avis. Ba reforma tânărului Mavrocordat ar rămânea neînțeleasă în trăsaturile ei principale fară cunoașterea împrejurărilor din Oltenia de la 1718 până la 1739.

Represintanții culturii apusene, in uniformă de funcționari și ofițeri, găsiră în ținutul nou cucerit un cler incult, care era supus tuturor greutăților și, pe lângă acestea, dădea episcopului de Râmnic, fostul «Mitropolit al Noului-Severin», pentru întreținerea sa un *poclon* anual; apoi boieri cari-și uitaseră de multă vreme însușirea lor de războinici, oameni leneși, ambițioși și urzitori de intrigi, cari năzuiau numai la un post strălucitor și bănos la Curtea din București, ei se bucurau de oarecare privilegii la dări și plătiau *oieritul* numai la trei ani odată. Vechile *bresle*, privilegiatele fiscului, existau încă în număr însemnat și, pe lângă acestea, Austriacii mai găsiră și alte numeroase categorii: *slujitori, aleși, mazili*, văduve, *nevolnici*,

---

[1] Tunusli, l. c. (cf. p. 146, Nota 1).

accei cari locuiau pe lângă şosele sau cari serviau pe moşiile Domnului, acum domenii confiscate. Apoi mai erau, mai ales în judeţele de munte, încă mulţi ţarani liberi, cari posedau bucata lor de pământ ohavnică, *moşia* lor, vecini, *megiaşi*, cari nu atârnau de niciun boier. Apoi mai veniau *mărginaşii* cari corespundeau *lăturaşilor* din Moldova; ei se aşezaseră pe pământul boierilor şi căzură cu încetul în starea de *rumâni*, căci acum ei nu mai aveau, ca şi aceştia, libertatea de a părăsi totul după voie. Cei mai numeroşi locuitori ai «Valahiei austriece», ca şi ai celei rămase turceşti, aceşti *rumâni* şerbiţi, datoriau stăpânului care-i cumpărase, dijma ce se lua din sămănături, din prisăci, a douăzecea parte, şi de pe vin, ca *vinăriciu*, în aceiaşi proporţie. Tot aşa, aceşti ţarani neliberi aveau de plătit fiscului o parte din bogăţia lor în vite: din oi, capre, porci şi boi. În sfârşit erau îndatoriţi să dea boierului *claca*, şi aceste claci erau chiar fără măsură; «atâta muncă pe cât era nevoie», se spune într'o mărturie oficială. Fiecare cap de familie trebuia să se supună cererii stăpânului său şi să ajute din zorii zilei până la prânz la vre-un lucru de câmp sau de casă. Trăiau împrăştiaţi în sate, a căror populaţie se schimba şi care numărau în diferitele anotimpuri mai mulţi sau mai puţini locuitori, după cum aşteptau sosirea birarului sau erau scutiţi de dânsa. Dările constau, cum s'a mai spus, din *bir* şi *dijme;* când se ridicau cele d'intâiu, când cele din urmă, după cum sfătuiau boierii pe Domn la ridicarea unuia sau celuilalt, potrivit cu perspectiva sămănăturilor sau cu starea turmelor[1]. Încer-

[1] Cf. *Let.*, III, p. 219: Constantin Racoviţă întreabă pe boieri cu ce să plătească el birul şi datoriile la Constantinopol; altă dată Mihai-Vodă se

carile de reformă ale lui Nicolae Mavrocordat n'au avut trainicie, şi dacă au ajutat pentru moment ţerii pustiite; chiar supt Mihai Racoviţă, în anul 1731, Ţara-Românească plătia iarăşi vechile biruri: *haraciu, lipsa haraciului, sama a treia, poclonul bairamului*, şi toate aceste dări fusesera în fiinţă încă în 1720. De altfel, când Oltenia ajunse în mâna Împăratului, Nicolae-Vodă probabil că nici nu întreprinsese trecătoarea sa îmbunătăţire a finanţelor. Mijloacele care înlesniau, dacă nu o viaţă culturală, cel puţin plata impositelor, proveniau din viul comerţ cu Turcii, cari cumpărau chiar în ţară sau în porturile dunărene, de la ţărani şi boieri, oi, miere, ceară, său şi li dădeau în schimb proştii lor *zloţi (Gulden)* sau fabricate turceşti[1]. De oraşe, în adevăratul înţeles al cuvântului, centre de muncă şi bogăţie, nu era vorbă, căci Turnul-Severin nu exista încă şi administraţia *judeţului* Mehedinţi se afla pe atunci în Cerneţi, pe când Craiova, Râmnic şi Târgu-Jiiului nu erau decât sate cu bâlciuri, unde la anumite zile veniau ţaranii cu produsele lor pentru a face puţine cumpărături — căci tot ce li trebuia fabricau singuri acasă, în modestele lor colibe sărăcăcioase—, şi mai ales pentru a visită cârciumile din târg. Boierii îşi aveau în oraşe casele lor scunde în mijlocul unei curţi mari; oameni pioşi clădiseră icicolo biserici. De altfel locuitorii erau în parte de origine străină. Bulgarii din Chiprovaci şi Grecii din toate colţurile ţării lor se întâlniau aici.

O prefacere a stării de lucruri era pentru stăpânii de acum o necesitate şi o chestie de onoare şi, pe lângă aceasta, dacă ea dădea un resultat vi-

---

scuză: „noi ca să putem rădica poroncile stăpânilor şi neavând de unde mai lua şi cu ce chivernisi"; *Studii şi doc.*, V, p. 103, No. 112.

[1] *Studii şi doc.*, V, p. 135 şi urm.

sibil, norocos, putea fi un mijloc ca să câştige pentru viitoare planuri de cucerire pe «Valahii» cari «oftau supt jugul tiranic al Voevodului». Se putea proceda în două direcţii bine deosebite una de alta. Sau se începea opera de restaurare prin păstrarea tradiţiei, a «vechiului obiceiu» din vremurile mai bune, prin atragerea celor mai bune elemente din boierimea băştinaşă, prin desconsiderarea folosului momentan, fără să se gândească la plata regulată a unei mari «contribuţii». Sau, în locul organisaţiei româneşti aflate, bună sau rea, se putea crea ceva cu totul nou. Aceasta din urmă ar fi însemnat să se considere «Valahia austriacă» tot aşa ca orice altă provincie a marii monarhii şi să o supună la o prefacere radicală în sens german, «european», prin funcţionari străini, cari să proceadă după regule străine.

Dar Guvernul central avea în primul rând în vedere foloasele fiscului şi consideraţii de apărare într'o regiune de graniţă nou-cucerită. Trebuia întâiu să atragă aici colonişti, să facă liste de contribuabili, să ţină regulat catastifuri exacte pentru banii de încasat şi să ridice căsărmi. Restul era să vină mai târziu, şi de aceia nu se întâmplă niciodată.

Boierii nu căpătară, aşa cum ei ar fi dorit, exclusiv administraţia. După multe chibzuiri, Gheorghe, fiul meritosului Şerban Cantacuzino, fu numit, nu Domn, cum voià, ci numai Ban — acesta fusese şi titlul guvernatorului ţinutului «supt Turci». Alături de el era un Sfat, în care intrau Români, Levantini ca Nicolae de Porta, şi Germani, şi ai cărui membri se certau mereu împreună şi făceau pe acest slab şi incapabil om încă şi mai puţin capabil. Afară de aceasta exista o administraţie militară, bine în-

ţeles neatârnată de el. După nesfârşite memorii, propuneri, plângeri şi petiţii, cei din Viena fură nevoiţi să destituie, cu un frumos titlu de general şi o pensie cum se cade, pe bunul şi bietul Ban, care vărsă lacrămi mişcătoare şi asigură formal că el nu e «slab» din fire, ci numai că a ajuns astfel fiindcă i se legaseră mânile. Un *preşedinte (praeses)* îi luă locul, lucră mai cu energie decât predecesorul şi ajunse în sfârşit la acelaşi ţel: plată punctuală a contribuţiei, construire de căsărmi, nevoi, neregulă, excese ale soldaţilor şi funcţionarilor inferiori, strigăte ale boierilor cari doriau pensii şi privilegii, urmară una după alta, şi sfârşitul fu ura generală [1].

Când izbucni un nou războiu cu Poarta şi Austriecii ieşiră prost, boierii şi ţăranii se duseră în munţi sau peste Olt, la „Grecul" în care vedeau totuşi pe Domnul lor, stăpânitor după vechi deprinderi şi după sfântul obiceiu. Însăşi Cârmuirea recunoaşte că ea a rămas singură şi isolată în Craiova [2].

Cu toate acestea se luară multe măsuri de reformă, şi printre ele şi bune, din partea „Banului" şi a „praeses"-ului supt controlul suprem al generalului ardelean. Unele dintre ele merită să fie amintite, fiindcă ele au dus la organisări similare în întreaga ţară, unită după 1739 supt supravegherea Voevodului.

Boierii cereau absoluta scutire de bir şi voiau să iea în mâniie lor, destoinice sau nedestoinice, toată conducerea. Austriecii li cereau, din potrivă,

[1] Cf. *Studii şi doc.*, V; Hurmuzaki, VI; Lugoşanu, *Oltenia supt Austriecii* (Bucureşti 1889); Căpitanul Iakubenz, *Die Cisalutanische Walachei unter kaiserlicher Verwaltung*, 1717-1739, in *Mitteilungen des k. und k. Kriegsarchivs in Wien*, XII (1900.) Cf. bogata colecţie a lui C. Giurescu şi Dobrescu, I.

[2] *Studii şi doc.*, V. p. 153.

jertfe mari, întru cât nu li încuviinţau stăpânirea nemărgenită asupra ţăranilor lor; ba, trebuiau să plătească şi ei, ca şi aceşti despreţuiţi ţărani, *oieritul*, care alcătuia cel mai însemnat izvor de venituri— fie şi macar la trei ani odată. Din causa acestor măsuri, mai ales după înlăturarea Banului, ei erau foarte nemulţămiţi. Clerul avea aceleaşi interese ca şi boierii cu privire la scutirile de dări, şi nici el nu izbuti să obţină păstrarea acestui privilegiu. Pe lângă acestea, repartiţia, făcută acum, a episcopiei de Râmnic la Mitropolitul sârb din Carlovaţ, precum şi numirea episcopului catolic Stanislavici pentru Bulgarii convertiţi [1], jigni clerul înalt, şi nu mai puţin amestecul fiscului in administraţia averilor mănăstireşti. În general ţara suferi, cel puţin elementul românesc, prin situaţia privilegiată a coloniştilor bulgari, cari încă mai d'inainte se adunaseră, dar acum năvăliau în număr mult mai mare. Chiar faţă de boieri erau obraznici, li spuneau grosolănii şi li arătau o purtare necuviincioasă, pe când Grecii, tot atât de privilegiaţi, nu se arătau de loc mai cruţători în urma privilegiilor acordate decât fuseseră în defăimata epocă turcească. Scăderea valorii monedelor turceşti, pe care negustorii le aduceau în ţară, împiedeca singurul comerţ cu putinţa, căci provinciile austriace vecine, Ardealul şi Banatul Timişoarei, aveau din bielşug aceleaşi producte ca şi ţinutul românesc cucerit; măsuri sanitare şi neîncrederea continuu scoasă la iveală împotriva celor «turceşti» contribuiră şi ele la aceasta.

Obiceiul bun consta în stabilirea birului ce trebuia ridicat şi împărţirea lui mai bună, cu toate

[1] Cf. şi Farmendzin, în *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XVIII, passim.

că perceperea nu se făcea totdeauna omenos. Vechiul bir se stabili la doi *lei* sau patru florini, sau la trei florini și douăzeci de creițari pe an de cap de familie; din vechile dijme se păstrară numai unele, ca *oieritul* și *dijmăritul*. Dar la acestea se adăugiră apăsătoarele dări de aprovisionare, și încasarea se făcea de către nemiloși *ciocoi* de sânge greco-român, și nu de funcționari cinstiți, ba chiar — și acesta era casul cel mai nenorocit — prin agenți ai arendașilor bulgari din Companiile privilegiate.

Apoi se făcu un adevărat mare serviciu nenorocitei populații baștinașe când administrația imperială nu recunoscu șerbie, *rumânia*, și în țăranii neliberi de până acum văzu numai niște săteni cari n'au pământ al lor, ci lucrează pământ străin în schimbul unei despăgubiri în dijme, muncă sau bani; aceasta era tot una cu o ridicare a *rumânilor* la treapta de *mărginași*. Comandantul ardelean, Virmond, stabili clăcile lunare ale țăranilor la două zile pe lună iarna și trei vara, și hotărî suma de compensare la 5 sau 2 groși pe zi [1]; mai târziu însă un urmaș al lui Virmond hotărî o zi pe săptămână[1]. În sfârșit în Țara-Românească în vremurile mai de demult nu exista o administrație perfecționată, cu toate că în târguri și sate funcționau *pârcălabi* domnești. Acum însă, pentru a împlini scopurile mai înalte ale tesaurului și ale războiului, se numiră ca administratori *de județe* funcționari cari erau totdeauna presenți în județul lor: aceștia erau *vornicii*, cari aveau în mâna lor toată administrația; în fiecare județ se înființară patru cercuri, care stăteau supt ascultarea unui *ispravnic* — numele înseamnă propriu-zis *executor*.

[1] *Mag. Ist.*, IV, p. 29: „Slujitorimea, care era de rădica numai el haraciul împărătesc, pe toți i-au strâns de i-au făcut podani".

CAPITOLUL III.

Reformele lui Constantin Mavrocordat şi urmările lor.

În reforma sa Mavrocordat luă dela Austriaci simplificarea situaţiei: se desfiinţară *slujitorii* şi multe alte *bresle*, care ajunseseră numai nişte vorbe goale, şi astfel se reduse numărul acestor apărători privilegiaţi ai ţării, cum încercase şi Brâncoveanu. *Ruptele*, având învoieli particulare cu Vistieria, pierdură puterea lor de până acum. Astfel se creă o singură clasă de ţărani birnici şi dela dânşii Vistieria cerea, ca fostul inspectorat austriac din Oltenia, o sumă hotărîtă, care se trecea pe biletelul pecetluit cu roşu, cu cele patru termine de plată pe care le introdusese întâiu tatăl reformatorului[1]. Noul cap de familie muntean avea, ce-i drept, de plătit anual ceva mai mult decât fostul birnic oltean: doi lei şi jumătate pentru un sfert de an, pe când *holteiul* plătia numai un leu şi jumătate, dar cap de familie, *liude* (людє = om), era pentru fisc numai acela care avea zece capete de vită, aşa încât în cele mai multe casuri abia mai multe case ţărăneşti alcătuiau împreună o unitate fiscală[2]. Dintre dijme dispărură *văcăritul, pogonăritul,*

---

[1] V. mai sus şi „Tunusii" cap. XXIX.

[2] Dovada o dă pentru Moldova o cronică din acel timp, *Let.*, III, p. 203: „făcând zece bucate un cap, fiece bucate, şi capul puindu-l la fieştecare *sfert* câte un ort".

etc., şi numai pentru oi şi vin se plătia o contribuţie moderată. Mânăstirile pierdură *milele* lor de până acum, dar nici de aici înainte ele nu fură îndatorite la nicio dare către Vistierie. Tot aşa rămaseră liberi de orice dare boierii şi cel puţin în parte, şi anume de dijme, şi mazilii, introduşi acum după exemplul moldovenesc, şi cari aduceau servicii Domnului în administraţie. În fiecare judeţ se aşezară *ispravnici* statornici, cari îngrijiau de tot. Şi în sfârşit se uniră la un loc caseta Domnului *(Cămara)* şi a ţării *(Vistieria)*, care până acum măcar ca nume fuseseră despărţite [1].

Acest nou sistem fu introdus şi în Moldova, unde Mavrocordat fu făcut în 1741 pentru a doua oară Domn. Întâlnim, nu-i vorbă, şi aici, chiar mai târziu, o îndoită şi întreită stoarcere a uritului *văcărit* şi o întreită *goştină*, dar de la 1741 venitul Visteriei se compune din următoarele dări. La *sferturile* ţăranilor, la început numai patru, număr corespunzător înţelesului cuvântului, se asociază contribuţia mazililor şi a acelor negustori cari aveau un privilegiu, un *hrisov* (χρυσόβουλλον), şi de aceia se chemau *hrisovoliţi;* aceşti birnici sunt socotiţi ca *ruptele Vistieriei,* adecă oameni cari au căzut la învoială cu Visteria ţării; tot printre aceştia se socot şi *ruptaşii Cămării,* adecă acei cari încheiaseră şi ei o înţelegere cu Cămara particulară a Domnului, introdusă din nou, şi cari pe basa acesteia căpătară o situaţie pri-

[1] Actul de reformă s'a tipărit în traducere francesă în *Mercure de France*, 1742, şi de acolo a trecut în ediţia lui Daponte, Legrand: *Éphémerides daces*, II, prefaţa. E comunicat numai în cuprins şi în „Tunusăi", *l. c.* Încă din întâia sa Domnie în Moldova Constantin luase câteva măsuri de organisare, în anul 1735: el opri, între altele, ca ţăranii mânăstireşti să fie supuşi boierilor; *Studii şi doc.*, V, p. 153, no. 93.

vilegiată[1]. Dintre dijme se luară regulat numai *desetina* de pe porci şi prisăci, *goştina*, care corespunde *oieritului* muntean, şi *vădrăritul*. Grigore Calimachi micşoră acest *vădrărit* şi desfiinţă celelalte biruri, care împovărau greu de tot producţia vinului[2]. Actul asupra acestei organisări arată ca venit al acestei noi sau mai curând înoite contribuţii «generale» moldoveneşti 105 parale pentru fiecare gospodărie şi 55 pentru holtei la fiecare termin de plată, dar adausul pentru strângătorul de biruri, aşa numita *răsură*, nu se mai plăteşte. Tot acolo ni se mai arată că *văcăritul*, *pogonăritul* şi *cuniţa*, un bir care se plătia pentru boii vânduţi străinilor — în genere Armenii poloni erau acei cari făceau acest comerţ — sunt de acum desfiinţate[3]. În casul unui bun resultat al capitaţiei, sau, mai bine zis, al birului pe gospodării, se punea în perspectivă chiar desfiinţarea *desetinei* şi a *vădrăritului*, cel puţin pentru mănăstiri şi mazili. Din rândul mazililor Domnul îşi numia *ispravnicii*, cu o leafă hotărită. Şi aici clerul era scăpat de orice dare. Se introduseră Curţi permanente de judecată, afară de Divanul domnesc, căruia îi erau subordonate, şi iarăşi funcţionarii fură luaţi din rândurile mazililor favorisaţi. Toate scutirile care se dădeau trebuiau trecute în condici ţinute cu îngrijire, pentru a pune capăt haosului de până acum în chestiile de judecată[4].

---

[1] V. *Documente şi cercetări*, I, p. 32 şi urm.: Condica de socoteli pe 1764; *Doc. familiei Callimachi*, II, p. 79 şi urm.: una ca aceasta pe 1763.

[2] *Doc. Call.*, I, p. 573.

[3] *Let.*, II, p. 416; *Studii şi doc.*, V. p. 105, nota 2; VII, cap. V: protocolul lui Mavrocordat; no. 66, p. 215 şi urm.; cf. p. 581 şi urm.

[4] *Let.*, II, p. 416-17.

Cu aceasta însă reorganisarea Principatelor românești nu era încă sfârșită. Boierilor, cari acum, ca și altă dată, erau singurul factor politic în țară, lor, cari, printr'o pribegire în Ungaria, Polonia, ba, în ultimele timpuri, și la vecinul tatar, puteau provoca o mazilire a stăpânului lor, acestor magnați ai țării încă tot ambițioși, foarte șireți și cari se sprijiniau de obiceiu unul pe altul, al căror sânge rămăsese mult mai curat de amestec străin decât în Țara Românească, acestora Mavrocordații, tată și fiu, li apărură adesea într'o lumină nefavorabilă. Nicolae, care ca moralist voià să se iea la întrecere cu Cicero în ale sale «De officiis» pe grecește, displăcu mândrei aristocrații încă dela prima sa întrare în Domnie 'n Moldova, din pricina dreptății stricte pe care o exercita mai ales față de țarani, restituindu-li banii smulși nelegal. Același tânăr Grec procedă cu o asprime neobișnuită față de doi dintre cei mai cu vază stâlpi ai țării, un Sturdza și un Catargiu, iar în Țara-Românească, pe când armele zângăniau acum la graniță, puse să decapiteze pe câțiva boieri din cele mai bune familii din Principat, fiindcă trădaseră în favoarea Imperialilor.

El li păru mândru, fiindcă avea o fire închisă și nu era înclinat la nicio relație intimă cu membrii Curții sau Sfatului său. Aplecarea către *mojici*, către țăranii disprețuiți fu criticată și la Constantin, și în timpul primii sale Domnii în Moldova el prescrisese, ca mulți alții de altfel, *desetina țărănească,* adecă o *desetină* generală, din suma obișnuită pentru țarani, și aceasta provocă mereu manifestări de indignare din partea cronicarilor, cari și ei erau boieri[1]. Acum Constantin

[1] *Let.*, II, p. 377. Cf. III, p. 69.

Mavrocordat voià ca în ambele Principate, unde el aştepta să mai domnească de câteva ori pe rând, să decreteze libertatea ţăranilor, să stabilească prin lege viitoarele relaţii ale celor fără pământ cu proprietarii şi, în felul acesta, afară de marea binefacere pentru poporul încredinţat lui, să aducă totodată şi o creştere a veniturilor sale, care în timpul nelegalei şerb'i a ţăranului se adunau numai cu greu.

Pentru a linişti într'o oarecare măsură pe boieri, el li dete o despăgubire, care atârna însă de raporturile fiecăruia cu Domnul care cârmuia în acea vreme: *scutelnicii*. Încă supt Nicolae Mavrocordat văduvele sărace ale unor boieri meritoşi dispuneau de *argaţi în scuteală*, de ţărani cari li făceau serviciu şi în schimb erau scutiţi de orice dare pe cap[1]. Biserica catolică din Iaşi primise încă în anul 1700 un privilegiu, pe basa căruia însuşi preotul, personalul său bisericesc şi două slugi erau scutiţi de orice obligaţie către Vistierie[2]. Obiceiul era cu mult mai vechiu, şi încă pe la începutul veacului al XVII-lea Radu Şerban făgădui «preoţilor saşi» din Câmpulung că doi din oamenii lor vor fi scutiţi de orice bir, cum hotărâseră de altfel şi Domnii mai vechi[3]. Printre măsurile lui Constantin Mavrocordat în a doua Domnie moldovenească era şi aceasta, că orice boier şi văduvă de boier trebuia să aibă un număr de *scutelnici*, fiecare după rang. Pentru marii boieri se socotiau aceste slugi şi aceşti muncitori scutiţi de bir până la şeizeci. De acum înainte aflăm pe fiecare listă de biserici, după suma *sfertului*, însemnarea persoanelor care sunt *scutelnici*.

[1] *Let.*, II, p. 172.
[2] *Studii şi doc.*, I-II, p. 84, no. XI.
[3] *Ibid.*, p. 273, no. II.

Dar de mai mare însemnătate era scutirea complectă de orice «bir al Vistieriei» a boierilor, dela cei mai mari până la cei mai mici, până jos la acei de treapta a treia, şi a mazililor, cari trăiau ca ţarani. Privilegiul moldovenesc, care defineşte lămurit starea mazililor, se păstrează încă, şi unul asămănător trebuie fără îndoială să se fi dat şi boierilor munteni, pentru a obţinea şi de la dânşii cedarea dorită a drepturilor lor asupra populaţiei de la ţară[1].

Acum încercă Domnul marea operă a desrobirii. Îl precedase, ce-i drept, Mihai Racoviţă, prin aceia că în a doua sa Domnie în Moldova favorisă pe ţărani, pe cari-i chemă la dânsul şi-i puse să jure că nu-s şerbi, ci mici proprietari cu drept de moştenire sau oameni din raiaua turcească[2]. Încă în anul 1742 Constantin porunci ca boierii şi mănăstirile, chiar când ar putea cere de la ţaranii aşezaţi din vechiu orice fel de muncă, să nu poată cere de la „străinii" cari-şi vor căuta, în cea mai mare parte ca fugari, un loc de sălăşluire şi de muncă, nimic decât dijmele obişnuite şi un ajutor de douăsprezece zile pe an[3]. În anul următor se vede dintr'un proces posibilitatea ca unii ţărani să se răscumpere[4]. Mai departe, într'un *aşezământ obştesc,* se confirmă de către Ioan-Vodă, fratele lui Constantin, privilegiul pentru ţăranii liberi aşezaţi pe pământ străin[5]. În 1746 soarta duse pe Vodă-Constantin îndărăt în Ţara-Românească, şi aici, în Martie, el dispune ca *rumânul* fugar, care s'ar întoarce din locul străin

[1] *Arch. Rom.*, II, p. 193: anul 1737.
[2] *Let.*, II, p. 361.
[3] *Ibid.*, p. 417-18; *Noua revistă română*, II, p. 354.
[4] *Studii şi doc.*, V, pp. 243-44, no. 110.
[5] *Arch. Rom.*, II, p. 169 şi urm., an. 1744.

unde stă ascuns, să fie socotit ca ţăran liber. Tot odată se iea prin acest însemnat act o altă măsură, care sămănă cu cea din 1742 din Moldova, şi pentru astfel de întoarceri se porunceşte numai plata de cinci taleri în patru *sferturi*, darea dijmei către proprietari şi apoi numai şase zile de clacă [1]. În August al aceluiaşi an fură iarăşi chemaţi la Curtea domnească toţi boierii mari şi membrii clerului superior. Li se propune să se învoiască din milă creştinească la desrobirea «fraţilor lor robiţi printr'un rău obiceiu»: orice ţăran care poate plăti zece taleri are dreptul să-şi răscumpere cu ei libertatea capului de la cel mai îndărătnic proprietar de suflete [2]. Printr'un alt hrisov, pierdut, dar al cărui cuprins poate fi dedus din alte documente, se hotărî apoi că nu numai pământeanul întors, ci orişice muncitor de câmp fără pământ datoreşte anual proprietarului său, boierului, numai dijmele de diferite mărimi şi şase zile de lucru — nu douăsprezece sau douăzeci şi patru, ca pe timpul lui Nicolae-Vodă —, dar că trebuie să se respecte în schimb şi toate drepturile păstrate ale proprietarului: el nu poate vinde vin, nu poate construi moară, n'are drept de vânătoare şi pescuit, etc. [3]

Ca Domn al Moldovei, Constantin aduce în sfârşit şi acolo măsurile introduse în celalt principat. El adună pe boieri şi i întreabă de drepturile pe care le au prin hrisoave asupra *vecinilor*, priviţi aproape ca sclavi. Resultă de aici că în Moldova nu exista niciun drept pentru astfel de stări de lucruri, că nu se iscălise niciodată vre-un contract de vânzare, că numai o lungă usurpare făcu să cadă aşa de jos ţăranii. Se stabili cel puţin — mai mult

[1] *Mag. Istoric*, II, pp. 280-84.
[2] *Ibid.*, pp. 285-87.
[3] V. de ex. *Studii şi doc.*, V, p. 196, no. 68; p. 197.

nu se putea aştepta de la egoismul unei clase răsfăţate—că *vecinul* nu este un sclav ce se poate asămăna cu nenorocitul şi totuşi veselul Ţigan, că e numai un ţăran «care n'are pământ propriu, moştenit, şi nu-şi poate părăsi brazda», aşa că nu poate fi vândut ca individ şi nici nu poate fi trecut în contractele de familie ca o parte din avere. Într'o clausă a acestei remarcabile hotărâri apare şi însemnata mărturisire că obişnuita clacă, pe care ţăranul trebuie să o dea pe lângă dijmă, nu se urcă la mai mult de douăzeci şi patru de zile pe an — un număr mare în raport cu Ţara-Românească[1]. Această datorie de muncă putea însă fi plătită şi în bani[2].

Nu se poate spune că întocmirile lui Mavrocordat ar fi rămas fără urmări. Mai ales în Ţara-Româneasca ele aduseră mult bine şi, cu toate că termenul de *rumân* nu dispare de tot îndată, se întâlneşte totuşi ca o mare raritate, pe când vorba de *ţăran* capătă din ce în ce mai multă trecere[3]. Dar, odată cu numele, şi clasa aceasta încercase o prefacere. «Testamentul» lui Constantin-Vodă serveşte printre Domnii următori ca regulă de purtare la împăciuirea neînţelegerilor întâmplătoare asupra împrejurărilor din ţară, şi raportorul Ruşilor din anul 1772 dă asupra stării ţăranilor din Muntenia ştiri care se potrivesc cu întocmirile lui Constantin[4]. In adevăr, boierii de aici cereau la începutul unei ere nouă, în anul 1775, creşterea timpului de muncă al foştilor lor supuşi la douăzeci şi ptru zile, care ar fi fost cantitatea de muncă în timpurile bune, regulate[5], dar încă la sfârşitul vea-

[1] *Mag. istoric*, II, 288 şi urm., sau *Arch. rom.*, I, pp. 94-97.
[2] *Let.*, III, p. 214.
[3] *Studii şi doc.*, I-II, p. 242, no. 20.
[4] „Tunusli", cap. XXI.
[5] *Geneal. Cantac.*, pp. 541-42.

cului al XVIII-lea scris în «punctele» Vistieriei, în condicele ei de legi, că, afară de contractele particulare încheiate de bună voie, ţăranul n'are de făcut «în şir» decât douăsprezece zile de muncă în diferitele anotimpuri, sau să poată plăti în schimb câte un zlot de fiecare casă, că ziua de muncă nu poate să se ridice la mai mult de două sau trei ceasuri, că proprietarul n'are să-şi aleagă dijma, iar din grădinile de zarzavat să nu poată ridica nimic. Aceste hotărîri reflectau măsurile lui Mavrocordat[1].

În Moldova, mulţi Domni de mai târziu hotărîră din nou „punctele" care regulau posiţia ţăranilor: astfel făcură Constantin Racoviţă şi Grigore Alexandru Ghica[2]. Aici se rămase tot la cele douăsprezece zile de muncă pe an, şi aproape tot în aceleaşi condiţii ca şi în Muntenia, ceia ce ne face să conchidem la aceiaşi origine. Şi aici boierii egoişti încercară, în 1775, să obţină ceva mai mult. Ei pretindeau ca *vecinii* ar fi fost cuprinşi în daniile primitive ale vechilor Domni şi declarau că ţăranul n'a fost prin nimic altceva deosebit de Ţigan decât prin oprirea vinderii sale personale şi încercau chiar să amestece la un loc cu foştii *vecini* şi pe *lăturaşi*. Ei mergeau până la afirmaţia că, după reformă, ca şi înainte, ţăranul trebuie să se îngrijească de „toate" trebuinţile stăpânului său, „ca şi ceilalţi locuitori cari nu erau *vecini*", şi cereau voie dela bunul şi părintescul Grigore Ghica, binefăcătorul lor, ca din zece zile ale ţăranului să reclame una pentru ei[3].

[1] *Studii şi doc.*, V, cap. *Documente Brâncoveanu*, anii 1798-1799 p. 200 şi urm.
[2] Cf. *Noua Revistă Română*, II, p. 351: după o tipăritură contimporană; *Studii şi doc.*, V, *passim*; *Doc. Callimachi*, I, p. 412, No, 59; p. 5o7, no. 3; p. 580 şi urm.
[3] *Mag. Istoric*, II, p. 295 şi urm.

CAPITOLUL IV.

Decăderea clasei țărănești. Evreii. Viața boierilor.

Se întemeiase oare prin aceste reforme norocul de care Principatele române fusesera atâta vreme lipsite? De loc. Starea țăranului devenise, ce-i drept, mai suportabilă, dar foarte adese ori el nu avea mijloacele să se răscumpere și, chiar în casul cel mai bun, îi lipsiau mijloacele de a duce o viață culturală și astfel să pună temelia unei culturi naționale românești. Statul cerea și mai departe prea mult: Statul străin, ale cărui interese le represinta Domnul, care apărea tot mai mult ca un străin. Chiar filantropul Constantin-Vodă, silit de nevoie, trebui să calce peste propria sa operă: el este învinuit că a luat într'un an nu patru, ci douăzeci de *sferturi*[1]. Pe la 1770 se ajunsese regulat la *sfertul* lunar, și încă nici atâta nu era destul, căci acum Turcii și Grecii constantinopolitani cereau sume nemai auzite. În anul unei schimbări de Domnie, afară de cele douăsprezece „sferturi" de plată, se mai cerea încă un *sfert* între două luni, și curând după aceia se ajunge la un *dublu-sfert*. Pe lângă dările ordinare apar și cele extraordinare, care se numesc după menirea lor. Chiar în mereu

[1] Canta, în *Let.*, III, p. 185. Cf. izvorul autentic citat mai sus.

blăstămatul *văcărit* Domnii împovărați căutau un ajutor de la țara, încă și mai împovărată. Suma era adesea așa de apăsătoare, încât, de exemplu, pentru a plăti *văcăritul* pe o vacă, trebuia, nu numai s'o vândă pe dânsa, ci să mai împrumute și jumătate din prețul vânzării [1]. Ioan-Vodă Callimachi, de altfel un bătrân bun, se văzu nevoit să ceară boierilor învoirea pentru punerea unui *văcărit*. Aceasta i se refusă, dar în loc se introduse, după exemplul Munteniei, *o ajutorință*, care nu era altceva decât vechiul *fumărit* [2]. Încă din veacul al XVII-lea se ivise teoria ca pământul pe care stăteau orașele țării aparține Domnului, și astfel acesta începu să-l dăruiască, să-l vândă sau să ceară de la fiecare gospodar dreptul de stăpânire, *bezmenul*. Nicolae Mavrocordat încercă în zădar să înfrâneze acest abuz [3]; din potrivă, se merse tot mai departe în această pornire nenorocită, care puse capăt vieții orășenești. Constantin Racoviță voià, să dea mănăstirii sale din Roman o bucată de pământ, făcu să i se cedeze aceasta de către episcopia de acolo și în schimb cedă acestuia din urmă drepturile domnești asupra vetrei orașului. Îndărătnicile plângeri ale locuitorilor rămaseră zădarnice; ei trecură în posesia episcopului. Când se dăruia un astfel de oraș, noul proprietar căpăta următoarele drepturi: el supraveghia tot ce se întâmpla aici, lui trebuia să i se ofere în primul rând spre cumpărare orice casă și numai el avea dreptul să vândă băuturi și carne [4]. Ultimile rămășițe ale vechilor întocmiri municipale dis-

---

[1] *Doc. Callimachi*, I, p. 461, no. 117.
[2] „Pe ogiaguri", *Let.*, III, p. 243; *ibid.*, p. 191.
[3] *Let.*, II. p. 85.
[4] *Doc. Call.*, I. pp. 484-85.

părură: la Târgul-Frumos, pe la începutul veacului al XIX-lea, *şoltuzul* şi *pârgarii* fură socotiţi printre *haimanale* şi nu aveau alte îndatoriri decât să îndeplinească „serviciile" *târgului*, să păzească pe „oamenii răi" şi altele de felul acesta [1]. Abia între 1812 şi 1820 începură câteva oraşe să se răscumpere sau să obţină o organisare mai bună: astfel Bârladul şi Târgul-Frumos se liberară de proprietarii lor cu jertfe mari băneşti, pe când bogatul Botoşani, care până târziu în al XVIII-lea veac rămase un oraş al Doamnei, primi un privilegiu în virtutea căruia fu administrat de un efor şi şase epitropi, ca represintanţi ai orăşenimii. Era primul cas când un oraş românesc se gândia la propriile sale interese, când se formară partide politce, când luptară şi pe lângă aceasta luară încă şi măsuri pentru înfrumuseţarea oraşului în sens modern [2]. Doi din cei şase epitropi din Botoşani erau aleşi de Români, doi represintau vechea, muncitoarea şi modesta populaţie armenească şi ca o a treia „naţiune" se adăugiseră şi Evreii, cari puneau şi ei doi epitropi.

Cei d'intâiu Evrei pe cari îi adăpostiră ţările dunărene veniseră din Turcia ca neguston, dar şi în calitate de creditori ai Domnului, şi erau chiar mai numeroşi în Muntenia, care avea mai multe puncte de atingere cu Împărăţia turcească propriu-zisă. Dar printre dânşii se aflau numai ici şi colea Evrei aşezaţi; cei mai mulţi se întorceau curând îndărăt, în Constantinopolul mai priincios pentru ei, unde tembelismul şi viciile turceşti îi făgăduiau o bogată recoltă de bani. Curând după 1550 Domnii pământeni se plângeau la Poartă contra Evrei-

[1] *Ibid.*, p. 593-94.
[2] *Studii şi documente*, V, Documentele Al. Callimachi.

lor şi în răspunsul împărătesc din 1568 este vorba de talentele lor de a momi pe ţărani la împrumuturi ruinătoare. «Aşa s'a ruinat sărmana populaţie sătească. Tu zici că Evreii se deosebesc mult de ceilalţi locuitori, fiindcă sug prin camătă sângele raielei; unde se ivesc ei, pricinuiesc mii de nelegiuiri supt pretext de bani»[1]. Din Galiţia, unde Evreii formau împreună cu Nemţii şi Armenii grosul populaţiei muncitoare din oraşe, nu veniră, pe cât se pare, decât cărăuşi cu carele lor la Dunăre: cei mai mulţi dintre dânşii, cari făceau drumul între Liov şi Constantinopol, îşi aveau locuinţa în acest din urmă oraş[2]. Evreii galiţieni aşteptau în oraşele şi târgurile lor pe Moldoveanul care venia cu voinicii şi graşii lui boi în învecinatul centru comercial. Dar ei treceau şi graniţa, şi acelaşi Domn care, pe când domnià în Ţara-Românească, descoperind gheşefturile cămătarilor evrei, într'un hrisov solemn dă ştire despre felul cum Evreii poloni, ascunşi în satele de graniţă, distrugeau însemnătatea bâlciurilor de la Sepeniţ şi Hotin, cumpărând dinnainte mărfurile[3]. În veacul al XVII-lea întâlnim ici şi colo Evrei de diferite origini cari luau în arendă tot felul de venituri, adesea fără să aibă banii necesari. Astfel un Evreu arendă de la Domnul Gheorghe Ştefan un loc confiscat, un altul cumpără chiar în judeţul Putna o bucată de pământ de la *răzeşi* şi astfel ajunge împreună cu urmaşii săi proprietar pe pământ moldovenesc[4]. În veacul al XVIII-lea Evreii cari, în urma unei învoieli, plătiau Tesaurului o dare specială, o *ruptă*, sunt cunoscuţi ca *orândari;* adecă ei luau în arendă,

[1] *Doc. şi cercet.*, p. 180: după originalul din registrele Porţii Otomane.
[2] *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 295-296.
[3] *Arch. Isl.*, I[1], pp. 172-174.
[4] V. *Studii şi doc.*, V, p. 32, no. 150; pp. 234-236, no. 87.

orândă, bucăți mai mici din moșiile boierilor, de oare ce aceștia numai rare ori își cultivau singuri moșia, de când obiceiul cerea numai decât presența lor în Capitală. Cum am mai spus, proprietarii pe moșiile lor aveau exclusiv dreptul să vândă vin și băuturi spirtoase; acum Evreii luară în arendă acest drept de desfacere și acordară țăranului, pe care hrana proastă cu *mămăligă* și lipsa unei ocupații rentabile în tot timpul iernii îl mânà la *cârciumă*, un credit atât de mare, încât bietul om cădea curând cu totul în mânile mărinimosului creditor. Chiar și în orașe și în târguri, în mare parte Evreii aveau astfel de dugheni; dar ei se amestecau și în alte afaceri, și astfel prin mijlocirea lor se aduceau de pildă la bâlciul de la Suceava, din Botoșani sau Roman tot felul de fabricate străine: stofe turcești și haine gata, ustensile casnice, unelte pentru muncitorii de câmp din Graz, din Silesia și din diferite regiuni ale Imperiului, postav englezesc ieften și ceva mai târziu și tot ce era de trebuință ca să-ți mobilezi o casă după gustul european[1]. Daca în acest rol de mijlocitori ei nu făceau nimănui niciun rău, știind totuși să se îmbogățească prin harnicie, economie și șiretenie, în sate însă alcătuiră elementul care tocmai lipsia pentru ca să ruineze din temelie pe țăranii moldoveni. De aceia Domnii fanarioți luară măsuri ca să scape pe acest important purtător al greutăților țării din ghiarele exploatatorilor și otrăvitorilor săi. Bunul Grigore Alexandru Ghica proceda foarte radical, interzicând cu totul Evreilor șederea în sate, și tot atât de părintescul Domn «grec» Alexandru

---

[1] V. *Doc. Call.*, I, p. 445 și urm.

Moruzi întări această măsură [1]. Cu toate acestea, străinii cămătari rămaseră de fapt în săracele sate stoarse de bani şi fură şi mai târziu obişnuiţii *orândari* ai ţării: ei vindeau pe datorie şi popriau prin agenţii lor în casa şi curtea ţăranului până şi lucrurile de cel mai mic preţ, fără măcar să se adreseze *ispravnicului*. De aceia trebui să se iea măsura ca ţăranii, împărţiţi după avere în trei categorii, să nu poată bea fără plată de la Evreu decât până la o anumită sumă [2]. Când vechea administraţie a oraşelor se desfiinţă şi fiecare aşezare orăşenească îşi căpătă stăpânul ei, care putea arenda tot felul de privilegii, Evreul ajunse cu încetul stăpânul economic, mai cu seamă că el, cu toată aparenta sau reala sa sărăcie, găsia totdeauna bani şi pentru luxul mereu crescând al boierilor afemeiaţi. Evreii îşi simţiau însemnătatea şi ţineau adesea un limbagiu foarte energic; aşa, de exemplu, Evreii din Botoşani, la alcătuirea noii administraţii orăşeneşti, nu mai vrură să plătească vamă pentru rachiul adus de ei de obiceiu pe ascuns din Polonia, ţinură întruniri secrete şi voiră să trimeată o deputaţie la Iaşi. Laba Faibiş, care avea în târg «acareturi şi interesuri», era pe lângă acestea şi conducătorul conaţionalilor săi şi la urmă trebui să făgăduiască în scris marelui boier care era *eforos* că se va lăsa de «planurile sale rele» şi se va purta ca «adevărat târgoveţ» — era «născut şi crescut în târg» —, ca un cinstit „patriot" [3]. Când acelaşi efor cumpără mai târziu de la Mitropolie un mare număr de prăvălii, în ele locuia numai un singur Armean

[1] *Arch. Rom.*, II, p. 179 şi urm.
[2] *Doc. Call.*, I, p. p536-37, no. 253.
[3] *Studii şi doc.*, V, p. 266 şi urm.

— acest popor își pierduse însemnătatea economică, fără să se fi contopit totuși cu Românii din causa deosebirii de credință, — și douăzeci și cinci de Români, cari făceau comerț mai mult cu cojoace pentru țărani, blănuri, coloniale și lumânări de ceară, pe când alăturat se numărară nu mai puțin de douăzeci și trei de Evrei: Evrei și Evreice, pentru că soția obișnuia să ducă mai departe negoțul soțului răposat, sau și fiecare din soți avea un negoț al său[1]. Și faptul cel mai primejdios era că această populație, de o altă credință, care nu-și putea pierde niciodată caracterul ei străin, își însușia limba națională numai până într'un grad care avea într'însul posibilitatea formării unui dialect româno-germano-iudaic.

De toate acestea erau vinovați boierii moldoveni, cum de altfel și starea nenorocită a patriei trebuie pusă pe socoteala boierilor din ambele principate. Ei răpiseră țăranului averea, libertatea și toate drepturile; scurt, îl făcuseră un paria. Pământul însă și-l păstraseră exclusiv pentru exploatarea lor proprie. Grija pentru țară și apărarea ei de drept ar fi trebuit să cadă asupra lor, dar ei nu erau în măsură să răspundă acestei datorii, căci se certau mereu între dânșii în favoarea unui nou Domn sau pentru a primi un loc la Curte. Pe zizania dintre ei și pe sleirea pricinuită de aceasta se întemeiè deci puterea străinilor cari voiau să pună mâna pe toată bogăția țării; puterea Turcilor, cari se ridicară ca singuri stăpâni politici, a Evreilor și, în Țara Românească, aceia a Bulgarilor și Grecilor, cari se puteau strecura mult mai ușor și erau mai în stare să se

[1] *Doc. Call.*, II, p. 67-8, no. 149. V. memoriul mieu despre Evreii în țările române, *An. Ac. Rom.*, XXXVI.

asimileze din pricina comunităţii de credinţă. Către o astfel de stare de lucruri se îndreptau; ameninţa o veşnică despărţire a naţiunii: de oparte în ţărani flămânzi, iar de alta în boieri ghiftuiţi, somnoroşi şi fără grijă; şi pe aceasta se basau poftele de anexare ale străinilor din afară.

Boierii decăzuseră de fapt foarte mult în cuprinsul veacului al XVIII-lea. Încă din a doua jumătate a veacului al XVII-lea uitaseră aproape cu totul să mai lupte. În oştile turceşti ei alcătuiau numai comandanţii răi ai soldaţilor curteni sau ai ţăranilor acum desvăţaţi de arme. Mai ales dela 1680 până la 1690 Turcii nu mai cerură dela Domnii români luptători, ci numai *salahori* pentru a face drumuri şi a săpa şanţuri, sau cărăuşi pentru grânele sămănate şi secerate tot de ei, dar care trebuiau să hrănească cetele de Turci. Moda orientală de a se scula târziu, de a păşi tacticos între două slugi, care apucau pe stăpân de supţiori, mersul la pas cu calul, când pentru transportul mai comod al Evgheniei Sale nu slujia greoaia carătă europeană de origină vienesă, câştigă din ce în ce mai mult teren, şi noi generaţii crescură cu acest obiceiu. Boierul moldovean sau muntean voiă să imite pe «Măria Sa» Domnul sau chiar şi pe mult preţuitul coleg grec din Capitala Imperiului, care apărea cu atât mai strălucitor, cu cât acum nu li se mai încuviinţa boierilor să meargă acolo pentru a săpa o Domnie sau a pregăti alta nouă. Iar pentru acest locuitor al Fanarului, cu toată ura ascunsă în inima sa de creştin şi Grec, prototipul perfecţiunii umane era tot leneşul, desfrânatul Turc căzut în marasm senil, care, tolănit pe auritul divan ce se întindea de-a lungul pereţilor camerei, se sprijinia pe perne

împodobite cu mărgăritare și pietre scumpe, înăbușindu-se aproape în bogăția blănurilor sale și asculta în tăcere pe visitator, pe când ochiul său urmăria norul albăstriu al fumului de tutun. În locul vechii case boierești, care, împărțită după model săsesc sau polon, strălucia veselă și modestă în lumina soarelui, se introduseră acum, după imitația Seraiului, parfumatele *iatacuri* întunecoase și numai ici și colo străfulgerate de splendoarea broderiilor prețioase — fiecare visitator era parfumat la plecare cu pastilele aprinse ale Levantului. Înainte vreme nobila *jupâneasă* stătea în cămara ei de lucru, pregătind, împreună cu roabele, cele mai de trebuință pentru casă; acum Doamna de Curte troná după moda nouă pe pernele ei, cu picioarele încrucișate după moda turcească, așa că nu i se vedeau decât prețioșii *papuci*. Toată îmbrăcămintea era tot așa de pretențioasă și fără gust ca în Constantinopolul decadent; ca și aici, obrazul, adesea foarte frumos, era schimonosit prin grosolana acoperire cu fard, prin vâpsirea gurii și obrajilor. cum și prin îmbinarea sprincenelor înegrite. În numeroasele cămări, unde numai rare ori domniá activitatea muncitoare, vioaie a casei, stăteau întinși numeroși Țigani cunoscători și capabili de toate vițiile și așteptau un semn al stăpânului, al stăpânei, al tânărului și leneșului cuconaș sau al jupânițelor, care băteau din palme, ca să li se ridice de jos o batistă cusută sau să li se ațițe din nou focul stins în ciubucul păzit cu grijă. Numai în oarele de dimineață acești urmași ai neodihniților eroi luptători, cum fuseseră boierii lui Ștefan-cel-Mare sau ai lui Mircea, mergeau la Curte, unde ho ărau afaceri de slujbă sau se pierdeau în convorbiri

zădarnice asupra unor fapte neînsemnate şi în intrigi. Ochii li sclipiau numai când se spunea ceva rău sau când se arăta posibilitatea câştigului; încolo aceşti ochi şterşi priviau fără ţintă de supt fruntea fără griji, acoperită de curând de marele *islic*; câte-odată era şi plină de griji, căci şi acum, de şi mai rar, se mai tăiau capete de boieri pentru o trădare, de care putea fi învinuit oricare şi nu fără temeiu.

Boierii de la 1700, cari nu mai purtau arme şi nu mai urmau niciun steag, fuseseră totuşi însufleţiţi de dragoste aprinsă pentru ţara subjugată, a cării faimă, ce nu se mai putea câştiga, li strălucia înainte, mângâietor, din trecut. „Cine cum îi este voia poate zice şi scrie“, — aşa oftează bătrânul Stolnic Cantacuzino —, «căci că nu este nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma, a-i sta împotrivă şi a-i răspunde»[1]. Când Puterile străine vecine încercară a face cuceriri în aceste provincii creştine ale Împărăţiei turceşti, boierii români arătară, ce-i drept, dorinţa lor aprinsă de a atârna de un Stat european, căci o libertate deplină nu mai putea fi recâştigată şi păstrată, dar procedară cu multă băgare de seamă şi puseră aşa de multe condiţii, că tratativele nu ajunseră niciodată la scop. În cursul întâmplărilor anului hotărîtor 1711, cei mai mulţi învinuiră pe un Cantemir, pe un Toma Cantacuzino, că s'au declarat prea pripit pentru „liberatorul“ moscovit.

În această nouă epocă întâlnim, din potrivă, o lipsă aproape desăvârşită de idealuri patriotice. Trec câteva decenii asupra Principatelor, în care nu se aştepta nimic, dar nici nu erau de loc ne-

[1] *Operele lui C. Cantacuzino*, p. 69.

mulţamiţi cu clipa presentă. Turcii erau un biciu pe care-l trimesese Dumnezeu; atât timp cât ei domniau, nu era de aşteptat nicio siguranţă, nicio bogăţie, nicio viaţă culturală, nicio prefacere a moravurilor. Dar creştinii nu erau nici ei mult mai buni: aceasta o dovediseră destul de bine Austriecii. O partidă îi chemase, membrii acestei partide ridicaseră steagul răsvrătirii pentru interesul creştin imperial şi mulţi sângeraseră chiar pentru aceasta. Prin această prietenie a creştinilor fusese atunci Nicolae Mavrocordat lăsat să cadă în mânile imperialilor în propria sa Capitală (1716). Şi, dacă nu tot principatul, cum se aşteptau, totuşi Oltenia măcar trecu la Austria. Ce se câştigase însă prin aceasta pentru cultura românească, pentru viitorul neamului românesc? Nimic! Se plătiră numai douăzeci de ani de-a rândul dările unui alt Împărat. Când, în anul 1739, într'un nou războiu, Ruşii năpădiră Moldova cu Cazaci şi oştiri regulate, ei socotiră că nici nu mai e de nevoie să linguşească pe boieri, viitorii lor supuşi. Se prădă şi se jăfui ca într'o ţară duşmană, curat «păgână»; nu se făcură pregătiri şi nu se începură tratative cu boierii prin dibaci agenţi «dreptcredincioşi». Generalul rus Münich nu ceru sfatul nimănui; îşi făcu numai cunoscute pretenţiile, şi acestora trebuia să li se dea curs. Zahereà pentru 20.000 de soldaţi împărăteşti, 3.000 de *salahori* pe an pentru greaua muncă josnică, grija de spitale, solda ofiţerilor, serviciul militar din partea boierilor cari n'aveau slujbe în ţară, un pocion de nouăzeci de pungi pentru prea-luminatul General, apoi o dare de o sută de pungi anual către acelaşi, predarea oricării averi turceşti — acestea erau tot ceia ce se ceru. Dacă nu se vor îndeplini aceste cereri, astfel

adăugă generalul, va da foc târgului [1]. Era o mare deosebire între acest nenorocit an 1739 şi între acel 1711 care începuse atât de idilic. Veteranii lui Dimitrie Cantemir băgară de samă ca şi ceilalţi acest lucru, şi toţi erau acum pătrunşi de faptul că nu era de aşteptat nimic de la nimeni decât de la Dumnezeu.

Acum nu se mai scrise nicio operă de samă: numai unul sau altul dintre boieri continuă vechile cronici. Aceste continuări însă n'avură mai nicio însemnatate literară: înrăurite de suferinţile egoiste ale presentului, ele cuprind numai cronica zilei. Astfel scrie un Ioniţă Canta şi un Ienachi Kogalniceanu, dintre cari cel din urmă se pronunţă pe faţă cu privire la stoarcerile slujbaşilor: „şi Domnul mai dăduse o poruncă", spune el dojenitor, «ca să nu fie volnic a lua cuiva măcar un ou fără de bani nici slujbaş, nici alt nime» [2]. Afară de aceasta s'a mai lucrat la marea operă a unei noi traduceri a tuturor cărţilor bisericeşti după originalele greceşti, care fu încoronată prin publicarea *Mineelor*, Μηναῖα, adică Vieţile Sfinţilor, orânduite după zilele lunii, publicaţie îngrijită de episcopul de Râmnic Chesarie, personalitatea literară cea mai de samă în această perioadă neînsemnată. Dar în această traducere, care de altfel pentru cultura poporului e tot atât de însemnată ca pentru desvoltarea limbii, sufletul naţii româneşti nu-şi putea afla manifestarea ca în cronici. La sfârşitul acestei epoci încetară chiar şi slabele continuări ale vechilor anale naţionale, şi numai întâmplător vre-un mic boier, ca Pitarul Hristachi

[1] *Let.*, II, p. 409. Cf. Général de Manstein, *Mémoires sur la Russie* (Paris, 1771), pp. 304-5. Amândouă izvoarele coincid.
[2] *Let.*, III, p. 203.

sau Dumitrachi Stolnicul sau vre-un călugăr ca Dionisie Eclesiarhul, descriu în prosă sau în versuri proaste vre una din întâmplările contimporane. Înaltele şcoli din Bucureşti şi Iaşi, administrate cu îngrijire de Domni, nu mai produseră niciun scriitor şi folosiau în genere puţin într'o ţară unde spiritul plin de viaţă, impulsia spre cunoaşterea adevărului şi dorinţa unei activităţi puternice se stinsese [1].

În rare casuri excepţionale însă credinţa, amintirea şi nădejdea nu se stinseră încă; unii călugări şi unii boieri mai aveau încă în pieptul lor scânteia sfântă a inspiraţiei, şi în mijlocul adormirii generale se cetesc cu mulţamire viile lor descrieri pline de însufleţire şi se aţinteşte urechea la vestirea faptelor lor.

În vechea mânăstire Putna, unde Mitropolitul Iacov I-iu, un om sfânt, retras din viaţa publică, îşi căută odihna ultimilor săi ani, trăia călugărul Vartolomeiu Măzăreanu. El se îndeletnicia cu transcrierea cronicilor şi resuma hrisoave, pentru a le putea cataloga; era un „învăţat", care pricepea chiar slavoneşte şi era însufleţit pentru marea, sfânta Rusie, care apărea ca liberatoarea Răsăritului. Afară de multe mici lucrări, mai mult compilaţii, scrise el, în puţinele ceasuri de inspiraţie, un panegiric asupra lui Ştefan-cel-Mare. În aceastǎ mică lucrare se găsesc perioade frumoase şi tot atâta patriotism câtă eruditie retorică.

---

[1] N. Iorga, *Ist. lit. Rom.*, II.

CAPITOLUL V.

Războaiele Ecaterinei a II-a cu Turcii și Principatele Române.

Puțini ani după suirea sa pe tron Ecaterina a II-a a Rusiei căută să încoroneze prin faima războinică izbutita ei lovitură de Stat. Încurcăturile polone duseră la un războiu cu Poarta, care fu deosebit de norocos. Turcii numai pregătiți nu erau; oastea lor rătăcia jalnic, fără plan, fără conducător și fără mijloace de traiu în timpul hotărîtoarei campanii din 1769, când căzură cetățile basarabene și ambele principate fură cucerite. În anii următori Rușii puseră stăpânire pe tot Bugiacul, și Tatarii fură strămutați de «bună voie» aiurea. După îndelungate negocieri și după o nouă izbucnire a ostilităților, se ajunse în sfârșit la vestitul tratat de la Chiuciuc-Cainargi (1774), prin care Rușii câștigară trei lucruri: întâiu pregătirea cuceririi Crimeii, care li și căzu curând în mână, al doilea, dreptul de intervenție în folosul creștinilor subjugați și, al treilea, invoirea de a pune consuli în locurile ce li vor plăcea.

Înainte de izbucnirea războiului veniseră în Moldova și tot așa în Țara-Românească, așa cum se obișnuise din timpul lui Petru-cel-Mare, negustori pașnici și cucernici pocăiți în rasă călugărească,

cari aduceau în călătoria lor spre vre-o icoană făcătoare de minuni sau, spre câte un centru comercial, augustul chip al «Împărătesei» — *Imperatoriţa* —, spre închinare preoţilor şi locuitorilor din mânăstiri, precum şi boierilor cu trecere, cărora li sta la inimă suferinţile creştinătăţii, şi tot odată povestiau despre puterea de neînvins a marii oştiri ruseşti. Aceasta o ştiau ei cu atât mai bine, cu cât călătorii făceau ei înşişi parte din aceasta oştire. Se întâmplă odată că Domnul Moldovei, Grigore Callimachi, puse să închidă pe un agent rus şi să-l ucidă cu învoirea Porţii. Alexandru Ghica, Domnul muntean, ştia bine aceasta, închise însă ochii. De aceia, în Ţara-Românească mai ales mulţi boieri aflară cu o bucurie neobişnuită vesela ştire a liberării iminente: fraţii Pârvu şi Mihai Cantacuzino — cel din urmă compuse genealogia familiei sale şi un memoriu statistic pentru Curtea rusească — se arătară foarte zeloşi pentru aceasta şi luară în mână conducerea conspiraţiei.

E lesne de înţeles că mulţi boieri, mai ales dintre tineri, îndurau cu greu jugul turcesc. Afară de cererile de zaherea, obişnuite, suzeranitatea Sultanului mai avu şi alte urmări, care fură primite cu multă neplăcere, mai cu samă de boieri. Pentru plata impositelor ei fuseseră traşi de câteva ori la răspundere în Ţara-Românească şi Cantacuzinii întraseră chiar de două ori în închisoare pentru că nu putuse fi adusă suma cerută. Dijmele atinseseră în vremea mai veche şi bogăţia boierilor şi, de când li se acordase scutirea, ei puteau numai cu greu preface în bani produsele întinselor şi numeroaselor lor moşii, pentru că aprovisionarea Capitalei turceşti — cererea de mijloace de hrană se repeta foarte des, dar tot

atât de des rămânea nebăgată în seamă — alcătuia o piedecă pentru export. Boierii, ca şi ţăranii, şi-ar fi vândut mult mai bucuros sămânăturile, oile şi caii lor, ceara, mierea şi seul lor negustorului străin, care plătia mai bine şi mai punctual, dar nu aveau voie[1]. Ei priviau cu neplăcere amestecul din ce în ce mai mare al Turcilor în afacerile lăuntrice ale ţării, la care nu se gândiseră de loc până atunci. Moldova de asemenea era plină de mici capitalişti turci, cari pătrunseră până în cele mai depărtate colţuri, împrumutau bani pe dobânzi mari sau în schimbul produselor naturale, sau chiar bani răi până la plata mai târzie a aceleiaşi sume în monedă bună. În Muntenia, ca şi în Principatul vecin, locuitorii turci ai raielei, negustorii turci, dar şi ienicerii—şi aceştia erau cei mai rai din toţi — îşi clădiseră case pe pământ creştin, înjghebaseră ferme şi crescătorii de vite, aşa-numitele *câşle,* şi Domni cu foarte mare trecere fură nevoiţi sa îndepărteze din nou, cu armele, cu ajutorul oştilor imperiale, pe aceşti obraznici venetici, cari alcătuiau o plagă pentru ţară. În Oltenia Turcii din Vidin introduseseră obiceiul ca moşiile boierilor mai săraci să fie luate în arendă de Turci, cari le exploatau în chipul cel mai neruşinat. Iarăşi trebui să capete mai întâi un firman împotriva acestor oaspeţi nepoftiţi. În sfârşit se găsiră boieri cari, din naivitate, sau ca să scape din ghiarele creditorilor, ca, de pildă, un anume Cozliceanu, înrudit cu Cantacuzinii, trecură la Islam. Odată aceasta petrecut, sosia un ordin de la Poartă ca întreaga avere a noului convertit să fie vândută în public, chiar şi aceia care prin

[1] Cf. asupra chestiei aşa-numitului monopol turcesc, prefaţa la vol. X din colecţia *Hurmuzaki.*

moştenire trecuse în alte mâni sau care fusese înstrăinată pe un preţ mai mic. Ambiţia şi, mai mult încă, pofta de titluri, lăcomia, dorinţa de siguranţă şi năzuinţa spre o viaţă culturală mai superioară, împinseră în sfârşit pe boierii români, cu toate tristele experienţe făcute, în braţele Ruşilor, cari apăreau ca liberatori[1].

În Moldova li se făcu Ruşilor o bună primire, dar îi lipsia căldura; aici ei găsiră printre boieri slugi, dar nu adoratori. În Ţara-Românească, din potrivă, fraţii Cantacuzino făcură aproape imposibilul ca să le deschidă o *via triumphalis:* falşi voluntari ruşi fură aduşi noaptea în Capitală şi noul Domn, Grigore Alexandru Ghica, se lăsă prins; se ridicea o miliţie de ţară şi în fruntea ei căzu Pârvu Cantacuzino în ciocnirea de la Comana. Până la sfârşit Principatul fu pus de bună credinţă la disposiţia Ruşilor şi nici noul Domn turcesc, Manolachi Giani (Ruset), nu se putu menţine.

Caterinei a II-a îi plăceau representaţii teatrale şi, pentru a se preîntâmpina această înclinare a puternicei Împărătese, o deputăţie de Moldoveni şi de Munteni «liberaţi» sosi în anul 1770 la Petersburg. Ea era formată din marii boieri: Brâncoveanu, cel mai tânăr dintre Cantacuzini, Milo şi Paladi, din Mitropolitul de la Bucureşti, episcopul Huşilor şi scriitorul Măzăreanu. Ei ţinură frumoase cuvântări, fură bine ospătaţi şi se întoarseră acasă cu inimile pline de speranţe. Ceia ce deputăţia cerea ca garanţe, în casul unei încorporări, dorită de dânsa, la Împărăţia rusească, nu face o cinste deosebită patriotismului, sau cel puţin priceperii

[1] *Studii şi doc.*, V, p. 327 şi urm., 521 şi urm., pentru atacurile turceşti; pentru uneltirile ruseşti, Genealogia Cantacuzinilor şi pasagiul despre Mihai Cantacuzino din Iorga, *Ist. lit. rom.*, II.

şi demnităţii acestor iluştri conducători ai unei naţiuni nenorocite. Moldovenii cereau un guvern oligarhic de doisprezece boieri, punerea de *ispravnici*, cari trebuiau să se schimbe răpede, pentru ca să dea astfel *tuturor* flămânzilor de bani posibilitatea unei îmbogăţiri; «toată partea boierească pe rând»[1], cum s'a şi spus odată în această vreme. Pe Împărăteasă trebuia s'o represinte un general, care să dăruiască boierilor, la numirea lor ca membri ai Consiliului de Stat sau ca slujbaşi, caftane şi haine de gală şi care să comande oştile străine şi cele naţionale; produsul dărilor ce erau să se iea acum după noi principii dela ţărani, trebuia trimes de acum înainte la Petersburg. Muntenii merseră şi mai departe. Ei începură cu dorinţa ca „ţara noastră să fie unită cu celelalte provincii pe care le stăpâneşte atotputernica Rusie". În afară de împuternicirea de a exploata minele şi de a face comerţ cu străinătatea, precum şi de a întemeia Academii de „ştiinţe, meserii şi limbi", ei cerură legi ruseşti, judecători ruşi, cel puţin pe jumătate, şi ierarhia bisericească rusească, adecă supremaţia sinoadelor ruseşti. Abia când văzură că Turcii tot vor rămânea suzeranii ţării, se gândiră ei ca mijloc extrem la o unire cu fărâmiţatul Stat polon, sau chiar la o cârmuire proprie supt suzeranitatea Porţii, dar supt ocrotirea Rusiei, Austriei şi întâmplător şi a Prusiei.

Tratatul se încheiè, şi Ruşii cerură ca Sultanul să trateze Principatele ca şi predecesorul său, Mahmud al IV-lea; dar aceasta n'avea niciun sens şi se basa pe o neînţelegere. Acum Românii exprimară următoarele dorinţi: voiau să aibă un

---

[1] *Arch. Rom.*, I, p. 202 şi urm. Cu privire la planurile munteneşti, vezi *Genealogia Cantacuzinilor*, ediţia Iorga, anexă.

Domn național—de pildă pe Ștefan Pârscoveanu—, iar nu un Grec, să dea Turcilor numai haraciul, și anume într'o sumă fixă de 125.000 de lei și, pe lângă acestea, să aibă absolut mână slobodă în darea dreptății; Turcilor să nu li fie îngăduit să cladească pe pământ românesc, ba să înapoieze și Cetatea-de-Floci; în sfârșit trebuiau să resideze și consuli ruși la București și Craiova. Se trimese în acest scop și o deputație la Constantinopol, dar totul dădu greș. Muntenii căpătară absolut același lucru ca și Moldovenii, cari nu ceruseră nimic. Domn în Muntenia ajunse Alexandru Ipsilanti (Hypsilantis), care fusese mai înainte Mare-Dragoman, iar în Moldova Grigore Ghica, care stăpânise încă de trei ori ca Domn. Tot odată se înmână acestor noi semi-stăpânitori un hatișerif sau un act de grație imperial (4 Novembre 1774), în care, pe lângă multe hotărîri de puțină importanță, se cuprind și următoarele puncte însemnate: Domnii să nu poată fi scoși din Domnie niciodată «fără de vină»; țara să fie mai întâiu scutită doi ani de bir și pe urmă să trimeată din doi în doi ani la Constantinopol numai haraciul—și afară de aceasta niciun alt dar—; provisiile să fie scoase din suma tributului și să se compuie numai din lemne și silitră. Dacă Poarta mai are nevoie pe de-asupra și de alte produse naturale, atunci să vină în porturi negustori cinstiți cu legitimații corespunzătoare, la anumite timpuri. Niciun Turc să nu locuiască în Principate; bine înțeles, se exclud din aceasta trupele de pază, *beșliii*. În sfârșit, conform convenției ruso-turce din 10 Mart 1779, Poarta se îndatora încă odată să trateze cu crutare Principatele. Dacă toate aceste cereri și concesii ar fi fost observate cum trebuie, ele ar fi

întemeiat fără îndoială fericirea țării noastre. De fapt însă, prin aceasta, situația nu s'a schimbat decât puțin. Cu armele poți impune orice condiții de pace unui popor moleșit, cum era cel turcesc. Mai greu e însă să-l constrângi la observarea întocmai a îndatoririlor luate. Turcii nu trăiseră niciodată din munca propriilor lor mâni și nici nu se puteau deprinde într'o clipă cu aceasta, tot astfel cum nu se puteau desbăra până la o dată hotărîtă de vițiile lor. Ca și înainte de 1774, tot așa și după acest an hotărîtor, în Împărăția turcească nu era nicio altă provincie care ar fi putut lua asupră-și povara pe care soarta o aruncase pe umerii Principatelor dunărene. De aici urmă cu o necesitate absolută că Muntenia și Moldova jucară și mai departe rolul vacii de muls. Ele trebuiră sa-și încordeze toată puterea ca să facă stăpânilor lor servicii legale și nelegale, și, pe lângă acestea, în starea de decădere în care se afla Statul otoman, nu aveau nici măcar siguranța să găsească aici ocrotire față de alți străini lacomi.

Aceasta se dete limpede pe față în afacerea Bucovinei, căci, împotriva oricărui drept și împotriva hotărîrii din abia-iscălitul tratat de pace, în care nu era vorba de nicio cedare de teritoriu Rusiei, Austriei sau oricării alte Puteri creștine, cu intenții prietenești sau dușmănoase, Moldova-de-sus fu pierdută în folosul Austriei. Din conrupție, neștiință, teamă și slăbiciunea bătrâneței, Poarta se arătă dispusă, la 7 Maiu 1775, să arunce de la sine, ca un mic dar neînsemnat, această frumoasă regiune, bogată în mânăstiri, umbrită de stejari și fagi, în care era și Capitala vechiului principat moldovenesc și pe al cărui rodnic pământ trăiau nu mai puțin de 100.000 de țărani de națio-

nalitate română! Şi părinteasca Împărăteasă rusă, care pusese înaintea ochilor Moldovei şi Ţării-Româneşti recâştigarea vechilor granițe, lăsă să se întâmple în pace acest lucru, după cum făcuseră mai înainte guralivii ei generali, cari ştiau să prețuiască tabacherele de aur dăruite.

Faptul se petrecu astfel. În timpul războiului, Austria prinţului Kaunitz nu privise cu ochi tocmai buni succesul Ruşilor; plini de gelosie, cei din Viena merseră aşa de departe, încât făgăduiră Turcilor, în schimbul unei mari sume de bani şi a retrocedării Olteniei odinioară ocupate, ajutor militar până la recâştigarea celor pierdute. Tratatul din 6 Iulie 1771, aşa-numitul «tratatul de subsidii», nu fu, ce-i drept, ratificat şi, în aceiaşi vară, ministrul de resort scria Trimesului austriac din Berlin că propunerea lui Frederic al II-lea de a cere Porţii Principatele ca parte de pradă, pentru a le schimba apoi cu atât de preţiosul Belgrad, ar fi incompatibilă cu «sistemul de Stat» al Curţii vienese şi cu prietenoasele lui relaţii cu Statul turcesc[1]. La Petersburg, din potrivă, pentru a împiedeca un amestec austriac, se spunea că Împărăteasa Ecaterina, viitoarea stăpânitoare a Crimeii tătăreşti şi liberatoarea popoarelor ortodoxe din Răsărit, ar fi gata să cedeze iubiţilor ei vecini Principatele, în care ar putea fi pus ca guvernator un arhiduce sau un principe al Imperiului, ca Albert de Teschen[2]. Curând după aceia se stabiliră noi graniţe Poloniei, după ce se întrebuinţaseră mijloacele de convingere potrivite faţă de factorii diriguitori din acest Stat asămănător celui turcesc.

[1] Arneth, *Letzte Regierungsjahre M. Theresias* (Viena, 1877), pp. 314-315.
[2] *Ibid.*, p. 310.

Atunci, în anul 1773, Iosif al II-lea apăru în Ardeal ca să inspecteze această provincie cu multe înfățișări, și în fața sălbateculului ținut din spre munții moldovenești, unde se restabilise de curând «vechea» granița usurpată de vecini, ajunse la ideia să câștige în locul acestor sate secuiești ținutul «dintre Rodna, Horodenca, Snyatin, Zaleszczyk», deci o parte din Moldova, căci prin aceasta s'ar câștiga o legătură comodă cu Galiția de curând căpătată. Această anexă a cuceririi polone, această «bagatelă dintre Ardeal, Maramurăș și Pocuția, ar fi corespuns politicește și militărește măcar Valahiei oltenești»[1]. Ofițerii, cari se ocupau de topografia cartografică în Galiția și la granițele sale și atașatul austriac din oastea rusească, Barco, cerură tot așa de hotărât dobândirea acestui nou ținut: unii se siliră să născocească revendicări de drept pe basa trecutului, ceilalți accentuară că feldmareșalul rus Rumianțov n'ar privi cu neplăcere o astfel de înaintare a vulturului imperial. Cam prin Septembre 1774, când se știa că Rușii retrocedaseră prin tratat Porții Principatele în toată întinderea lor, se dete în sfârșit împuternicire pentru ocuparea militărească, și ofițeri prea zeloși o întinseră până spre Roman. Acum, după ce aveau în mână cele dorite, ambasadorul din Constantinopol putea vorbi de un cordon de pază împotriva ciumei, de vechile certuri demonstrabile și de o necesitate militară de neînlăturat, pe lângă acestea toate însă și de prietenia cu sfințenie păzită față de Sultan.

Turcilor, în fond, afacerea li era neplăcută, căci ea putea face o rea impresie asupra plebei din

---

[1] *Ibid.*, pp. 613-614.

Capitală, care abia de curând înlăturase un Sultan pentru «nedestoinicie». De altfel erau convinşi că Padişahul lor avea destul pământ pentru ca să poată înstrăina după voie o bucată, că erau îndreptăţiţi să vândă, în total sau în parte, ţara de capitulaţii a Moldovei, ca orice altă provincie, — aşa făcuseră ei doar cu Ardealul şi mai ales cu Oltenia. Ca venit anual ei n'aveau să sufere nicio pierdere, căci Domnul, «principele arendaş» — aşa spuneau Austriacii —, trebuia să plătească din Moldova micşorată tot atât de mult ca mai înainte din întreg principatul. Miniştrii Porţii se mai codiră numai ca să adune mai mulţi bani de mituială şi ca măcar să arăte opiniei publice că-şi făcuseră datoria.

În ce priveşte ţara, în timpul războiului mulţi boieri încheiaseră legături tainice cu Austria, ca Ienacachi Milo şi Ioan Cantacuzino[1]. Unii ca aceştia ar fi fost bucuroşi dacă întreaga lor patrie ar fi fost anexată de Austria, cu condiţiunea păstrării drepturilor lor oligarhice. O fărâmiţare a Moldovei nu se potrivia de loc cu interesul lor de dregători şi proprietari de moşii. Apoi poate că se trezi încă odată în inimile lor veştejite amintirea, vechea dragoste pentru mica *moşie* cu îndărătnicie apărată. Ei se îndreptară cu plângeri, singurul lucru ce li mai sta la îndămână, către Paşa de Silistra; acesta, bine înţeles, nu putea face nimic, şi atunci ei se adresară către feldmareşalul rus, care zăcea aici bolnav. Abia urmaşului acestuia din urmă, lui Repnin, îi presintară ei plângerile lor şi-i arătară, între altele, «cât de limpede e că, de are Poarta turcească niscaiva pricini cu Austriecii,

[1] Werenka, *Bukowina's Entstehen und Aufblühen in Maria Theresias Zeit*, in *Arch. für öst. Gesch.*, 1892, pp. 70-71, 106.

patria noastră nu-i datoare să facă răfuială între dânşii cu desghinarea ei» [1]. Domnul însuşi trebuia să se poarte cu foarte multă băgare de samă, şi acesta era tocmai în sensul politicei şiretului Ghica. El stăruia din răsputeri să-şi păstreze în întregime ţara arendată, dar nu uita tot odată să facă ochi dulci, chiar şi în silă, temutului vecin. Ba, odată, se gândi chiar, cu acest prilej, să capete îndărăt măcar Hotinul şi se pronunţa în acest sens faţă de Barco [2]. Celelalte Puteri nu erau direct interesate în această chestie, şi astfel Kaunitz duse în sfârşit folositoarea operă începută «cu glorie până la capăt» [3].

La 12 Octombre 1777 «clasele» din Bucovina — acesta era noul nume al «paşnicei cuceriri» — jurară personal, adecă prin represintanţii lor, credinţa Împărătesei Maria-Teresa. Episcopul de Rădăuţi, Dosofteiu Herescu, presidă marea solemnitate; după patru ani şi Mitropolitul din Iaşi renunţă la drepturile sale bisericeşti asupra Moldovei imperiale, iar Dosofteiu fu pus ca episcop al Bucovinei în noua Capitală, târguşorul Cernăuţi, în vechiul ţinut al Sepenicului. Curând după aceasta fiscul luă asupră-şi administrarea numeroaselor averi mănăstireşti şi dintr'însele se alcătui acum un fond religionar greco-oriental, întrebuinţat la multe scopuri. Boierii, afară de unul, Vasile Balş, rămaseră, fireşte, ca slujbaşi de Curte la Iaşi. Mazilii nu aveau dreptul, autoritatea şi cunoştinţile necesare ca să iea parte activă la afacerile de cârmuire, şi astfel administraţia ajunse pe mâna

[1] *Uricariul*, VI, p. 458; Februar 1775. Repnin se duse atunci ca ambasador la Constantinopol.

[2] Werenka, *o. c.*, p. 153.

[3] Arneth, *l. c.*, p. 530.

străinilor, cari începură opera de civilisare în sens european. Țăranii trebuiră să se acomodeze de-acum înainte cu mult mai împovărătoarea ordine socială austriacă: trebuiră să dea trei zile de muncă pe săptămână și să plătească o dare regulată, dar nu tocmai mică. Se chemară de acum înainte Ruteni din Galiția, Ciangăi din Ardeal, Poloni și Germani ca țărani privilegiați, și așa se întâmplă că în veacul următor Românii își pierdură superioritatea lor numerică. Pe lângă puținele și neglijatele școli primare românești se întemeiară acum instituții culturale nemțești mai înalte. Orice legătură cu Moldova «turcească» dispăru. Boierii cari erau localnici acolo își vândură moșiile lor din Bucovina și nu-și trimeseră cumva copiii la școli în înfloritorul Cernăuți.

Încercarea de a crea o nouă orășenime prin atragerea Armenilor nu izbuti. În schimb «Evreii-cerșitori» și Evreii arendași de sate, pe cari îi aflase și-i caracterisase generalul Enzenberg[1], avură preferința, fără să-și părăsească însă nici până în ziua de astăzi nenorocitul și murdarul lor fel de traiu galițian, dușman oricării civilisații. Bucovina fu alipită încă de două ori la Galiția înainte de a se fi întemeiat în sfârșit ducatul de astăzi.

Acel Grigore Ghica-Vodă, care lucrase pentru înaltele interese ale țării, mai ales în viitor, și tot odată pentru mai micile interese ale tesaurului său domnesc, nu era un romantic prieten al Rușilor; el nu prețuia nici bunăvoința luminatei Împărătese creștine mai mult decât era absolut de nevoie, cu toate că în timpul petrecerii sale în Petersburg

---

[1] Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina* (Cernăuți 1893). Cf. Descrierea țării de generalul Splény, pe care a publicat-o Polek (Cernăuți 1893).

ca bine îngrijit prisonier de războiu de bună voie, ea se purtase foarte binevoitor cu el şi-i procurase în Septembre 1774 numirea de Domn, conform tratatului, în Moldova cea curând după aceasta micşurată [1].

Boierii, urmând indicaţia ofiţerilor ruşi, cari mai porunciau încă, îl ceruseră [2] formal de la Poartă şi astfel îi fu cu putinţă să înlăture pe rivalul său Constantin Moruzi. Totuşi, numai după trei ani, el fu detronat ca bănuit sprijinitor al intereselor ruseşti — iarăşi era în perspectivă un nou războiu cu Rusia — şi, pentru ca Poarta să nu aibă din această pricină răspundere faţă de Ruşi şi să nu dea naştere altor încurcături, el fu ucis în conacul său din Iaşi de către solii cari-i aduceau mazilirea, fără ca nimeni în capitala moldovenească să se fi ridicat împotriva ucigaşilor. În locul lui veni acum Moruzi, care nu uitase încă înfrângerea sa de odinioară.

Turcii îl învinuiră pe Ghica, între altele, şi de faptul că, în timpul celor doi ani în cari nu era să se plătească niciun tribut, el ar fi cerut ţării suma corespunzătoare. Această învinuire se găseşte şi în izvoarele europene, iar în condicele de socoteli păstrate ale nenorocitului Domn sunt însemnate de fapt contribuţii de compensare în locul *şferturilor* interzise până în vara lui 1776. Ele se ascund supt numele de *cheltuiala ţării*. La această contribuia ţăranul tot atât cât şi negustorul, preotul şi «mazilul-ruptaş», care dădea o *dajde* specială în locul acestor «cheltuieli». Ca şi înainte de 1774, întâlnim sume cu care se plătesc tot felul de furnituri pentru Turci, şi chiar în aceiaşi proporţie. Nu-i vorbă, în tratat sta scris ca preţul

[1] Cf. Prefaţa la vol. X din col. Hurmuzaki cu Werenka, *l. c.*
[2] *Uricariul*, VI, Corespondenţa ruso-moldoveană din 1773-1775.

acestor provisii să se scadă din tribut, dar cine urmăreşte plângerile desperate ale Românilor anexate la socotirea celor 1.182.150 chile de grâu, ovăs, etc., trimese la Constantinopol până în April 1783, acela nu poate scăpa de impresia că, totuşi, s'a cerut haraciul deplin[1]. Cele mai mari sume le înghiţiau totdeauna datoriile nouă şi cele vechi şi peşcheşurile cu care pe de-asupra se hrănia încă zilnic nesaţul turcesc.

Dar ele păreau necesare, căci numirea şi guvernarea Domnului atârna acum, ca şi mai înainte, de absolut aceiaşi factori. Arendaşul autonom al Moldovei sau al Ţării Româneşti fu luat ca şi mai înainte dintre locuitorii Fanarului: niciun paragraf al tratatului nu opria aceasta şi s'a mai spus mai sus că încercările Românilor de a obţinea un *Domn* naţional, nu izbutiră, mai ales de aceia că nu aflară niciun sprijin la Ruşi. Nici acum nu era o condiţie, cum s'a crezut destul de multă vreme, că alesul trebue să fie numai decât un dragoman sau un fost dragoman al Porţii. Şi nici originea princiara nu era o condiţie, dar de obiceiu privirile binevoitoare ale Sultanului cădeau pe acei conducători ai naţiunii greceşti din Constantinopol cari puteau dovedi rudenii mari, fie chiar şi numai printr'un lung arbore genealogic. Aşa Moruzi era nepotul de fiică al lui Alexandru Mavrocordat, deci un *Ischerletogli*, şi el aparţinea deci unei ramure a marii familii a Scarlaţilor. După dânsul ocupară Scaunul moldovenesc alţi doi Mavrocordaţi, doi veri, cei doi Alexandru, fiul lui Constantin şi acel al nedestoinicului Ioan, care murise încă de mult, fumându-şi ciubucul în faţa uşii. Hypsilantis, Ipsilanti, cum i se zicea pe româneşte, era

[1] Cf. *Documente şi cercetări*, pp. 46 şi urm., 158 şi urm.; *Analele Academiei Române*, XII, p. 393.

cumnatul lui Moruzi. Tatăl său, Ioan, și bunicul său avuseră amândoi boierii în Moldova încă de pe vremea lui Mihai Racoviță, așa încât trebuia să cunoască minunat țară, oameni și obiceiuri; pe lângă acestea și tatăl lui Moruzi fusese dregător moldovenesc. Mihai Suțu, al doilea urmaș al lui Ipsilanti, se trăgea, după bunică, tot din neamul Mavrocordaților; el era fratele vestitului Nicolachi, și un alt frate al său fusese un puternic Grec din Constantinopol, care la urmă sfârșise tot spânzurat; soția lui era fiica lui Ioan Callimachi, o alta se căsători cu Alexandru Constantin Mavrocordat, iar Grigore, fiul lui Ioan, era căsătorit cu fiica lui Alexandru Nicolae Mavrocordat. Astfel se crea un neam domnesc fanariot, în care domniau, nu-i vorbă, destule neînțelegeri, dar totuși cu mult nu atât ca mai înainte. Membrii acestui neam de voevozi și dragomani erau siguri de numirea lor; ei lucrau însă personal pentru interesul lor, și clasa bogaților sprijinitori dispăruse. Ca *homines novi*, prin favoarea Sultanului, sau prin aceia a unui înalt demnitar turc, fura chemați la Domnie Nicolae Carageà, care se trăgea dintr'o familie de medici și dragomani, și nesiotul, Grecul insular, Nicolae Mavrogheni, care până acum fusese dragomanul Capudanului (amiralul turcesc) și tot odată favoritul acestui om cu neobișnuit de mare trecere.

Mazilirile erau de sigur împotriva sensului tratatului dela Chiuciuc-Cainargi, în care din partea Românilor se va fi introdus bucuros decisia Domniei pe viață. Dar ticluirea paragrafului corespunzător era de așa natură, încât Turcii îl puteau interpreta după plac. Ei se pricepeau de minune să născocească un motiv pentru depunerea unui Domn. Astfel, de pildă, Grigore Ghica fu înfățișat

ca trădător și storcător al bietei Moldove: el se făcuse vinovat și față de Sultan și față de raià; capugiul înjunghiè pe trădătorul domnesc, pentru că se împotrivise la prinderea lui. Fiii lui Ipsilanti, ca să scape de maltratările tatălui lor și pentru că voiau să facă și ei cunoștință cu *luminile (les lumières)* strălucitorului Apus, fugiseră în Decembre 1778 în Ardeal: aceasta dădu de bănuit Porții, și astfel bătrânul Domn, gândindu-se la soarta ce o avuse Ghica, ceru scoaterea sa din Domnie, care fu cu neputință să fie refusată unei atât de credincioase slugi. Bătrânul Nicolae Carageà întârziè cu restaurarea câtorva poduri[1] și astfel, cu toate că nu domnise nici doi ani deplin, își pierdu tronul. Când Mavrogheni fu numit în locul lui Suțu, noul războiu cu Rusia era pornit. E curios cum totdeauna se găsia un motiv de nemulțămire tocmai atunci când Domnii și-au fost împlinit tocmai trei ani de Domnie. Une ori durata Domniei lor a fost și mai scurtă, mai lungă numai la Ipsilanti, care a deținut Muntenia de la 1774 până la 1782, adecă șapte ani încheiați. Nu trebuie însă să uităm că o reîntronare, după trecerea unei perioade de trei ani, putea să aibă prea bine loc, când se făcea o nouă vânzare a tronului, și că acest obiceiu era în de obște cunoscut[2].

Ar fi de așteptat ca Rusia să fi protestat energic contra unor astfel de încălcări a hotăririlor tratatului din 1774, și chiar în acel chip brutal și îndărătnic cu care diplomația rusească proceda de multă vreme în Turcia și care aproape totdeauna dusese la izbândă față de șiretenia și tărăgăneala turcească. Și s'ar putea crede că prin

[1] *Acte și fragm.*, II, p. 171.
[2] *Ibid.*, p. 196.

înfiinţarea unui consulat rusesc în «Muntenia, Moldova şi Basarabia», care se făcu în 1782 şi care atrase după sine [1] chiar în acelaşi an sosirea şi răpedea recunoaştere a unui agent austriac — Curtea vienesă nu putea încă întrebuinţa titlul de „consulat" — o supraveghere a Domnului şi a complicilor săi în folosul ţarii ar fi prins rădăcini şi că acest «control european» în Principate ar fi trebuit să contribuie la crearea unei stări mai bune. Dar aceasta nu fu de loc casul: nu se întâmplă nimic nici în Constantinopol din partea ambasadorului rus, căruia acum îi era îngăduită intervenţia conform tratatului, şi nici în Bucureşti şi Iaşi din partea celor doi consuli şi a funcţionarilor lor.

Asupra omorului lui Ghica, Rusia nu strică nicio vorbă şi păru astfel că recunoaşte ca îndreptăţite motivele Porţii. Ambasadorul împărătesc nu făcu niciun us de dreptul său de a prelungi Domnia unui principe împotriva voinţei Turcilor, afară de două excepţii: întaia oară când ameninţa un nou războiu cu Poarta şi a doua oară înainte de imediata lui izbucnire. Dar nici ortodocşii supuşi Porţii nu puteau de loc fi mulţămiţi cu tratatul dela Cainargi, care *pregătia* numai o nouă eră de anexiuni: ei trebuiau să se aştepte la viitoare demonstraţii de bunăvoinţă ale Rusiei. Consulul rusesc pentru amândouă Principatele şi pentru Bugeac, fosta Basarabie, unde încă slabe horde de Tatari făceau agricultură şi creşteau vite în condiţii primitive, era un grosolan Georgian, de o aroganţă nemai pomenită, dar afectată, prin care voia să impună boierilor, încercând să i sperie.

---

[1] Hurmuzaki, X, Prefaţă şi, referitor la consulatul rusesc, articolul lui Giers, în *Arch. soc. şt. şi lit.*, VII, (1896).

Agentul austriac, Raicevich, era, din potrivă, un învățat și talentat Ragusan, care a compus și un interesant opuscul asupra țărilor dunărene[1]; el urmăria scopuri comerciale, urmăria pe fugarii ardeleni, acorda protecția sa Bisericii catolice — de dânsa țineau Ungurii din Moldova și convertiții bulgari din Țara-Românească —, căuta să pună supt ocrotirea austriacă pe Evrei și făcea spionaj politic. Dar nici Rusul și nici Austriacul — un profesor de limbi străine făcea pe agentul prusac fără de plată și fără însemnătate — nu voiau să ieie pe sama lor ocrotirea Românilor împotriva cererilor nelegale ale Turcilor, Grecilor și boierilor. Ei se certau, din contra, cu Voevozii, pe cari-i desprețuiau, se făliau cu puterea împărăteștilor lor stăpâni, scriau necontenit denunțuri, care se basau mai mult pe jignirea mândriei lor, și cereau de aceia cele mai dese schimbări de Domn. Moruzi căzu jertfă uneltirilor consulului rus; Alexandru Mavrocordat I-iu acelora ale consulului austriac.

Domnilor li fu și de aici înainte dictată purtarea de aceste necesități, cu toate că printre dânșii se aflau și oameni buni și vrednici și cu toate că aveau la îndămână sfetnici plini de intenții nobile ca Raicevich înainte de numirea sa ca agent sau ca d'Hauterive[2], mai târziu așa de cunoscut, sau ca archeologul Lechevallier. Astfel de Domni iubiau adevărul și-l ascultau bucuros, ca de pildă Alexandru Ipsilanti, care asculta cu băgare de samă îndrăznețele sfaturi ale lui Hauterive. Ipsilanti, care, chiar din causa îndelungatei Domnii, părea chemat pentru ceva mai mare, introduse și reforme care,

---

[1] *Osservazioni intorno la Valachia*, apărute întâiu la Neapole în 1788.

[2] Memoriile sale asupra Moldovei au fost publicate în 1902 de Academia Română, la un loc cu schițele sale mai vechi de călătorie, cunoscute și printr'o ediție a lui Ubicini.

cu toate că nu egalau în însemnătate pe acele ale lui Constantin Mavrocordat, îmbrățișau totuși toate ramurile vieții publice, iar autorul lor era însuflețit de cele mai bune intenții. Ei prelucră personal cea d'intâiu carte românească *practică* de legi, în care se păstra o bună parte și din obiceiul pământului [1]; el introduse tribunale supreme permanente, *départements*, cu judecători plătiți, hotărî ca obișnuitul imposit direct să se culeagă iarăși numai de patru ori pe an ca *sămi*, ca plăți totale. *Scutelnicii* mai sus pomeniți, locuitori scutiți de dări, trebuiau să fie luați după dorința lui dintre țăranii fără mijloace, și nu dintre chiaburii satelor; boierilor li lăsa, ce-i drept, deplina scutire de imposit, dar el confirmă și țăranilor îndatoriți la dijmă cele «douăsprezece zile de muncă» ale lor. Pentru sprijinirea boierilor nevoiași și văduvelor de boieri se înființă *cutia milelor*, un fond de ajutor. Capitala căpătă o bună administrație și datorită activității acesteia o mult mai frumoasă înfățișare. Numeroși locuitori noi fură ademeniți în Muntenia prin scutire de imposite; Academia din București primi o nouă organisare și stătu de aici înainte pe un picior de egalitate cu instituția-soră din Iași, Academia lui Grigore Ghica [2]. Chiar și puțin cam comico-teatralul la înfățișare Mavrogheni, care, cu toată multa sa ocupație aproape bolnăvicioasă, era un om curagios și în timpul războiului izbucnit din nou aduse însemnate servicii Turcilor, care-i fură apoi răsplătite prin omorârea lui, chiar și acest aventurier parvenit voià, în felul său original, să

[1] Cărticica a apărut în grecește și românește în anul 1780. Cf. Teulescu, în *Archiva Română* (București, 1860).

[2] Cf. Hurmuzaki, X, Prefață și *Ist. lit. rom.*, capitalele de istorie culturală. În plus Iorga, *Istoria comerțului*, II, și *Istoria Industriei*.

introducă o bună administrație, numai că imită cu stângăcie pe reformatorii împărătești ai Turcilor.

Dar toate acestea nu ajutară decât foarte puțin. Nesiguranța duratei Domniei prinților și nesațul stăpânilor zădărniciră în curând tot ce era bun. Totuși nici acum nu avu loc cumva o desnădejde puternică, care să fi dat naștere la fuga în străinătate, la o despopulare și decădere a rasei. Călătorul, ca de pildă d'Hauterive, vedea case curate, mai bune decât în săracele ținuturi ale Franciei, ca de pildă în Beauce și Sologne, ogoare lucrate, multe vite mari și mărunte și o mulțime de sate locuite. Dar o adevărată viața culturală nu se putea naște, căci lipsia tocmai însuflețirea necesară. Numai un singur boier, Ienachi Văcarescu, care de altfel nu era un om de caracter, compuse o gramatică, se încercă în ale poesiei, însă fără foc și fără armonie, și începu o «Istorie a Împărației Otomane», care e departe ca cerul de pământ de aceia a unui Cantemir. În straturile de jos însă forțele lipsiau cu totul.

Pe când deci acest Văcărescu și alți boieri împărtășiau în taina agentului austriac că ei se gândesc la o ocupație imperială și la unirea cu Ardealul conform legilor «divine» geografice, pe când Mitropolitul Gavriil, și nu numai el, trimese în anul 1784 [1] o invitație Rușilor și, în sfârșit, când chiar urmașul său aștepta de la Viena o nouă aranjare a lucrurilor din partea creștinilor [2], fugacelui de-al doilea Mavrocordat, care de aceia și fu supranumit *Firaris* (fugarul), în Rusia (1784), unde mai fusese odată ca tânăr, dete încă un prilej războiului de mult așteptat. Împăratul Iosif își

[1] Hurmuzaki, X, p. 14; cf. *Ist. literaturii române*, II, p. 139.
[2] *Arch. rom.*, II, p. 292 și urm.

sfârşise cea de-a doua călătorie a sa prin Rusia şi croise în Cherson, împreuna cu Împărăteasa Ecaterina, a cării bătrâneţă era plină de visuri romantice, planuri cu vederi enorm de îndepărtate. Printr'un războiu comun trebuia să se înfiinţeze un regat al Daciei neogreceşti pentru archiduci austriaci şi pentru foşti favoriţi ai Curţii ruseşti. Un drum spre Constantinopol se şi găsise prin însuşi faptul că armatele lui Rumianţov şi ale lui Potemchin, viitorul rege al Daciei, se puseseră în mişcare şi că şi Austriecii trecură graniţă.

Ca de obiceiu, şi în cursul acestui războiu în stil mare Ruşii fură victorioşi la atacul cetăţilor de graniţă şi puseră mâna pe ele; dar de data aceasta merseră mai încet şi abia în 1790 cetatea Chilia, care stăpânia Dunărea-de-jos [1] şi unde încă din nainte de 1787 Împărăteasa trimesese un agent consular, ajunse în stăpânirea oştiior ruseşti. Nici Austriecii nu puneau prea mult zel la nimicirea Împărăţiei otomane şi afară de aceasta avură de la început atât de puţin noroc, încât chiar un Mavrogheni cu «catanele» române (soldaţi după model european) şi cu sprijin turcesc îi putu răspinge de mai multe ori în mici încăierări şi-şi apără nu numai ţara, ci pătrunse chiar până spre Braşov şi putu să îndemne pe locuitori printr'o proclamaţie pretenţioasă «să vă alcătuiţi iarăşi la acest principat» [2]. Potemchin totuşi sta la Iaşi şi lua pe socoteala Moldovei cucerite aparenţele unui dinast oriental, ba chiar nădăjduia să-şi poată stabili aici reşedinţa sa ca principe recunoscut al Românilor de la Dunăre. Tot în această perioadă, bogată ca nealta aproape în planuri romantico-

[1] *Chilia şi Cet.-Albă*, pp. 252-253.
[2] Urechiă, *Ist. Rom.*, III, p. 200.

copilăreşti, Hertzberg, conducătorul politicei prusace după moartea lui Frederic-cel-Mare, punea la cale ca, prin dăruirea Principatelor, să obţină cedarea pentru Monarchia prusacă a Danzigului, Thornului, oraşelor Kalisch şi Posen. Îndată chiar după izbucnirea ostilităţilor, Hertzberg se informă la Trimesul regal din Constantinopol dacă Poarta s'ar lăsa uşor convinsă că pentru dânsa cel mai bine ar fi dacă ar ceda Austriei toată Moldova şi Muntenia, iar Rusiei Crimeia, Oceacovul şi Basarabia în schimbul unei garanţii a «Prusiei, Franciei şi a celorlalte Puteri» pentru celelalte posesiuni ale ei. Împăratul trebuia pentru acestea să cedeze Galiţia Polonilor, pentru ca să-i înduplece şi pe aceştia din urmă la dorinţa lui Hertzberg [1].

Moldovenii întreţinuseră acum iarăşi legături trădătoare cu Ruşii şi Rumianţov făcuse cunoscut agenţilor săi, printre cari protopopul ieşean Strilbiţchi, un Rus, apropierea trupelor sale. În înălţătoarea proclamaţie din $^{17}/_{28}$ Februar 1788 el aminti locuitorilor, mai ales boierilor, de tot ce avuseră să îndure de la 1774 din partea Turcilor barbari, omorârea lui Ghica, executarea boierilor Bogdan şi Cuza din porunca lui Moruzi şi chiar cu consimţimântul Porţii; acuma ar fi de datoria lor să adune pe «vitejii ostaşi» ai Moldovei şi să-i ducă supt biruitoarele steaguri ale Ecaterinei [2]. Când Austriecii făcură şi ei din parte-li o astfel de dibace chemare către populaţia băştinaşă şi pentru întâiaşi dată se înfăţişară ca «liberatori» creştini — manifestul era, fireşte, alcătuit într'un sec stil de cancelarie [3] —, ei nu întâmpinară la

[1] *Acte şi fragm.*, II, p. 266 şi urm.
[2] Urechiă, *o. c.*, III, pp. 146-147.
[3] *Ibid.*, p. 157.

întrarea lor în Moldova nici cea mai mică împotrivire. Noul principe, Alexandru Ipsilanti, care destănui[1] generalului comandant sentimentele sale prin *prefetto* catolic al misiunilor moldovene, mulţi boieri, şi în fruntea tuturor Mitropolitul, ajutară după puterile lor la ocuparea ţării. Ipsilanti se lăsă prins în apropierea Iaşilor într'o luptă ce nici nu se poate socoti ca atare[2]. Când Turcii înaintară, aducând în persoana lui Manoli Ruset Giani un urmaş lui Alexandru prisonier, şi constrânseră pe Imperiali la întoarcerea spre Bucovina, Ruşii erau aşteptaţi, cu toate că nu tot cu vechiul dor. După luarea Hotinului de către aliaţi, capitala fu ocupată de fapt în Octombre de Ruşi, şi aceşti noi cuceritori ţinură piept ofensivei turceşti Manoli Ruset făcu acum în preajma Galaţilor ceia ce făcuse şi predecesorul său la Iaşi. Încă din anul 1788 câţiva boieri munteni salutaseră cu bucurie pe Austrieci la ivirea lor în Muntenia, iar în Novembre 1789, după dispariţia norocului armelor turceşti, aceştia aveau în stăpânirea lor capitala Munteniei. Principele de Coburg luă aici acelaşi rang ca şi Potemchin la Iaşi şi găsi destule ajutoare, mai ales în tânăra generaţie boierească[3]. Chiar în primăvară fu vorba de un congres, dar în 1791 Austriecii încheiară pacea de la Siştov, pe când Ruşii mai aşteptară câteva săptămâni, până în Ianuar 1792, ca să se înduplece la pacea de la Iaşi. Din nou liberatorii creştinilor se întoarseră acasă cu mânile goale.

In tratate nu se pronunţase de data aceasta

[1] *Studii şi doc.* I-II, pp. 328-329.
[2] Kurmuzaki, X, *Prefaţa*, p. XLII.
[3] *Documentele Cantacuzinilor*, p. 309 şi urm., şi rev. *Buciumul*, 1868-1869.

nicio favoare specială pentru Principate, dar, ca şi mai înainte, se dete boierilor sfatul să se îndrepte către Poartă pentru privilegiile lor printr'o cerere în scris, printr'o jalbă, un *arz*, şi consulul rusesc trebuia să li acorde sprijinul său. Ce cereau Moldovenii prin al lor *Mémoire* nu ni e cunoscut, şi nu ni s'a păstrat nici cuprinsul actului muntean. Totuşi, înainte de pacea de la Siştov, din August 1791, aceştia din urmă, cari ştiau acum că anumite Curţi — mijlocitoarele păcii — erau pentru retrocedarea Principatelor vechiului stăpân, apelară într'o lungă scrisoare la ajutorul comun al Rusiei şi Austriei, iar acest document a fost redat într'o scrisoare mai târzie a istoricului Imperiului otoman, Hammer. Aici se recunosc iarăşi patrioţii din 1774, cărora Ruşii li apăreau ca liberatori şi cari pentru întâia oară ridicau plângeri amare împotriva domniei Fanarioţilor, datau decăderea ţării lor din vremea lui Nicolae Mavrocordat şi doriau Domni pământeni şi apărarea patriei de proprii ei fii înarmaţi. Supt impresia puternicei mişcări de reformă, care cuprinsese toată Europa, supt înrâurirea spiritului apusean, care pătrunsese prin secretarii francesi ai Domnilor, prin medicii nemţi, prin industriaşii şi negustorii apuseni imigraţi şi prin ofiţerii străini, şi care încetăţenise idealul filantropic, precum şi supt înrâurirea noilor, spiritualelor, aţâţătoarelor scrieri, gândurile din 1774 apărură acum mai clare; aceleaşi simţiminte căpătară însă acum o formă mai potrivită şi mai energică. Persoanele conducătoare din Muntenia care cutezau acum a se gândi chiar la o «naţiune română», pe temeiul cercetărilor istorice pe care le întreprinseseră pentru ca să arate vechile lor drepturi, ştiau că mica lor ţară statuse

la început numai într'un raport de vasalitate față de marea Împărăție turcească, că numai o abusivă interpretare de termeni pecetluise Muntenia și Moldova «ca simple provincii turcești» și că incălcările asupra neatârnatei jurisdicții a Domnilor nu erau decât acte arbitrare ale suzeranilor. Între Ipsilanti, care ținuse ascuns hatișeriful, confirmarea solemnă a privilegiilor, și nebunul dușman al boierilor, Mavrogheni, ei nu făceau o mare deosebire. Erau adânc jigniți în inima lor că Muntenia în cursul ultimului războiu fusese tratată de Turci ca un obișnuit «pașalâc» sau «sangiacat». Mai bine decât să se întoarcă necondiționat la vechea, urâta sclavie a păgânilor și barbarilor, petiționarii preferau „să fie înghițiți pe loc în pământ, ca Lisabona și Lima". Ca garanție pentru viitorul lor, ei nutriau un șir de dorinți, și printre ele aflăm și câteva puncte nouă: dărâmarea cetăților dunărene, care până acum se păstraseră prin prestații românești, și retrocedarea pământului usurpat în raiă posesorilor legali, alegerea Domnului de către „un mic număr de alegători din cele trei clase" ale principatului, cum fusese altă dată obiceiul și cum se petrecuse acum în urmă la moartea lui Scarlat Ghica, căruia îi urmase la Domnie, cu voia țării, fiul său Alexandru, apoi ducerea „haraciului" fixat la trei sute și câteva pungi, la Constantinopol de către doi trimiși ai țării, la fiecare doi ani, cum hotărâse aceasta tratatul din 1774, dar tot odată predarea lui tesaurului turcesc de către ambasadorul rusesc și cel austriac, pentru ca pe viitor să se pună capăt oricării stoarceri de bacșișuri. În sfârșit trebuia să se oprească și aprovisionările și să se dea libertate deplină comerțului de vite. Aceasta e acum destul de caracteristic, dar încă și

mai însemnat este faptul că, în cerinţile propuse interesaţilor prieteni creştini, nu se admite în aceste d'intâiu visuri de neatârnare un control prea întins nici din partea acestora din urmă. În timp de pace niciun vecin creştin să nu poată ocupa ţara, ci o miliţie naţională să se însărcineze cu apărarea ei; în timp de războiu, membrii Divanului, cari iscălesc petiţia, doresc ca patria lor „să fie socotită ca neutră"[1]. Principatul să nu fie supus Sultanului decât numai în ce priveşte plata tributului, şi *amândouă* Curţile imperiale trebuie să iea supt ocrotirea lor, ca Puteri protectoare, desvoltarea lui. Actul vorbeşte în numele tuturor membrilor Sfatului muntean, al Divanului celor mai mari boieri[1].

Poarta numi ca Domni în Moldova pe Alexandru Moruzi, fiul cel mai mare al lui Constantin-Vodă, un tânăr cu gânduri nobile, care nu vedea în Domnie numai un mijloc de îmbogăţire: Alexandru se arătase vrednic de această favoare prin represintarea intereselor turceşti la congresul de pace. Foarte îmbătrânitul Mihai Suţu căpătă Muntenia. După scurtă vreme, aceşti Domni îşi schimbară Scaunele, şi Muntenia avu în sfârşit acum mulţămirea să poată saluta pe Moruzi ca Domn. Cu această ocasie boierii, pe cari nu-i descurajase încă de loc nesuccesul de până acum al sforţărilor lor, cutezară, chiar fără să întrebe mai dinainte pe nou-numitul lor Domn, să ceară milostivului şi părintescului Împărat din Constantinopol sprijinirea bunei stări a patriei lor prin binefăcătoarea desfiinţare a schimbării Domnilor! Niciun «Fanariot» nu putea avea intenţii mai binevoitoare ca

[1] Scrisoarea lui Hammer, 10 August 1803, care a fost publicată de mine în *Convorbiri literare*, anul 1901, p. 1126 şi urm.

Moruzi, şi de aceia membrii Divanului se rugară ca să fie dat acesta ca Domn pe viaţă. Vizirul răspunse la cerere numai printr'o scurtă scrisoare, aşa ca şi cum n'ar fi înţeles dorinţa boierilor[1]. Astfel rămaseră Principatele ceia ce fuseseră şi se bucurară numai de îmbunătăţirile hatişerifului din 1792, prin care se regulară doar lucrurile acum cunoscute, raportul cu Turcii, grija pentru liniştirea hotarului şi mărirea tributului.

În anul 1795 Alexandru Callimachi, fratele decapitatului Grigore, primi Domnia Moldovei, şi el fusese ales intr'adins ca să se îngrijească de «intrigile» polone. Suţu dispăru pentru câţiva ani de pe scena vieţii politice, iar în 1796 pierdu şi Moruzi Domnia—fratele său, spiritualul Gheorghe, nu mai era dragoman la Poartă. Bătrânul Ipsilanti se întoarse acum din închisoarea sa de la Brünn şi căpătă pentru câteva luni Muntenia, dar curînd îi urmă şi lui un favorit al lui Capudan-paşa, care dase dovezi de bun comandant împotriva rebelului de la Vidin, Pasvantoglu, anume Constantin Gheorghe Hangerli, care apoi, plin de sânge, fu răsturnat în curând de pe treptele tronului de un ucigaş oficial. Callimachi se grabi să scape din primejdioasa sa situaţie printr'o renuntare de bună voie, iar vicleanul fiu a lui Ipsilanti, Constantin, un favorit al Ruşilor, cărora, ca trădător politic, li făcu tot felul de servicii, şi mort mai târziu la Chiev ca pensionar al Împăratului Alexandru, ajunse acum la Domnie în Moldova şi o exploata în chip egoist. El fu rechemat în anul 1801, fiindcă Grecii intrigau împotrivă-i, şi Moldova căpătă ca stăpânitor pe un al doilea Suţu: Ale-

[1] *Conv. lit.*, anul 1901, p. 1117 şi urm.

xandru, ginerele lui Callimachi *Bătrânul* Şuţu obţinu Ţara-Românească, fu însă neliniştit de hordele veşnic distrugătoare ale lui Pasvan şi de aceia fugì în Ardeal. Câteva săptămâni domni celălalt Suţu în ambele Principate, pentru ca la urmă să facă loc lui Constantin Ipsilanti în Muntenia şi lui Alexandru Moruzi în Moldova. Cel d'intâiu nu avù ceva mai bun de făcut decât să dea ajutor Sârbilor răzvrătiţi, şi chiar într'un chip aşa de fatiş şi de neruşinat, încât la Constantinopol în fiecare cafenea se vorbia de intrigile begului muntean. În anul 1806 Împăratul Napoleon, încunjurat de faima ultimelor sale biruinţi, ceru cu obişnuitul său ton poruncitor îndepărtarea din Principate a trădatorilor greci. El voià acum să pornească împotriva Ruşilor, şi astfel prietenul Selim din Constantinopol nu mai avu pentru moment să se teamă de aceşti ocrotitori ai lui Ipsilanti şi Moruzi — de altfel cel d'intâiu nu fusese niciodată un partisan desăvârşit al Ruşilor.

Acum se jucă în Constantinopol, din August până în Decembre 1806, o foarte interesantă tragicomedie diplomatică. Consulul rus ameninţă cu plecarea lui imediată, iar colegul său engles îi punea în vedere perspectiva unei bombardări a Capitalei, în felul cum păţise de fapt Copenhaga în 1807. Moruzi şi administratorul ţării în locul fugarului Ipsilanti primiră noi semne de numire, Ruşii însă trecuseră graniţa Nistrului.

Erà epoca împărţirii ţărilor, epocă în care ţări şi popoare se vindeau în massă, şi în romanticele planuri ale lui Napoleon, ca şi în cele real politice ale Ecaterinei, care năzuia la o împărţire cu forţa a Împărăţiei turceşti, Principatele jucau un rol însemnat, a cărui descriere face însă parte mai

mult dintr'o istorie diplomatică a Europei moderne. După marele războiu împotriva Țarului, Napoleon se înțelese cu dânsul în Iulie 1807 la Tilsit: în tratatul oficial se prevedea retragerea Rușilor din Principate, în schimb și Împăratul Francesilor se îndatora din parte-i să părăsească Prusia. Oral însă Napoleon făgăduise noului său prieten că nu-i va face nicio greutate dacă va vroi să păstreze Dunărea ca graniță rusească. Convenția din Slobozia, încheiată în August între Ruși și Turci prin mijlocirea Francesilor, nu avu nicio însemnătate, căci încă în anul 1808 începură tratative nouă între cele două mari Puteri militare asupra Moldovei și Munteniei, adecă asupra înlăturării putredului corp politic otoman, spre mântuirea lumii civilisate. La întâlnirea de la Erfurt se ajunse, în 12 Octombre 1808, la o hotărâre definitivă. Ultima revoluție din Constantinopol și răsturnarea Sultanului Selim dovediseră lui Napoleon și lui Alexandru că Turcia nu mai poate da nicio chezășie pentru «persoanele și bunurile din Muntenia și Moldova», și astfel ele căzură în chip firesc meritoasei Rusii, care în altă parte căpătă și Finlanda, deși din alte motive. În Ianuar 1809, Napoleon, în discursul său către Adunarea legiuitoare, pomeni despre anexarea de către Rusia a ambelor Principate, iar în Maiu aceasta din urmă înștiință pe cale diplomatică toată Europa că încorporarea s'a îndeplinit. Tot odată se ducea cu energie războiul împotriva Turcilor.

Dar schimbările se făceau iute ca fulgerul în acest minunat, glorios, dar și dureros timp. În anul 1811 Țarul Alexandru oferi în mod mai mult sau mai puțin serios Austriecilor, cari-i pizmuiau pentru acest «câștig», toată Muntenia și Moldova

până la Siretiu, şi pe la sfârşitul aceluiaşi an chiar Împăratul Francesilor declară că el socoate acum Principatele ca posesiuni ale socrului său, Împăratul Francisc. În acest timp se apropia tot mai mult norul ameninţător al unei rupturi între Franţa şi Rusia, şi Ruşii, cari până acum tratasera numai de formă, căutară să dea ocasie Turcilor, duşmanii lor descurajaţi, pentru o răpede încheiere de pace în condiţiuni mai favorabile. Împăratul Alexandru cerea acum numai cedarea ţinutului dintre Nistru, Dunărea-de-jos şi Prut, care căpătă numele înşelător de Basarabia. Fraţii Dimitrie şi Panaiotachi Moruzi, unul tălmaciu al Porţii, celalalt în lagărul turcesc, fură acusaţi că ar servi amândoi cu marea lor trecere interesele ruseşti, şi astfel în 28 Maiu se iscăli la Bucureşti tratatul prin care Moldova fu ruptă în două părţi, dintre care pe cea răsăriteană o luă Rusia. O zi funestă pentru Români.

Basarabia căpătă concesiunea scutirii de dări pe trei ani, precum şi scutirea de serviciu militar, căpătă un guvernator român în târguşorul Chişinău, care apoi fu ridicat la rangul de capitală ; Sinodul moscovit numi un exarh. Legea care regulează noile condiţii de viaţa nu vorbeşte decât despre autoritatea străină: o puternică garnisoană militară fu adusă în ţară, se întemeiară seminarii ruseşti şi şcoli săteşti pentru barbarii «Moldoveni», şi o carantină aproape veşnică la Prut trebuia să facă pe cât mai strânsă legătura cu «Moldova turcească». Aceia dintre boierii moldoveni cari nu voiră să rămână în Basarabia fură siliţi sa-şi vândă moşiile într'un anumit soroc scurt, datorită cărui fapt cele mai multe ajunseră pe preţuri de nimic la Ruşi, Bulgari, etc., unele însă fură cum-

părate cu jertfe nespuse de către proprii lor ţărani [1]. În vechiul Bugeac, din care Tatarii dispăruseră acum, un serviciu creat într'adins pentru acest scop, Contora Străinilor, chemă coloniști de diferite naţiuni, Bulgari, Lipoveni, Armeni, chiar şi Nemţi, şi toţi aceştia au dat regiunii un caracter straniu, aşa că ţinutul acesta a păstrat până astăzi o coloratură oarecum americană sau sud-africana.

Boierii de sigur că nu meritaseră această plată pentru serviciile lor gândite şi făcute cu credinţă, şi tot aşa nici ţara, care făcuse jertfe aproape imposibile ca să hrănească timp de şase ani pe soldaţii şi ofiţerii nu prea delicaţi ai Ţarului. În anul 1802 Rusia smulsese Porţii un nou hatişerif, în care se făgăduia principatelor neaşteptat de multe lucruri: desfiinţarea tuturor impositelor introduse de la 1783, dreptul Divanului de a putea face obiecţiuni la cererile de provisii, plata punctuală şi imediată a lor, înapoierea moşiilor încălcate din raiă, ocuparea dregătoriilor din ţară în primul rând cu boierimea de ţară şi în sfârşit sorocul de şapte ani pentru stăpânirea Domnilor. Moldovenii obţinuseră acordarea acestor privilegii prin plângerile pe care le făcuseră generalului rusesc şi, în petiţia lor, încă păstrată, se găsesc vechile plângeri asupra cheltuielilor de neîndurat ale veşnicului schimb al Domnilor şi ale provisiunilor pentru capitala turcească [2]. Aceşti boieri patrioţi tot mai sperau de la un nou războiu între Rusia şi Turcia o schimbare în folosul lor, chiar dacă acum nu mai doriau, ca treizeci de ani mai înainte, incorpo-

---

[1] *Doc. Callimachi*, I, pp. 545-546. Pentru tot jocul diplomatic, Sturdza, *Acte şi documente*, I.
[2] *Lit. şi art. română*, V, p. 759 şi urm.

rarea ţării lor la marea Împărăţie creştină. Când în 1806 fură numiţi «Domni francesi» în ciuda „hatului" din 1802 şi împotriva voinţei Rusiei, ei găsiră Curtea din Iaşi golită de boieri, în timp ce caleştele lor de Viena se îndreptau spre consulatul rusesc.

Îndată după luarea în stăpânire, Ruşii numiră pe Ipsilanti ajutor al generalilor lor la însemnata însărcinare a strângerii birurilor, şi tot lui i se încredinţă şi administraţia ambelor Principate. Acesta însă nu se purtă mai bine ca pe timpul funcţionării sale supt suzeranitatea turcească, şi după armistiţiul din Slobozia se duse în Rusia, ca să nu se mai întoarcă niciodată. După ce Împăratul dispuse pensionarea acestei unelte greceşti a politicei sale, se alipi pe lângă administraţia militară numai un Sfat de boieri. Cu aceasta nu se schimbă însă nimic însemnat din cererile ordinare şi extraordinare şi la urmă băgară de samă Moldovenii că numai un alt Imperiu îşi întinsese graniţele până la Prut.

Până acum încă n'a ieşit la lumină vre-o jalbă a Moldovenilor către Poarta turcească sau către protectorii ruşi; în schimb însă avem o suplică adresată către Domnul nou-numit al Moldovei micşurate, căci aceasta trebuia să plătească acum suzeranilor, cu toate că-i lipsiau Bucovina şi noua Basarabie, tot atât de mult ca mai înainte, din moment ce Principatul tot mai exista ca atare. În acest act, oricum însemnat, boierii apar mult inferiori faţă de cei munteni din 1791, în ce priveşte patriotismul, cum şi înălţimea şi practicismul ideilor lor politice. În Basarabia, ei nu regretă sângerata bucată de pământ românesc smulsă fără drept de o mână străină pentru a se făli cu un succes ob-

ţinut la marea licitaţie de popoare a lui Napoleon; nu, ei se gândesc numai la pierdutele păşuni bogate, la manoasele câmpii ale jumătăţii de-acum ruseşti a Moldovei, la prejudiţiul pe care această pierdere îl pricinuieşte tesaurului, veniturilor vamale, Voevodului, şi nu în ultimul rând lor înşile ca proprietari de moşii şi de scutelnici[1].

Asupra însemnătăţii acestui act nu trebue să ne înşelăm, căci un act ca acel din 1791 nu stă niciodată isolat în viaţa unui popor; el îşi are, din potrivă, în mod necesar rădăcini adânci în toată viaţa sa lăuntrică. Conştiinţa naţională în sens modern se trezi în sfârşit iarăşi în neamul românesc, după ce multă vreme zăcuse ca într'un somn de moarte. Din Ardeal, dela bieţii preoţi şi călugări ai iobagilor, se lăţi vestea cea bună a unui mare trecut roman şi a unui frumos viitor cu putinţă, în mici cărţi şi cărţulii prost tipărite, cu slave cirilice; ea trezise după o lungă luptă pe adormiţi şi li deprinsese iarăşi ochi cu lumina. Mândrul şi bogatul boier, care guverna ţara, înaltul prelat, care mai ieri urase bun-venit în semnul crucii greceşti Ruşilor, represintanţii ortodoxiei, stropind cu aghiasmă uniforma străină, modestul *dascăl*, fiu de popă sau de ţăran, precum şi vlăstarul unei mici familii de târgoveţi, ei aveau cu toţii aceleaşi sentimente şi năzuiau spre acelaşi strălucit ideal ca şi sărmanul locuitor din depărtatul şi robitul pământ al Ardealului. Acum consulul rus trebuia pur şi simplu să poruncească pentru ca Domnul grec să-i dea ascultare; puteau chiar un Gobdelas, un Lambru Photiadis, un Neofit Ducas, toţi Greci savanţi, să conducă strălucit şcolile reformate, pe care le

[1] *Uricariul*, IV, p. 343 şi urm.: 26 Octombre 1812.

organisaseră Scarlat Callimachi şi Ioan Caragea, noii Domni puşi în 1812. Şcolarii români se furişau încet pe lânga Academia Domnească, unde acum nu se putea învăţa decât elina, greceasca nouă, latineşte şi franţuzeşte şi ceva ştiinţă, pentru ca să meargă la o cu totul altă şcoală, cu toate că mai simplă, dar românească. În anul 1821 putu să vină chiar Alexandru Ipsilanti, fiul lui Constantin-Vodă, general rus şi tot odată fiu de Domn grec, ca să cheme pe boierii cunoscători de greceşte la războiul de independenţă pentru *Elada*, ce trebuia din nou înălţată. Însă, numai câţiva tineri idealişti, Arnăuţi din gardă, Greci de prin birouri, băieţi de prăvălie şi ucenici greci trecură supt steagurile lui Alexandru, ca să lupte pentru ideia naţională greceasca la Sculeni, în faţa graniţei ruseşti, la Secu, în munţii Moldovei, sau la Drăgăşani, în Oltenia, pentru o întreprindere neizbutită — oameni cari nu ţinuseră socoteală de spiritul cel nou. Ceilalţi însă, şi aceştia formau grosul, se gândiau la învierea propriei, vechii şi nobilei lor naţiuni. Puteau Turcii în 1819[1] să facă un regulament special pentru stăpânirea românească, prin care numai membrii câtorva familii greceşti, cari fuseseră dragomani, puteau fi aleşi Domni şi prin care împărţiră şi pe boieri ca o clientelă acelor familii, căci cu toţii simţiau că aceste măsuri nu pot să aibă viaţă lungă. După revoluţia grecească Ruşii ajunseră, prin tratatul de la Acherman din 1826, în situaţia de a putea smulge Porţii noi condiţii pentru binele Domnilor; ei continuară apoi şi după noul războiu cu Turcii, prin pacea de la Adrianopol din 1829, această bună

[1] *Acte şi fragm.*, II, p. 545 şi urm.

operă și dăruiră în sfârșit ambelor țări bine-chibzuitul și bine-îndeplinitul *Regulament organic* din 1832. De acum încolo, de la acest punct hotărâtor pe care-l formează anii 1812 până la 1821, grija poporului românesc pentru viitorul său nu mai fu legată nici de planurile, nutrite de Ruși, ale unei împărțiri a Turciei, nici de poftele de a unì pe toți ortodocșii și nici de filantropica dragoste a vecinilor răsăriteni pentru creștini. De un *farà da se* nu erau, firește, în stare storșii locuitori din Principate, dar ei lucrară pe tăcutele, atât cât li îngăduiau puterile, și niciun moment priincios al politicei europene nu l-au lăsat ei să treacă nefolosit. Această propășire, această lungă și îndărătnică luptă împotriva străinilor, și nu mai puțin chiar contra propriilor conaționali, începută de umilul, bolnăviciosul și neîndemânatecul călugăr ardelean Samuil Clain din Blaj și dusă până târziu la învingătorul rege român Carol I-iu, o vom descrie acum.

TABLA DE MATERII

opera şi darea în sfârşit ambelor ţări bine-chibzuitul şi bine-îndeplinitul *Regulament Organic* din 1832. De acum încolo, de la acest punct hotărâtor pe care-l formează anii 1812 până la 1821, ştiinţa poporului românesc pentru viitorul său nu mai în legătură nici de planurile, [illegible] de Rusia ale unei îngenunchieri a Turciei, nici de politica [illegible] a unui pe iaşi ortodoxismul şi nici de [illegible] dragoste a vecinului [illegible] pentru oamenii [illegible] de să ne crea, [illegible] în stare sforţii [illegible] din Principate, deşi ei lucrară pe [illegible], [illegible] puterile, şi [illegible] momente princiare şi politicei europene nu l-au lăsat să treacă nefolosit. Această propăşire, această lungă şi îndârătnică luptă împotriva străinilor, şi nu mai puţin chiar contra-propriilor conaţionali, începută de necesul [illegible] şi [illegible] călugăr ardelean Samuil Clain [illegible] până târziu la [illegible] vom descrie acum.

TABLA DE MATERII

1960

1985

